

श्रीः ॐः

विज्ञानदीपिका विज्ञानदीपिका

विष्णुविद्याभ्याससहिता - विवृतिव्याख्यानसहिता

संस्कृतमूलम् : श्रीपद्मपादाचार्यः

संस्कृतमूलम् : श्रीपद्मपादाचार्यः

संस्कृतभाषाप्रचारसमितिः

हैदराबाद्

CS

श्रीः श्रीः
विज्ञानदीपिका
विज्ञानदीपिका

विष्णुविद्याभ्याससहित - विवृतिव्याख्यानसहिता

संस्कृतमूलम् : श्रीपद्मपादाचार्यः

संस्कृतमूलम् : श्रीपद्मपादाचार्यः

संस्कृतभाषाप्रचारसमितिः

हैदराबाद्

శ్రీ:

విజ్ఞానదీపికా విజ్ఞానదీపికా

వివృతివ్యాఖ్యానసహితా - వివృతివ్యాఖ్యానసహితా

సంస్కృతమూలం: శ్రీపద్మపాదాచార్య:

సంస్కృతమూలం: శ్రీపద్మపాదాచార్య:

ప్రథమ ముద్రణమ్:- 23-07-2009

ప్రతులు : 500

పేజీలు : 96

వెల రూ. : రూ.50-00

- © 1. R. Mohana Rao,
4-103, ILTD Colony Extn.,
Kothapet, CHIRALA - 523 157
Ph : 94401 15411
2. Dr. Nadipineni Suryanarayana,
Principal, Retired
Near Sailaja Theatre,
Siri Nagar, KANDUKURU-523 105
Ph : 08598 - 224168
3. Samskrutha Basha Prachara Samitha,
Near Harerama Hare Krishna Temple,
Abids - Nampally Station Road,
HYDERABAD - 1

D.T.P. by :-

J. RAJA

18, Banam Complex,
Munthavari Centre, Chirala.
Cell : 98483 90564

Printed at :-

**SURYA OFFSET,
CHIRALA.**

PREFACE

A vivid and beautiful handwritten carbon copy of **Vijnaana – Deepikaa** with **Vivriti** commentary in Devanaagari script, authored by **Sri Padmapadaachaarya**, a disciple of **Sri Jagadguru Sankaraacharya**, was received long ago in 1960s from **Brahma Sree VRL Sarma** of Bombay, by **Dr. Nadipineni Suryanarayana**, Retired Principal, Kandukur in the Prakasam District of Andhra Pradesh.

The said manuscript was given to me for publication with Telugu Commentary in the monthly “**Aatma-Jyothi**” as I am its honorary editor. Mr. Chintagunta Subba Rao translated it into Telugu in a free style, and the same is now being serialised in the said Journal. It is brought out in a book form by **Sri Sadasivabrahmendra Saraswathi Ashram**, Chillakallu with the financial aid of **Dr. Nadipineni Suryanarayana** and with the blessings of **Sri Sri Sri Arulananda Swamiji**.

Now it is in your hands in **Devanagari** to go through. The book discusses the cycle of birth and action (**Janma – Karma**). The seeker of birthlessness (**Janmaraahitya**) must necessarily alienate himself / herself from the fruits of **Karma** or his / her deeds. What are the remedial measures suggested? This discussion answers this question which concerns one and all, as all mankind is infested with the multitudinous sorrows of birth-life-and-death process.

This book is published by **Sanskrita-bhashaa-prachara-samithi**, Hyderabad, with the financial aid of **Sri Nadipineni Suryanarayana**, who are duly thanked alongwith the translator of the Telugu version.

The universality of the subject has encouraged the publishers of this book. It is hoped that all readers will become knowledgeable and reap the fruits of this knowledge.

R. MOHAN RAO

Lecturer, Govt. Degree College
Kandukuru.

भूमिका

ग्रन्थोऽयं श्री शङ्करभगवत्पादप्रियशिष्येण श्री पद्मपादाचार्येण संस्कृते श्लोकरूपे प्रणीतः। श्री आचार्यः तदध्ययनसहकारिव्याख्यामपि विवृतिनाम्नीं प्रसादितवान् । अत्र जन्मपरम्परानिवृत्तिः कथं वा भवेदिति विपुलं चिन्तितम्। एवमस्य विषयो विश्वजनीनः। सर्वेऽपि दर्शनानुयायिनस्तस्मिन् श्रद्धालुव एवेति मन्यते ।

अस्य ग्रन्थस्य मूलपाठः श्री वि.आर्.यल्. शर्मणः सकाशात् श्री नडिपिनेनि वंश्येन सूर्यनारायणमहोदयेन १९६० दशके प्राप्तः। पश्चान्मम हस्तमागतः यतोऽहं "आत्मज्योति" रिति पत्रिकायाः गौरवसम्पादकः उपस्थितः। ग्रन्थस्तु श्री चिन्तगुण्टवंश्येन सुब्बरायेण कृतान्धानुवादसहितः मासि मासि पत्रिकायां धारावाहितः।

श्री श्री श्री अरुळानन्दस्वामिन शिल्लकल्लुग्रामस्थस्य श्री सदाशिवब्रह्मेन्द्र सरस्वत्याश्रमस्वामिन आशिषा च श्री नडिपिनेनि वंशजस्य सूर्यनारायण महोदयस्य आर्थिकसहायेन पुस्तकरूपमाधत्ते आन्धानुवादसहितो आन्धालिप्यां मुद्रितो 'विज्ञानदीपिका'। पुनरप्यद्य एतन्मुद्रणावसरे कृषिकास्सर्वे कृतज्ञताअलिना सम्मानिताः।

विज्ञानदीपिकोज्ज्वालिते मार्गे चरन् मुमुक्षवस्साधकाः लक्ष्यसिद्धिं व्रजन्तीति आशां कुर्महे ।

रा मो रा

శ్రీ:
శ్రీ:
విజ్ఞానదీపికా
విజ్ఞానదీపికా

వివృతివ్యాఖ్యానసహితా - వివృతివ్యాఖ్యానసహితా

ప్రార్థనా గ్రాథనా

శ్లో॥ వందే సామ్యం సదానందమ్
ఆనందావరణాపహమ్
తత్త్వావలమ్బనార్థాయ
మహాదేవం ధృతాకృతిమ్॥

శ్రీభగవత్ప్రసాదేనానందాచార్యశిరోమణి శ్రీభగవదవతారభగవచ్చక్రూ-
చార్యచరణానుగ్రహవిజ్ఞాతపరాపరాత్మతత్త్వః శ్రీపద్మపాదాచార్యః తత్త్వానుసన్ధాన-
లక్షణమజ్ఞలం శిష్యోపశిష్యశిక్షాయై కర్తవ్యసత్ప్రకరణోపక్రమే నిబధ్నాతి -

శ్లో॥ వందే సామ్యం సదానందమ్
ఆనందావరణాపహమ్ ।
తత్త్వావలమ్బనార్థాయ
మహాదేవం ధృతాకృతిమ్ ॥

శ్రీభగవత్కృపాపస్థితవేదాంతవిదాచార్యశిరోమణి శ్రీభగవదవతారభగవచ్చక్రూ-
చార్యచరణానుగ్రహవిజ్ఞాతపరాపరాత్మతత్త్వః శ్రీపద్మపాదాచార్యః తత్త్వానుసన్ధానలక్షణమజ్ఞలం
శిష్యోపశిష్యశిక్షాయై కర్తవ్యసత్ప్రకరణోపక్రమే నిబధ్నాతి -

శ్లో॥ బ్రహ్మభిః ప్రతిపాద్యమ్ యద్ బ్రహ్మభిర్బ్రహ్మసంయుతైః ।

చింతితం కర్మనిర్ముక్త్యై తద్ బ్రహ్మ హృది భావయే ॥ 9

బ్రహ్మభిరिति । తత్ ప్రసిద్ధం బ్రహ్మ వ్యాపకం చైతన్యం హృది హృదయే భావయే చింతయే ।
కిం భూతమ్? బ్రహ్మభిః వేదశిరోభిః ప్రతిపాద్యం అతన్త్రిరసనముఖేన లక్షితమితియర్థః ।
పునశ్చ కీదృశం బ్రహ్మ? బ్రహ్మభిః తపోభిః సంయుతైః సమ్యక్ సంపన్నైః బ్రహ్మభిః
బ్రహ్మజ్ఞానిభిః కర్మణాం సశ్చిత-సశ్చీయమాన-ప్రారబ్ధానాం నిర్ముక్త్యై నిఃశేషేణ సమాప్త్యర్థ
చింతితమాత్మస్వరూపత్వేన ధ్యాతమ్ ॥

బ్రహ్మభిః ప్రతిపాద్యమితియనేనాస్య ప్రకరణస్య ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదితభావః
సంబంధో దర్శితః । బ్రహ్మసంయుతైరితియనేనాధికారి సూచితః - కర్మానేర్ముక్త్యై ఇతియనేన
కర్మనిర్హారలక్షణం ప్రయోజనముక్తమ్ । తద్ బ్రహ్మ ఇతియనేన బ్రహ్మణః సద్ వృత్తివ్యాప్యత్వేన
తస్య ధ్యాతృధ్యేయయోర్వా ఏక్యస్య విషయత్వమభిహితమ్ । మహానుభావనిరూపితస్య
సమాసస్యాపి ప్రకరణస్య సंहితానుగతసదనుబంధాదिलక్షణేరేవ భావ్యత్వాదिति భావః ।

శ్లో॥ బ్రహ్మభిః ప్రతిపాద్యమ్ యద్ బ్రహ్మభిర్బ్రహ్మసంయుతైః

చింతితం కర్మనిర్ముక్త్యై తద్ బ్రహ్మ హృది భావయే ॥ 1

బ్రహ్మభిరితి తత్ ప్రసిద్ధం బ్రహ్మ వ్యాపకం చైతన్యం హృది హృదయే భావయే
చింతయే । కిం భూతమ్? బ్రహ్మభిః వేదశిరోభిః ప్రతిపాద్యం అతన్త్రిరసనముఖేన
లక్షితమితియర్థః । పునశ్చ కీదృశం బ్రహ్మ? బ్రహ్మభిః తపోభిః సంయుతైః సమ్యక్ సంపన్నైః
బ్రహ్మభిః బ్రహ్మజ్ఞానిభిః కర్మణాం సశ్చిత-సశ్చీయమాన-ప్రారబ్ధానాం నిర్ముక్త్యై
నిఃశేషేణ సమాప్త్యర్థం చింతితమాత్మస్వరూపత్వేన ధ్యాతమ్ ॥

బ్రహ్మభిః ప్రతిపాద్యమితియనేనాస్య ప్రకరణస్య ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదితభావః
సంబంధో దర్శితః । బ్రహ్మసంయుతైరితియనేనాధికారి సూచితః - కర్మానేర్ముక్త్యై ఇతియనేన
కర్మనిర్హారలక్షణం ప్రయోజనముక్తమ్ । తద్ బ్రహ్మ ఇతియనేన బ్రహ్మణః సద్ వృత్తి-
వ్యాప్యత్వేన తస్య ధ్యాతృధ్యేయయోర్వా ఏక్యస్య విషయత్వమభిహితమ్ । మహానుభావ-
నిరూపితస్య సమాసస్యాపి ప్రకరణస్య సंहితానుగతసదనుబంధాదिलక్షణేరేవ
భావ్యత్వాదिति భావః ॥

అవతారికా:- పునరపి పరా-పశ్యంతీ-మధ్యమా-వైఖరీలక్షణశబ్దవృత్త్యా అకారాద్యక్షర-
రూపేణ స్వయమేవ వివర్తతామివ ప్లాప్తం బ్రహ్మ యేవ మజ్జలంతరత్వేన ప్రణమతి ।

శ్లో॥ వాచే బ్రహ్మస్వరూపాయై పञ్చాశద్వర్ణభేదతః।

అనేకరూపమాప్తాయై నమో మాత్రే త్రిమూర్తయే ॥

2

వాచ ఇతి । మాత్రే సకలచరాచరజగజ్జనన్యై వాచే సరస్వత్యై నమః। కిం భూతాయై? పञ్చాశద్వర్ణభేదతః లిప్యా, ఆకృత్యా, స్థానేన ఉచ్చారణేన వా భిన్నత్వేన స్వసమానైః అకారాది షోడశ, కకారాది పञ్చవింశతిః, యకారాది నవ ఇత్యేవం పञ్చాశత్ సజ్జాకైః వర్ణైః అనేకరూపాం పరా-పశ్యంతీ-మధ్యమా-వైఖరీ-లక్షణ-శబ్దవృత్త్యా, చరాచరరూపేణ వా వివిధాకృతిమాప్తాయై, అత ఏవ త్రిమూర్తయే త్రయోఽకార-ఉకారమకారాః మూర్తయః యస్యాః, తదధిష్ఠాతారో హరిహరవిధాతారో వా మూర్తయో యస్యాః, సత్త్వరజస్తమోగుణా వా మూర్తయ ఉపాధయో యస్యాస్తస్యై ॥

యద్వా తిస్రో భూరాధ్యా వ్యాహతయో వహ్నిసూర్యసోమకలా వా మూర్తయో యస్యాః త్రీణి పదాని యస్యాం గాయత్ర్యాం సా మూర్తిః యస్యాః, త్రయో లోకా సన్తి యస్మిన్ బ్రహ్మాండే తన్మూర్తిః యస్యాః, త్రయో హ్రస్వదీర్ఘప్లుతా ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితా వా మూర్తయో యస్యాః, తిస్ర సన్ధ్యాస్తదధిష్ఠాత్ర్యో గాయత్రీ సమవత్రో సరస్వత్యో మూర్తయో యస్యాః జాగ్రత్స్వప్ర-సుషుప్తలక్షణా మూర్తయో సరస్వత్యాః, త్రయోఽజ్ఞానలిङ్గస్థూలదేహాః తదభిమానినః ప్రాజ్ఞతేజసవిశ్వహిరణ్యగర్భవైశ్వానరా వా మూర్తయో యస్యాః ఋగ్యజుస్సామ లక్షణా వా త్రయీ మూర్తిరస్యాః, ధ్యేయధ్యానధ్యాతృరూపా త్రిపుటీమూర్తిః స్వరూపం యస్యాః తస్యై ఇత్థమనేకాకృతయే తథాపి బ్రహ్మస్వరూపాయై అప్రచ్యుతస్వస్వరూపాయై నమ ఇతి పూర్వేణ సమ్బంధః। ప్రణవాంతర్గతస్య అకారస్య పరావిషయత్వమ్, ఉకారస్య పశ్యంతీ విషయత్వం, మకారస్య సత్త్రిపాతస్య చ మధ్యమా విషయత్వం స్వస్వస్థానప్రాప్తానాం వర్ణానాం తద్వివర్తనాం చ వైఖరీవిషయత్వమితి వివేకః। కార్యకాలోపస్థితమాయాగుణానుకరణేన వివిధాకృత్యా ప్రతీయమానస్యాపి బ్రహ్మణః కూటస్థస్వస్వరూపత్వాత్ సచ్చిదానందరూపత్వం న హీయతే ఇతి భావః॥

అవతారికాః - పునరపి పరా-పశ్యంతీ-మధ్యమా-వైఖరీలక్షణశబ్దవృత్త్యా అకారాద్యక్షర-రూపేణ స్వయమేవ వివర్తతామివ ప్రాప్తం బ్రహ్మ ఏవ మజ్జలాంతరత్వేన ప్రణమతి।

శ్లో॥ వాచే బ్రహ్మస్వరూపాయై పञ్చాశద్వర్ణభేదతః।

అనేకరూపమాప్తాయై నమో మాత్రే త్రిమూర్తయే॥

2

వాచ ఇతి మాత్రే సకలచరాచరజగజ్జనన్యై వాచే సరస్వత్యై నమః। కిం భూతాయై? పञ్చాశద్వర్ణభేదతః లిప్యో, ఆకృత్యా, స్థానేన ఉచ్చారణేన వా భిన్నత్వేన స్వసమానైః అకారాది షోడశ, కకారాది పञ్చవింశతిః, యకారాది నవ ఇత్యేవం

పఞ్చశత్ సంఖ్యకైః వర్జైః అనేకరూపాం పరా-పశ్యంతీ-మధ్యమా-వైఖరీ-లక్షణ-శబ్దవృత్త్యా, చరాచరరూపేణ వా వివిధాకృతిమాప్తాయై, అత ఏవ త్రిమూర్తయే త్రయోఽకార-ఉకారమకారాః మూర్తయః యస్యాః, తదధిష్ఠాతారో హరిహర-విధాతారో వా మూర్తయో యస్యాః, సత్త్వరజస్తమోగుణా వా మూర్తయ ఉపాధయో యస్యాస్తస్యై॥

యద్వా తిస్రో భూరాద్యా వ్యాహృతయో వహ్నిసూర్యసోమకలా వా మూర్తయో యస్యాః త్రీణి పదాని యస్యాం గాయత్ర్యాం సా మూర్తిః యస్యాః, త్రయో లోకా సంతి యస్మిన్ బ్రహ్మణ్ణే తన్మూర్తిః యస్యాః, త్రయో హ్రస్వదీర్ఘప్లుతా ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితా వా మూర్తయో యస్యాః, తిస్రః సన్ధ్యాస్తదధిష్ఠాత్ర్యో గాయత్రీసప్తపత్రో సరస్వత్యో మూర్తయో యస్యాః, జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిలక్షణా మూర్తయో సరస్వత్యాః, త్రయోఽ-జ్ఞానలిజ్జస్థూలదేహః తదభిమానినః ప్రాజ్ఞతైజసవిశ్వహిరణ్యగర్భవైశ్వానరా వా మూర్తయో యస్యాః ఋగ్యజుస్సామలక్షణా వా త్రయీ మూర్తిరస్యాః, ధ్యేయధ్యాన-ధ్యాతృరూపా త్రిపుటీమూర్తిః స్వరూపం యస్యాః తస్యై ఇత్థమనేకాకృతయే తథాపి బ్రహ్మస్వరూపాయై అప్రచ్యుతస్వస్వరూపాయై నమ ఇతి పూర్వేణ సమ్బంధః॥ ప్రణవాన్తర్గతస్య అకారస్య పరావిషయత్వమ్, ఉకారస్య పశ్యంతీ విషయత్వం, మకారస్య సన్నిపాతస్య చ మధ్యమా విషయత్వం స్వస్వస్థానప్రాప్తానాం వర్ణానాం తద్వివర్తనాం చ వైఖరీవిషయత్వమితి వివేకః॥ కార్యకాలోపస్థితమాయాగుణానుకరణేన వివిధాకృత్యా ప్రతీయమానస్యాపి బ్రహ్మణః కూటస్థస్వరూపత్వాత్ సచ్చిదానందరూపత్వం న హీయతే ఇతి భావః॥

అవతారికా:- త్రిగుణమాయామృగీనర్తకత్వేన గుణాభిమానిత్వం గతస్య పూర్వస్వరూప అస్మృత్యా ఆత్మనో జీవత్వవ్యవహారో దుర్వార ఇత్యాశయేనాహ ।

శ్లో॥ త్రైగుण्याద్ బ్రహ్మణః పూర్వ సచ్చిదానందరూపిణః॥

సదసత్కర్మణోః సజ్గాజ్జీవత్వం న నివర్తతే ॥

౩

వ్యాఖ్యా - త్రైగుण्याదिति । సత్తాజ్ఞానసుఖస్వరూపస్యాపి పరమాత్మనః సత్త్వరజస్తమః-సామ్యలక్షణాయాం ప్రకృతౌ ప్రతిబింబపాతేన జీవత్వం లభమానస్య జగదుపాదానకారణా-విద్యాసంబంధేన అదృష్టవశతః సంప్రాప్తోత్తమమధ్యమాధమకర్మప్రసంజ్ఞేన సంసరత ఆత్మనః కర్మకర్తృత్వభోక్తృత్వాభిమానానివృత్త్యా తదాకారవృత్త్యభావాత్ జీవ ఇతి నామరూపవ్యవహారో న నివర్తతే । అవిద్యాస్వభావనామరూపయోరేవ ఆత్మస్వభావరూపసచ్చిదానందావరకత్వాత్ తత్సంసర్గ ఏవాత్మనో ధ్వైరూప్యకర ఇతి భావః॥

అవతారికా:- త్రిగుణమాయామృగీనర్తకత్వేన గుణాభిమానిత్వం గతస్య పూర్వ-
స్వరూప- అస్మత్కాల ఆత్మనో జీవత్వవ్యవహారో దుర్వార ఇత్యాశయేనాహా

శ్లో॥ త్రైగుణ్యాద్ బ్రహ్మణః పూర్వం సచ్చిదానందరూపిణః
సదసత్కర్మణోః సజ్గాజ్ఞీవత్వం న నివర్తతే॥

3

వ్యాఖ్యా- త్రైగుణ్యాదితి సత్తాజ్ఞానసుఖస్వరూపస్యాపి పరమాత్మనః సత్త్వరజస్తమః
-సామ్య లక్షణాయాం ప్రకృతౌ ప్రతిబిమ్బపాతేన జీవత్వం లభమానస్య జగదుపాదాన-
కారణావిద్యాసమ్మన్దేన అదృష్టవశతః సంప్రాప్తోత్తమమధ్యమాధమకర్మప్రసక్తేన సంసరత
ఆత్మనః కర్మకర్తృత్వభోక్తృత్వాభిమానానివృత్త్యా తదాకారవృత్త్యభావాత్ జీవ ఇతి
నామరూపవ్యవహారో న నివర్తతే అవిద్యాస్వభావనామరూపయోరేవ ఆత్మస్వభావరూప
సచ్చిదానందావరకత్వాత్ తత్సంసర్గ ఏవాత్మనో ద్వైరూప్యకర ఇతి భావః॥

అవతారికా:- త్రిగుణసంబంధనిబంధనైవ ఆత్మనస్తత్తద్గుణకర్మానుసారిణి దేహలोक
ప్రాప్తిరపి ప్రసక్తేత్యాహ --

శ్లో॥ అధోవృత్తిస్తమోవృత్తేర్మధ్యవృత్తిస్తు రాజసాత్ ।

ऊर्ध्ववృత్తిస్తు సత్త్వేన సత్యవృత్తిर्विशుద్ధతః ॥

4

వ్యాఖ్యా - అధోవృత్తిరिति । అజ్ఞానమోహాదికారేణ తమసి వృత్తిః వర్తనం यस्य
కర్మణస్తదభిమానినో జీవాత్మనః పశుపక్షిమృగనాగాద్యశుభయోనిః యాతనార్హలोकప్రాప్తిశ్చ
ప్రసజ్యతే ఇతి శేషః । “అధో గచ్ఛంతి తామసాః” ఇతి భగవద్గీతోక్తేః । రాగతృష్ణాది-
కారణరజః ప్రధానాత్ కర్మణః సకాశాత్ తదభిమానినో జీవస్య మధ్యవృత్తిః
విద్యాధరయక్షరక్షోమనుష్యాద్యోనిః సమానసుఖదుఃఖోదయలोकప్రాప్తిశ్చ భవతి । “మధ్యే
తిష్ఠంతి రాజసాః” ఇతి గీతోక్తేః । జ్ఞానసుఖాదికారణసత్త్వప్రధానకర్మణా
తదభిమానిదేహినః ఋషిదేవతాద్యోనిః స్వర్గమహర్లోకాదిప్రాప్తిశ్చ భవతి । “ऊర్ధ్వ
గచ్ఛంతి సత్త్వస్థా” ఇతి గీతోక్తేః । తత్రాపి విశిష్టతః లుప్తరజస్తమోవృత్తిక-
వైరాగ్యోపరతిహేతుకసాత్త్వికకర్మణః సత్యవృత్తిః సత్యే హిరణ్యగర్భలోకే సత్యలక్షణే
పరమాత్మని వా వృత్తిః స్థితిరుపతిష్ఠతే । గుణానాం ప్రకృతికార్యత్వేఽపి కార్యాకృతీ-
నామనేకత్వాత్ ఫలानామపి అనేకత్వమితి భావః ॥

అవతారికా:- త్రిగుణసమ్మన్దనిబంధనైవ ఆత్మనస్తత్తద్గుణకర్మానుసారిణీ దేహలోకప్రాప్తి-
రపి ప్రసక్తేత్యాహ --

శ్లో॥ అధోవృత్తిస్తమోవృత్తేర్మధ్యవృత్తిస్తు రాజసాత్ ।
ఊర్ధ్వవృత్తిస్తు సత్త్వేన సత్యవృత్తిర్విచుద్ధతః॥ 4

వ్యాఖ్యా:- అధోవృత్తిరితి, అజ్ఞానమోహాదికారణ తమసి వృత్తిః వర్తనం యస్య కర్మణ-
స్తదభిమానినో జీవాత్మనః పశుపక్షిమృగనాగాద్యశుభయోనిః యాతనార్హలోకప్రాప్తిశ్చ
ప్రసజ్యతే ఇతి శేషః “అధో గచ్ఛన్తి తామసాః” ఇతి భగవద్గీతోక్తేః రాగతృష్ణాదికారణ-
రజఃప్రధానాత్ కర్మణః సకాశాత్ తదభిమానినో జీవస్య మధ్యవృత్తిః విద్యాధర-
యక్షరక్షోమనుష్యోదియోనిః సమానసుఖదుఃఖోదయలోకప్రాప్తిశ్చ భవతి । “మధ్యే
తిష్ఠన్తి రాజసాః” ఇతి గీతోక్తేః జ్ఞానసుఖాదికారణసత్త్వప్రధానకర్మణా తదభిమానిదేహినః
ఋషిదేవతాదియోనిః స్వర్గమహర్లోకాది ప్రాప్తిశ్చభవతి “ఊర్ధ్వం గచ్ఛన్తి సత్త్వస్థాః”
ఇతి గీతోక్తేః తత్రాపి విశిష్టతః లుప్తరజస్తమోవృత్తిక-వైరాగ్యోపరతిహేతుక సాత్త్విక-
కర్మణః సత్యవృత్తిః సత్యే హిరణ్యగర్భలోకే సత్యలక్షణే పరమాత్మని వా వృత్తిః
స్థితిరుపతిష్ఠతే గుణానాం ప్రకృతికార్యత్వేన పి కార్యాకృతీనామనేకత్వాత్ ఫలానామపి
అనేకత్వమితి భావః॥

అవతారికా:- గుణానుగతస్వభావభేదమूलకకर्मఫలानాం భేదాపత్త్యా తత్ఫలభోగార్థ
సంసృతస్యాత్మనోఽనేకనామరూపభేదయోఽపి ప్రసక్త ఇత్యాహ - -

శ్లో॥ కर्मణాం ఫలవైచిత్ర్యాదైచిత్ర్యం జన్మనామిహ ।

దేహవైచిత్ర్యతో జీవే వైచిత్ర్యం భాసతే తథా ॥

4

వ్యాఖ్యా - కर्मణామితి । సత్త్వోద్రేకకर्मణాం ఫలం స్వర్గాది । రజః ప్రధానకर्मణో
భూమ్యంతరిక్షలोकస్థితిః ఫలమ్ । తామసకर्मణో యాతనార్హస్థానప్రాప్తిః ఫలమ్ ।
శుద్ధసత్త్వప్రధానకर्मణో హిరణ్యగర్భలोकప్రాప్తిః ఫలమ్ । एतस्మాదేవ కर्मఫల-
వైచిత్ర్యాద్ జన్మవైచిత్ర్యమ్ । స్వర్గాంతరిక్షభూవివరాధికరణకసుఖదుఃఖాదిప్రాప్త్యర్థ
దేవాది మనుష్యాది పశ్వాది బ్రహ్మర్ష్యాది జగ్రేతి శరీరవైచిత్ర్యమ్ । యథా కర్మవైచిత్ర్యాత్
ఫలవైచిత్ర్యం ఫలవైచిత్ర్యాదేహవైచిత్ర్యం తథా దేహవైచిత్ర్యతో జీవవైచిత్ర్యమపి భాసతే ।
తత్త్వాత్మనోః సామ్యేఽపి ఇంద్రాదయో దేవా, వశిష్టాదయో మునయో, हरिश्चन्द्रादయో
రాజానః, శేషాదయో నాగా ఇత్యాది జీవవైచిత్ర్యం ప్రసిద్ధమ్ । వస్తుతో బింబప్రతిబింబ-
యోరభేదేనావికలమేవ జీవాత్మనో బ్రహ్మత్వమితి । असदपि जीववैचित्र्यं पुष्पगन्धवद्
अविद्याकार्यदेहाध्यासेन स्वरूपास्फूर्त्या सदिव प्रतीयते इति भावः॥

అవతారికా: - గుణానుగతస్వభావభేదమూలకకర్మఫలానాం భేదాపత్త్యా తత్ఫలభోగార్థం సంస్మృతస్యాత్మనోఽనేకనామరూపభేదయోఽపి ప్రసక్త ఇత్యాహ -

శ్లో॥ కర్మణాం ఫలవైచిత్ర్యాద్వైచిత్ర్యం జన్మనామిహ
దేహవైచిత్ర్యతో జీవే వైచిత్ర్యం భాసతే తథా ॥

5

వ్యాఖ్యా :- కర్మణామితి, సత్త్వైదేకకర్మణాం ఫలం స్వర్గాది, రజఃప్రధానకర్మణో భూమ్యన్తరిక్షలోకస్థితిః ఫలమ్, తామసకర్మణో యాతనార్హస్థానప్రాప్తిః ఫలమ్, శుద్ధ-సత్త్వప్రధానకర్మణో హిరణ్యగర్భలోకప్రాప్తిః ఫలమ్, ఏతస్మాదేవ కర్మఫలవైచిత్ర్యాద్ జన్మవైచిత్ర్యమ్, స్వర్గాన్తరిక్షభూవివరాధికరణకసుఖదుఃఖాదిప్రాప్త్యర్థం దేవాది మనుష్యాది పశ్వాది బ్రహ్మర్ష్యాది జన్మేతి శరీరవైచిత్ర్యమ్, యథా కర్మవైచిత్ర్యాత్ ఫలవైచిత్ర్యం, ఫలవైచిత్ర్యాద్దేహవైచిత్ర్యం తథా దేహవైచిత్ర్యతో జీవవైచిత్ర్యమపి భాసతే తత్త్వాత్మనోః సామ్యేఽపి ఇన్ద్రాదయో దేవా, వసిష్ఠాదయో మునయో, హరిశ్చన్ద్రాదయో రాజానః, శేషాదయో నాగా ఇత్యాది జీవవైచిత్ర్యం ప్రసిద్ధమ్, వస్తుతో బిమ్బప్రతిబిమ్బ-యోరభేదేనావికలమేవ జీవాత్మనో బ్రహ్మత్వమితి, అసదపి జీవవైచిత్ర్యం పుష్పగన్ధవద్ అవిద్యాకార్యదేహాధ్యాసేన స్వరూపాస్పూర్త్యా సదివ ప్రతీయతే ఇతి భావః॥

అవతారికా:- నनु కर्मఫలభోగాంతే స్వతః ప్రాప్తస్వరూపసంపదా జీవత్వనివృత్తిః భవిష్యత్యేవేत्याశంక్య ఫలభోగావస్థాయామపి పునః కర్మాంతరప్రసక్త్యా న స్వస్వరూప-సంపదదుదయ ఇత్యాశయేనాహ --

శ్లో॥ ఆనన్త్యం కర్మణామిత్యమారోహదవరోహతః ।

పుण्याపుణ్యవిశేషేణ నిత్యా జీవస్య సంస్థితిః॥

6

వ్యాఖ్యా - ఆనన్త్యమితి । శుభాశుభకర్మఫలభోగార్థ స్వర్గాదౌ గమనమారోహణమ్ । ఫలభోగానంతరం పుణ్యపాపయోః శేషేణ పునః స్వర్గాదే చ్యుతిః అవరోహణమ్ । एवं క్రమేణ కర్మణాం చానన్త్యమపరిక్షయః । ఇహ సత్కర్మకృత్యా తజ్జన్యపుణ్యఫలభోగార్థ దేవాద్యోనిమాశ్రిత్య కృతసుకృతభోగస్య కిञ్చిత్పుణ్యశేషేణ భూమౌ పునర్జన్మసంబంధః తత్ర కృతస్య కర్మణః ఫలభోగాయ పునః స్వర్గాదౌ గమనమ్, एवं శుభకర్మణ్యోప్యారోహణ మవరోహణం చ నియతమ్ । అథాసత్కర్మ కృత్వాపి తజ్జన్యపాపభోగార్థ యాతనార్హసఘో-నిమాశ్రిత్య కృతాశుభఫలభోగస్య కిञ్చిత్పాపశేషేణ అదృష్టప్రేరితస్య భూమౌ పునరసజ్జన్మ ప్రసక్తః, తత్ర పునస్తామసకర్మప్రసక్తిః తత్కర్మఫలభోగార్థ తదనుసారి

లोकగమనమ్ ఇత్యసత్ కर्मణ ఆరోహావరోహౌ నియతౌ । ఉపసర్గవైశిష్ట్యాత్ పుణ్యపాప
 శోభమంతరేణ దేహాంతరానుత్పత్తిః సూక్తా భవతి । ఇత్యేవం ప్రకారేణ ఆరోహావరోహాభ్యాం
 జీవస్య సంస్థితిః స్వరూపానవమతినిత్యా, కర్మనిర్హారమంతరేణ దృఢమూలా । వస్తుతో
 ఽనుపహతాపి సచ్చిదానందసంపత్తిః విస్మృతకంఠమణిర్మణిరివ దేహాభ్యాసవశతః అస్మృతా
 సతీ జీవాత్మనః శోకమోహాదిజనికేవ అమృదితి భావః॥

అవతారికా:- నను కర్మఫలభోగార్హే స్వతః ప్రాప్తస్వరూపసమ్మదా జీవత్వనివృత్తిః
 భవిష్యత్వేత్యాశంభ్య ఫలభోగావస్థాయామపి పునః కర్మాంతరప్రసక్త్యా న స్వస్వరూప
 సమ్మదుదయ ఇత్యాశయేనాహ-

శ్లో॥ ఆనన్త్యం కర్మణామిత్యమారోహదవరోహతః

పుణ్యాపుణ్యవిశేషేణ విత్త్యా జీవస్య సంస్థితిః॥

6

వ్యాఖ్యా :- ఆనన్త్యమితి చుభాచుభకర్మఫలభోగార్థం స్వర్గాదౌ గమనమారోహణమ్
 ఫలభోగానంతరం పుణ్యపాపయోః శేషేణ పునః స్వర్గాదే చ్యుతిః అవరోహణమ్ ఏవం
 క్రమేణ కర్మణాం చానన్త్యమపరిక్షయః ఇహ సత్కర్మకృత్వా తజ్జన్యపుణ్యఫలభోగార్థం
 దేవాదియోనిమాశ్రిత్య కృతసుకృతభోగస్య కిచ్చిత్పుణ్యశేషేణ భూమౌ పునర్జన్మ సమ్మన్తః
 తత్ర కృతస్య కర్మణః ఫలభోగాయ పునః స్వర్గాదౌ గమనమ్, ఏవం చుభకర్మణ్యోప్య-
 రోహణమవరోహణం చ నియతమ్ అథాసత్కర్మ కృత్వాపి తజ్జన్యపాపభోగార్థం
 యాతనార్హాసద్యోనిమాశ్రిత్య కృతాచుభఫలభోగస్య కిచ్చిత్పాపశేషేణ అదృష్టప్రేరితస్య
 భూమౌ పునరసజ్జన్మ ప్రసజ్గః, తత్ర పునస్తామసకర్మప్రసక్తిః తత్కర్మఫలభోగార్థం
 తదనుసారిలోకగమనమ్ ఇత్యసత్కర్మణ ఆరోహదవరోహ నియతౌ ఉపసర్గవైశిష్ట్యాత్
 పుణ్యపాపశేషమంతరేణ దేహాంతరానుత్పత్తిః సూక్తా భవతి ఇత్యేవం ప్రకారేణ
 ఆరోహదవరోహభ్యాం జీవస్య సంస్థితిః స్వరూపానవమతిర్నిత్యా కర్మనిర్హారమంతరేణ
 దృఢమూలా వస్తుతోఽనుపహతాపి సచ్చిదానందసమ్మత్తిః విస్మృతకంఠమణిర్మణిరివ
 దేహాభ్యాసవశతః అస్మృతా సతీ జీవాత్మనః శోకమోహాదిజనికేవ అమృదితి భావః॥

అవతారికా:- నను ఆరోహావరోహయోః ఫలభోగమూలత్వాత్ ఫలानాం చావిद्याమూల-
 త్వాత్తస్యాశ్చ బాధదర్శనాత్ కథమపి తదుపేక్షయా స్వరూపస్మృతిః భవేదేవ ఇత్యాశంభ్య
 అవిद्याయాః సాదित్వే సర్వమేతత్ సంపద్యతే, న తు తదస్తిత్యాహ --

శ్లో॥ అవిद्याయా అనాదత్వాత్ కर्मణామపరిక్షయాత్ ।

కృతనాశాద్విధా గత్యా స్వరూపాప్తిర్విదూరతః ॥

౭

వ్యాఖ్యా - అవిद्याయా ఇతి । త్రిగుణసామ్యలక్షణాః సూక్ష్మస్థూలదేహరూపేణ పరిణతాః అజ్ఞానాభిన్నయా అవిద్యా అనాదత్వాత్ తన్మూలనామ్ ఎకాదశేంద్రియ-
కరణకానాం కర్మణాం చాపరిక్షయాత్ సమాప్త్యభావాత్ కృతస్య చ కర్మణో భోగమంతరేణ
నాశాభావాత్ ఆరోహవరోహయాత్రాశ్చ భోగార్థత్వాత్ తత్తదేహకృతకర్మఫలభోగవాసనాను-
పక్షయా జీవాత్మనః స్వరూపాప్తిః సచ్చిదానందబ్రహ్మత్వలబ్ధిః విదూరతః విశేషేణ
పారోక్ష్యం గతా । ఘనచ్ఛన్నదృష్టేః సూర్యాదర్శనమివ కర్మఫలభోగప్రవాహపాతేన
స్వరూపాదృష్ట్యా ఆత్మనోఽహం సుఖీ అహం దుఃఖీతి స్వారోపితాంతఃకరణప్రత్యయో నియత
ఇతి భావః ॥

అవతారికా:- నను ఆరోహవరోహయోః ఫలభోగమూలత్వాత్ ఫలానాం చావిద్యామూల-
త్వాత్తస్యోశ్చ బాధదర్శనాత్ కథమపి తదుపేక్షయా స్వరూపస్మృతిః భవేదేవ
ఇత్యాశంక్య, అవిద్యాయాః సాదిత్వే సర్వమేతత్ సమృద్ధ్యతే, న తు తదస్తీత్యాహ-

శ్లో॥ అవిద్యాయా అనాదిత్వాత్ కర్మణామపరిక్షయాత్ ।

కృతనాశాద్విధా గత్యా స్వరూపాప్తిర్విదూరతః ॥

7

వ్యాఖ్యా :- అవిద్యాయా ఇతి । త్రిగుణసామ్యలక్షణాః సూక్ష్మస్థూలదేహరూపేణ
పరిణతాః అజ్ఞానాభిన్నయా అవిద్యా అనాదిత్వాత్ తన్మూలనామ్ ఎకాదశేంద్రియ
కరణకానాం కర్మణాం చాపరిక్షయాత్ సమాప్త్యభావాత్ కృతస్య చ కర్మణో భోగమంతరేణ
నాశాభావాత్ ఆరోహవరోహయాత్రాశ్చ భోగార్థత్వాత్ తత్తదేహకృతకర్మఫల-
భోగవాసనానుపక్షయా జీవాత్మనః స్వరూపాప్తిః సచ్చిదానందబ్రహ్మత్వలబ్ధిః విదూరతః
విశేషేణ పారోక్ష్యం గతా ఘనచ్ఛన్నదృష్టేః సూర్యాదర్శనమివ కర్మఫలభోగప్రవాహ-
పాతేన స్వరూపాదృష్ట్యా ఆత్మనోఽహం సుఖీ అహం దుఃఖీతి స్వారోపితాంతఃకరణ-
ప్రత్యయో నియత ఇతి భావః ॥

అవతారికా:- నను తస్యా అనాదత్వేఽపి కర్మణాం తు తత్కార్యత్వాదుపక్షయప్రసక్తిః
అస్తియేవేత్యాశంక్య కర్మణామప్యనంతపారత్వాత్ క్రమేణ భోగప్రదత్వాచ్చ న సమాప్తి-
రస్తిత్యాహ -

శ్లో॥ సञ्చితं చీయमानं చ ప్రారब्धं కर्म తత్ఫలమ్ ।

క్రमेणाవృత్తిరేతేషాం पूर्वं बलवतोऽपि वा ॥

౮

వ్యాఖ్యా - సञ्చితమితి । కృతం, క్రియमाणं, ప్రారब्ధం चेति त्रिविधं कर्म । तज्जन्यफलं पुण्यं पापं च त्रिविधमेव । तत्राभुक्तं यत्कर्म तत् सञ्चितमित्युच्यते । क्రిयमाणं यत्कर्म तत्सञ्चीयमानं, यत्कर्मफलभोगार्थमेतद्देहोत्पत्तिस्तत्कर्म प्रारब्धमिति व्यवहियते । एकस्यैव कालस्य भूतभवद्भविष्यद्व्यवहारविषयमिव कर्मत्वेनैकरूपत्व-स्यापि कर्मणो भोगकालावस्थाभेदेन त्रैविध्यमित्यर्थः॥

तत्र त्रिविधेषु कर्मసు मध्ये जन्मना जन्मम्यां जन्मभिर्वा प्रारब्धभोगसमाप्तौ सञ्चितकर्मफलभोगारम्भः तत्समाप्तौ च पूर्वं प्रारब्धफलभोगावस्थायां यत् सञ्चीयमानमिति व्यवहृतं तत्फलस्य भोगारम्भः । यद्वा सञ्चितानां शुभाशुभकर्मणां मध्ये यस्य पूर्वकालिकत्वं तस्य पूर्वं प्रारम्भः, तत्समाप्तौ तदनन्तरजातस्यैवं वा क्रमेणावृत्तिः । अपि च सञ्चितकर्मणां मध्ये पौर्वापर्यमनपेक्ष्य यस्य कर्मणो बलवत्तरत्वं तस्यैव पूर्वमारम्भः । अथवा पीयूषग्राहिन्यायेन एककालावच्छेदेन प्रवृत्तानां प्रारब्धानामेव कर्मणां मध्ये प्रारब्धमपि दुर्बलं कर्म तिरस्कृत्य बलवत्तरस्यैव पूर्वमारम्भः ॥

केचित्तु बलवत्तरं सञ्चितं पश्चात्-कृत्य अबलस्य सञ्चितस्य अनारब्धत्वात् सञ्चितानामेव पौर्वापर्यव्यतिक्रमो न प्रारब्धानाम् इत्याहुः । सावकाशनिरवकाश-निर्णय-असम्पत्त्या, असति प्रतिबन्धे सर्वेषामेव भोग्यत्वादघटितघटनैकसम्पत्ते-रविद्ययाः कर्मसन्ततेस्तारतम्याग्रहो न वैचित्र्यहेतुरिति भावः ॥

అవతారికా:- నను తస్య అనాదిత్వేఽపి కర్మణాం తు తత్కార్యత్వాదుపక్షయప్రసక్తిః అస్త్యేవేత్యాశంక్య కర్మణామవ్యసంతపారత్వాత్ క్రమేణ భోగప్రదత్వా చ న సమాప్తిరస్త్యేహ-

శ్లో॥ సజ్చీతం చీయమానం చ ప్రారబ్ధం కర్మ తత్ఫలమ్ ।

క్రమేణావృత్తిరేతేషాం పూర్వం బలవతోఽపి వా ॥ 8

వ్యాఖ్యా:- సజ్చీతమితి కృతం, క్రియమాణం, ప్రారబ్ధం చేతి త్రివిధం కర్మ! తజ్జన్య-ఫలం పుణ్యం పాపం చ త్రివిధమేవ । తత్రాభుక్తం యత్కర్మ తత్ సజ్చీతమిత్యుచ్యతే । క్రియమాణం యత్కర్మ తత్సజ్చీయమానం, యత్కర్మఫలభోగార్థమేతద్దేహోత్పత్తిస్తత్కర్మ ప్రారబ్ధమితి వ్యవహరీయతే । ఏకస్మైవ కాలస్య భూతభవద్భవిష్యద్వ్యవహారవిషయమివ కర్మత్వేనైకరూపత్వస్యాపి కర్మణో భోగకాలావస్థాభేదేన త్రైవిధ్యమిత్యర్థః ॥

తత్ర త్రివిధేషు కర్మసు మధ్యే జన్మనా జన్మభ్యాం జన్మభిర్వా ప్రారబ్ధభోగసమాప్తౌ సజ్జీతకర్మఫలభోగారమ్భః తత్సమాప్తౌ చ పూర్వే ప్రారబ్ధఫలభోగావస్థాయాం యత్ సజ్జీయమానమితి వ్యవహృతం తత్ఫలస్య భోగారమ్భః యద్వా సజ్జీతానాం శుభాశుభకర్మణాం మధ్యే యస్య పూర్వకాలికత్వం తస్య పూర్వం ప్రారమ్భః, తత్సమాప్తౌ తదనంతరజాతస్త్వేవం వా క్రమేణావృత్తిః అపి చ సజ్జీతకర్మణాం మధ్యే పౌర్వాపర్యమ- నపేక్ష్య యస్య కర్మణో బలవత్తరత్వం తస్యైవ పూర్వమారమ్భః అథవా పీయూష- గ్రాహిన్యాయేన ఏకకాలావచ్ఛేదేన ప్రవృత్తానాం ప్రారబ్ధానామేవ కర్మణాం మధ్యే ప్రారబ్ధమపి దుర్బలం కర్మ తిరస్కృత్య బలవత్తరస్యైవ పూర్వమారమ్భః॥

కేచిత్తు బలవత్తరం సజ్జీతం పశ్చాత్-కృత్య అబలస్య సజ్జీతస్య అనారబ్ధత్వాత్ సజ్జీతానామేవ పౌర్వాపర్యవ్యతిక్రమో న ప్రారబ్ధానామ్ ఇత్యాహుః సావకాశనిరవకాశ-నిర్ణయ-అసమ్ప్రత్యా, అసతి ప్రతిబద్ధే సర్వేషామేవ భోగ్యత్వాదఘటితఘటనైక సమ్ప్రతీరవిద్యాయాః కర్మసంతతేస్తారతమ్యాగ్రహో న వైచిత్ర్యహేతురితి భావః॥

అవతారికా:- నను “జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మసాత్ కురుతే తథా” ఇతి భగవద్వచనాద్ జ్ఞానేన కర్మసమాప్తేరుక్తత్వాత్ కథం కర్మసమాప్తిర్న ఇత్యాశంక్య కేశాశ్చిజ్ జ్ఞాననాశ్యత్వేఽపి కేశాశ్చితు భోగనాశ్యత్వస్యేవ శ్రుత్యుక్తం న జ్ఞానేన కృత్స్నకర్మసమాప్తి- రితిహ --

శ్లో॥ ఉభయోర్జ్ఞానతో నాశో భోగాత్ ప్రారబ్ధకర్మణః ।

క్షేత్రాగారోదరస్థానామన్నానామివ తద్దిదా ॥

౯

వ్యాఖ్యా - ఉభయోరिति । పరోక్షాపరోక్షభేదేన జ్ఞానం ద్వివిధమ్ । తత్ర “బ్రహ్మ అస్తి, మదుపాస్యం బ్రహ్మ” ఇతి యద్ జ్ఞానం తత్పరోక్షమ్ । “బ్రహ్మ సత్యం, జగన్మిథ్యా, బ్రహ్మైవాఖిలం జగత్, ఘటాకాశమహాకాశయోరివ, నభస్థ-జలస్థచంద్రయోరివ జీవాత్మ-పరమాత్మనోర్నాస్తి భేదః, అతోఽహమస్మి బ్రహ్మైవ” ఇత్యాకారకం జ్ఞానమపరోక్షమ్ । తयोर्मध्ये పరోక్షజ్ఞానం జనకం, అపరోక్షజ్ఞానం తావత్ ప్రారబ్ధేతరకర్మనాశకం, एवं చాన్యం జ్ఞానమపరోక్షమేవ గృహ్యతే । తస్మాదుభయోః సశ్చితసశ్చీయమానయోర్నాశః बीजलोपः। ప్రారబ్ధకర్మణస్తు భోగేనైవ శాంతిర్నాన్యథా ॥

తత్ర నిదర్శనం యథా - క్షేత్రస్థితమన్నం సశ్చీయమానం, గృహస్థితమన్నం సశ్చితం, ఉదరస్థితమన్నం ప్రారబ్ధమ్ తత్ర క్షేత్రాగారస్థితయోరన్నయోః దానాదిना तात्कालिकक्षयो-

ఽపి सम्भवति, उदरस्थान्नस्य तु भोगात् कालपरिपाकादेव क्षयः। इत्थं यथान्नस्य भिदा तथा कर्मभेदोऽपि । सञ्चितसञ्चीयमानयोरेव कर्मणोर् ज्ञाननाशयत्वं नारब्धस्य । तथा च “नाभुक्तं क्षीयते कर्म” इत्यादौ कर्मशब्दस्य प्रारब्धपरत्वं, ‘ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणी’ त्यादौ सर्वशब्दः सञ्चितसञ्चीयमानपर इति मन्तव्यम् । अविशेषण कर्मभोगनाशयोरुक्तत्वेऽपि श्रुतिस्मृतिवचोबलादेव आचार्यैर्व्यवस्थाया उक्तत्वात् सम्प्रत्ययाद्याप्रामाण्यं नाशङ्कनीयं इति भावः ॥

అవతారికా:- నను “జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మసాత్ కురుతే తథా” ఇతి భగవద్వచనాద్ జ్ఞానేన కర్మసమాప్తేరుక్తత్వాత్ కథం కర్మసమాప్తిర్న ఇత్యాశంభ్య కేషాఞ్శ్ జ్ఞాననాశ్యత్వే - ౨ పి కేషాఞ్శ్చిత్తు భోగనాశ్యత్వస్యైవ శ్రుత్యుక్తం న జ్ఞానేన కృత్సుకర్మసమాప్తిరిత్యాహ -

శ్లో॥ ఉభయోర్జ్ఞానతో నాశో భోగాత్ ప్రారబ్ధకర్మణః।

క్షేత్రాగారోదరస్థానామన్నానామివ తద్భిదా ॥ 9

వ్యాఖ్యా:- ఉభయోరితి, పరోక్షాపరోక్షభేదేన జ్ఞానం ద్వివిధమ్, తత్ర “బ్రహ్మ అస్తి, మదుపాస్యం బ్రహ్మ” ఇతి యద్ జ్ఞానం తత్పరోక్షమ్, “బ్రహ్మ సత్యం, జగన్మిథ్యా, బ్రహ్మైవాఖిలం జగత్, ఘటాకాశమహాకాశయోరివ, నభస్థ-జలస్థచంద్రయోరివ జీవాత్మ -పరమాత్మనోర్నాస్తి భేదః, అతో౭ హమస్మి బ్రహ్మైవ” ఇత్యాకారకం జ్ఞానమపరోక్షమ్, తయోర్మధ్యే పరోక్షజ్ఞానం జనకం, అపరోక్షజ్ఞానం తావత్ ప్రారబ్ధేతరకర్మనాశకం, ఏవం చాన్యం జ్ఞానమపరోక్షమేవ గృహ్యతే, తస్మాదుభయోః సఞ్చితసఞ్చీయమానయో -ర్నాశః బీజలోపః, ప్రారబ్ధకర్మణస్తు భోగేనైవ శాన్తిర్నాన్యథా॥

తత్ర నిదర్శనం యథా - క్షేత్రస్థితమన్నం సఞ్చీయమానం, గహస్థితమన్నం సఞ్చితం, ఉదరస్థితమన్నం ప్రారబ్ధమ్, తత్ర క్షేత్రాగారస్థితయోరన్నయోః దానాదినా తాత్కాలికక్షయో౭ పి సమ్భవతి, ఉదరస్థాన్నస్య తు భోగాత్ కాలపరిపాకాదేవ క్షయః, ఇత్థం యథాన్నస్య భిదా తథా కర్మభేదో౭ పి, సఞ్చితసఞ్చీయమానయోరేవ కర్మణోర్ జ్ఞాననాశ్యత్వం నారబ్ధస్య, తథా చ “నాభుక్తం క్షీయతే కర్మ” ఇత్యాదౌ కర్మ - శబ్దస్య ప్రారబ్ధపరత్వం, ‘జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి’ త్యాదౌ సర్వశబ్దః సఞ్చితసఞ్చీయమాన - పర ఇతి మన్తవ్యమ్, అవిశేషణ కర్మభోగనాశయోరుక్తత్వే౭ పి శ్రుతిస్మృతివచోబలాదేవ అచార్యైర్వ్యవస్థాయా ఉక్తత్వాత్ సంప్రత్యయాచ్చాప్రమాణ్యం నాశంభ్యనీయం ఇతి భావః॥

అవతారికా:- నను నాకృతమితి న్యాయేన, అకృతే కర్మణి ఫలानుదయతో భోగ్యాభావా-
దిష్టప్రాప్తిర్భవత్యేవ ఇत्याశङ్క్య పూర్వజన్మకృతకర్మఫలభోగస్య అవశ్యం భావిత्వాత్
కర్మాకరణసంభవతోఽపి సశ్చీయమానస్యోదయస్య దుర్వారత్వాద్ భోగ్యాభావోఽసిద్ధ
ఇत्याశయేనాహ -

శ్లో॥ పూర్వ ఫలతి దేహేఽస్మిన్ కృతమత్ర పరత్ర యత్ ।

అదృష్టత్వాద్ ద్వయోరేవ ఉత్కటమత్రైవ జన్మని ॥ 90

వ్యాఖ్యా - పూర్వమితి । పూర్వ పూర్వజన్మని కృతం కర్మ అస్మిన్ దేహే ఫలతి యతః జన్మభోగ్యం
భవతి । అత్ర జన్మని కృతం యత్కర్మ తత్ పరత్ర జన్మాంతరే ఫలతి । పూర్వజన్మకృత-
కర్మణ యతః జన్మకృతకర్మసంస్కారస్య చాదృష్టత్వాత్ అదృష్టశబ్దవాచ్యత్వాత్
శ్రుతిస్మృతిభ్యామియం వ్యవస్థేత్యర్థః । ఉత్కటం తు కర్మ శుభమశుభమప్యేతజన్మకృతం
యతః జన్మని ప్రారబ్ధమాక్రమ్య ఫలతి । సమాప్తిరపి ఉత్కటానుత్కట
భోగావరోధేన అత్ర జన్మాంతరే వా ఫలతి । ఉపస్థితేరస్యాదృష్టత్వాత్ నిరుక్తే
రనవసరాత్ ఇతి భావః॥

అవతారికా:- నను నాకృతమితి న్యాయేన, అకృతే కర్మణి ఫలानుదయతో
భోగ్యాభావాదిష్టప్రాప్తిర్భవత్యేవ ఇత్యాశङ్క్య పూర్వజన్మకృతకర్మఫలభోగస్య అవశ్యం-
భావిత్వాత్ కర్మాకరణసంభవతోఽపి సశ్చీయమానస్యోదయస్య దుర్వారత్వాద్
భోగ్యాభావోఽసిద్ధ ఇత్యాశయేనాహ -

శ్లో॥ పూర్వం ఫలతి దేహేఽస్మిన్ కృతమత్ర పరత్ర యత్ ।

అదృష్టత్వాద్ ద్వయోరేవ ఉత్కటమత్రైవ జన్మని ॥ 10

వ్యాఖ్యా - పూర్వమితి । పూర్వం పూర్వజన్మని కృతం కర్మ అస్మిన్ దేహే ఫలతి ఏతజ్జన్మ-
భోగ్యం భవతి । అత్ర జన్మని కృతం యత్కర్మ తత్ పరత్ర జన్మాంతరే ఫలతి । పూర్వజన్మ-
కృతకర్మణ ఏతజ్జన్మకృతకర్మసంస్కారస్య చాదృష్టత్వాత్ అదృష్టశబ్దవాచ్యత్వాత్ శ్రుతి-
స్మృతిభ్యామియం వ్యవస్థేత్యర్థః । ఉత్కటం తు కర్మ శుభమశుభమప్యేతజన్మకృతం
ఏతస్మిన్నేవ జన్మని ప్రారబ్ధమాక్రమ్య ఫలతి । సమాప్తిరపి ఉత్కటానుత్కటభోగావరోధేన
అత్ర జన్మాంతరే వా ఫలతి । ఉపస్థితేరస్యాదృష్టత్వాత్ నిరుక్తేరనవసరాత్ ఇతి భావః॥

అవతారికా:- నను జన్మోపలక్షితకర్మసమాప్తౌ కర్మోపలక్ష్యజన్మసమాప్తౌ వా భవేద్
ఇష్టప్రాప్తిరీత్యాశङ్క్య జన్మకర్మణోర్జన్యజనకత్వనిర్ధారణే వినిగమనావिरహాదేకతర-
నాశోఽపి నిర్ణేయమశక్య ఇత్యాశయేనాహ -

శ్లో॥ జన్మమూలం చ కర్మేవ నిష్పత్తిః కర్మణాం జనేః।

నాశోఽన్యోన్యాశ్రయత్నాస్తి బీజాద్భురవదేతయోః॥

౧౧

వ్యాఖ్యా - జన్మమూలమితి । కృతకర్మఫలభోగార్థమేవ జన్మసంపద్యతే । అన్యథా అకృతాభ్యాగమప్రసంగాత్ । జన్మమూలం జన్మని నిమిత్తం కర్మేవ భవతి । “న हि कश्चित् क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत्” ఇతి భగవద్వచనాజ్జన్మని సతి పునః కర్మాంతరోత్పత్తేః కర్మణాం నిష్పత్తిరుత్పత్తిః జనేర్జన్మత ఏవ । एवं च जन्मकर्मणोः परस्परकारणत्वान्नाशो बीजलोपो नास्त्येव । यथा बीजादद्భురోत्पत्तिस्ततः पल्लवशाखापत्रपुष्पफलावयवकवृक्षोत्पत्तिः तत्र बीजाद्భुरयोः अन्योन्याश्रयः कैश्चिदपि दुष्परिहारः, एवं च बीजाद्భुरयोः यथा कार्यकारणत्वनियमो नास्ति तथा दुष्परिहारः, एवं च बीजाद्భुरयोः यथा कार्यकारणत्वनियमो नास्ति तथा जन्मकर्मणोरपि एकतरस्य कारणता अन्यस्य कार्यता इति नियमो नास्ति । इति कारणनाशात् कारणनाशः कार्यनाशात् कार्यनाशः इति नियामकानुशासना-भावादिति भावः॥

అవతారికా:- నను జన్మోపలక్షితకర్మసమాప్తౌ కర్మోపలక్ష్యజన్మసమాప్తౌ వా భవేద్ ఇష్టప్రాప్తిరిత్యాశంజ్య జన్మకర్మణోర్జన్యజనకత్వనిర్ధారణే వినిగమనావిరహదేకతరనాశో-
౨ పి నిర్ణేతుమశక్య ఇత్యాశయేనాహ-

శ్లో॥ జన్మమూలం చ కర్మైవ నిష్పత్తిః కర్మణాం జనేః।

నాశోఽన్యోన్యాశ్రయత్నాస్తి బీజాద్భురవదేతయోః॥ 11

వ్యాఖ్యా:- జన్మమూలమితి, కృతకర్మఫలభోగార్థమేవ జన్మసంపద్యతే, అన్యథా అకృతాభ్యాగమప్రసంగాత్, జన్మమూలం జన్మని నిమిత్తం కర్మైవ భవతి, “న హి కश्चित् क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत्” ఇతి భగవద్వచనాజ్జన్మని సతి పునః కర్మాంతరోత్పత్తేః కర్మణాం నిష్పత్తిరుత్పత్తిః జనేర్జన్మత ఏవ, ఏవం చ జన్మకర్మణోః పరస్పరకారణత్వాన్నాశో బీజలోపో నాస్త్యేవ, యథా బీజాద్భురోత్పత్తిస్తతః పల్లవశాఖాపత్రపుష్పఫలావయవక-
వృక్షోత్పత్తిః తత్ర బీజాద్భురయోః అన్యోన్యాశ్రయః కైశ్చిదపి దుష్పరిహారః, ఏవం చ బీజాద్భురయోః యథా కార్యకారణత్వనియమో నాస్తి తథా జన్మకర్మణోరపి ఏకతరస్య కారణతా అన్యస్య కార్యతా ఇతి నియమో నాస్తి, ఇతి కారణనాశాత్ కారణనాశః కార్యనాశాత్ కార్యనాశః ఇతి నియామకానుశాసనాభావాదితి భావః॥

అవతారికా:- జన్మకర్మగతే: కారణతాపరిభ్రమణేనాక్షయత్వం వివృణోతి -

శ్లో॥ వాసనా సూక్ష్మమూలం స్యాత్ స్థూలోత్పత్తిస్తు సూక్ష్మతః।

స్థూలతో వాసనోత్పత్తిరిత్యం జన్మ పునః పునః॥

౧౨

వ్యాఖ్యా - వాసనేతి । సూక్ష్మమూలం లిङ్గదేహకారణం వాసనైవ స్యాత్ । వాసనా నామ అహమేవం స్యామ్, మమేవం స్యాదిత్యాది విషయాసక్తిరూపా అంతఃకరణవృత్తిః । లిङ్గశరీరం చ పञ్చజ్ఞానేంద్రియ-పञ్చకర్మేంద్రియ-పञ్చవాयु-మనో-బుద్ధిరూపః సప్తదశావయవకమదృష్ట-స్థానమ్ । యదపి వాసనాధికరణం లిङ్గశరీరమేవ తథాపి స్థూలదేహం విना నావిర్భవో విషయాసక్తేరిత్యభిప్రాయేణ స్థూలత్వే వాసనోత్పత్తిరित్యుక్తమ్ । యస్మిన్ విషయే యదా వాసనోత్పత్తిరేతే తదా తద్విషయజప్రాప్తిहेతుకం కర్మాచరణమ్ । తతోఽదృష్టోత్పత్తిః । తద్దాదృష్టం స్థూలదేహావసానే లిङ్గదేహాంతర్గతం సత్ స్థూలదేహాంతరే భోగపదం భవతి । ఇత్యం పునః పునః జన్మప్రసङ्గః । జన్మకర్మలిङ్గస్థూలదేహవాసనానామాశ్రయాశ్రయిభావేన జన్మమరణలక్షణసంసారస్య దుస్తరత్వముక్తమ్ । విషయార్థవాసనయా భవాదృశీ ప్రస్థితస్య జీవవణిజః అనేకసుఖదుఃఖనిదానకర్మసహాయస్య న పునరసాధారణకారణ మంతరేణ స్వావయవప్రాప్తిరिति భావః॥

అవతారికా:- జన్మకర్మగతే: కారణతాపరిభ్రమణేనాక్షయత్వం వివృణోతి -

శ్లో॥ వాసనా సూక్ష్మమూలం స్యాత్ స్థూలోత్పత్తిస్తు సూక్ష్మతః।

స్థూలతో వాసనోత్పత్తిరిత్యం జన్మ పునః పునః॥

12

వ్యాఖ్యా:- వాసనేతి, సూక్ష్మమూలం లిङ్గదేహకారణం వాసనైవ స్యాత్, వాసనా నామ అహమేవం స్యామ్, మమేవం స్యాదిత్యాది విషయాసక్తిరూపా అంతఃకరణవృత్తిః । లిङ్గ - శరీరం చ పञ్చజ్ఞానేంద్రియ-పञ్చకర్మేంద్రియ-పञ్చవాయు-మనో-బుద్ధిరూపః సప్త- దశావయవకమదృష్టస్థానమ్, సూక్ష్మతో లిङ్గదేహో స్థూలదేహోత్పత్తిః, స్థూలాత్ పునర్వాసనాయాః సమ్భవః, యద్యపి వాసనాధికరణం లిङ్గశరీరమేవ తథాపి స్థూలదేహం విना నావిర్భవో విషయాసక్తేరిత్యభిప్రాయేణ స్థూలత్వే వాసనోత్పత్తి- రిత్యుక్తమ్, యస్మిన్ విషయే యదా వాసనోత్పత్తిరేతే తదా తద్విషయజప్రాప్తిहेతుకం కర్మాచరణమ్, తతోఽదృష్టోత్పత్తిః, తద్దాదృష్టం స్థూలదేహావసానే లిङ్గదేహాంతర్గతం సత్ స్థూలదేహాంతరే భోగపదం భవతి, ఇత్యం పునః పునః జన్మప్రసङ्గః, జన్మకర్మ- లిङ్గస్థూలదేహవాసనానామాశ్రయాశ్రయిభావేన జన్మమరణలక్షణసంసారస్య

దుస్తరత్వ - ముక్తమ్ విషయార్థవాసనయా భవాటవీం ప్రస్థితస్య జీవవణిజః అనేకసుఖ
దుఃఖనిదానకర్మసహాయస్య న పునరసాధారణకారణ మంతరేణ స్వలయప్రాప్తిరితి
భావః॥

అవతారికా:- అఖిలస్యాపి జన్మకर्मప్రవాహస్య వాసనామూలత్వాత్ తన్నాశాదిష్టప్రాప్తిః
ఇతి వాసిష్ఠీ సమ్మతి పురస్కృత్య శ్రీభగవత్పూజ్యపాదసమ్మతిదృఢీకరణాయ అన్యేషామపి
పక్షపాతసమ్మతిరాహ -

శ్లో॥ వాసనానాశతో జన్మకర్మనాశం మనీషిణః।

వాసనాయాః క్షయం కర్మనాశాదिति పరే జగుః॥

93

వ్యాఖ్యా-వాసనానాశత ఇతి శ్లోకచతుష్టయేన। మనీషిణో వశిష్ఠాదయో విషయాసక్త-
చిత్తస్య మరణానంతరం యస్మిన్ విషయే విశేషతోఽధ్యాసః తద్ విషయభోగాయ
మాయాకల్పితం కర్మానుసారి స్థూలదేహమాశ్రిత్య ఫలమనుభవతితి హేతోర్వాసనాక్షయ-
మంతరేణ జన్మకర్మణోః సమాప్తిః నాస్తితి విషయాసక్తిరేవ పూర్వ త్యాజ్యా,
తన్నాశజన్మకర్మనాశ ఇత్యాहुః। పరే ఆచార్యా యావత్కర్మ ప్రచారస్తావత్ పుణ్య
పాపాద్భురోత్పత్తిః, యావత్పుణ్యపాపే తావజ్జన్మనా భావ్యం అతః కర్మక్షయం విना
వాసనాక్షయోనాస్తితి కర్మసమాప్తిరేవ పూర్వ విధేయా ఇతి జగుః॥

అవతారికా:- అఖిలస్యాపి జన్మకర్మప్రవాహస్య వాసనామూలత్వాత్ తన్నాశాదిష్టప్రాప్తిః
ఇతి వాసిష్ఠీ సమ్మతిం పురస్కృత్య శ్రీభగవత్పూజ్యపాదసమ్మతిదృఢీకరణాయ అన్యేషా-
మపి పక్షపాతసమ్మతిరాహ -

శ్లో॥ వాసనానాశతో జన్మకర్మనాశం మనీషిణః

వాసనాయాః క్షయం కర్మనాశాదिति పరే జగుః॥

13

వ్యాఖ్యా:- వాసనానాశత ఇతి శ్లోకచతుష్టయేన మనీషిణో వశిష్ఠాదయో విషయాసక్త-
చిత్తస్య మరణానంతరం యస్మిన్ విషయే విశేషతోఽధ్యాసః తద్ విషయభోగాయ
మాయాకల్పితం కర్మానుసారి స్థూలదేహమాశ్రిత్య ఫలమనుభవతితి హేతోర్వాసనాక్షయ-
మంతరేణ జన్మకర్మణోః సమాప్తిః నాస్తితి విషయాసక్తిరేవ పూర్వ త్యాజ్యా,
తన్నాశజన్మకర్మనాశ ఇత్యాहुః। పరే ఆచార్యా యావత్కర్మ ప్రచారస్తావత్ పుణ్యపాపాద్భు-
రోత్పత్తిః, యావత్పుణ్యపాపే తావజ్జన్మనా భావ్యం అతః కర్మక్షయం వినా
వాసనాక్షయో నాస్తితి కర్మసమాప్తిరేవ పూర్వ విధేయా ఇతి జగుః॥

శ్లో॥ కर्मణో వాసనాయాశ్చ నాశో జన్మవిनाశతః।

ద్వయోర్నాశాజ్జన్మనాశ ఇతి సంప్రవాదినః॥

98

శ్లో॥ విజ్ఞానాత్ కर्मణో నాశో విజ్ఞానాద్వాసనాశయః।

విజ్ఞానాజ్జన్మనాశోఽపి విజ్ఞానాత్ స్ఫూర్తిరాత్మనః॥ 99

వ్యాఖ్యా - యావజ్జన్మ తావద్విషయాసక్తిః, యావద్విషయानురాగస్తావత్ కర్మప్రవృత్తిః తస్మాద్ యథా జన్మ న స్యాత్తథా ప్రయతేత ఇతి భాస్కరాదయో వదంతి। సంప్రవాదినో మహారాజాదయస్తు కర్మక్షయమంతరేణ వాసనాసమాప్తేరసంభవాద్వాసనాసమాప్త్యంతరం చ జన్మకారికారణాంతరాభావాత్ జన్మసమాప్తిస్తావత్ కర్మసమాప్త్యధీనా ఇత్యాहुః। యావత్కాలాదయస్తు జన్మనాశస్య వాసనానాశాధీనత్వాత్ తన్నాశస్య చ కర్మనాశాధీనత్వాత్ స్వతః ఏవ కర్మనాశస్యాసంభవాత్ కర్మ సమాప్తిం ప్రతి విజ్ఞానస్య కారణతామాశ్రిత్య మతాంతరముపేక్షంతే విజ్ఞానాదिति । సదాకారాకారితవృత్తేరేవాత్ర విజ్ఞానశబ్దస్య వాచ్యత్వాత్ తాదృశవృత్తిమంతరా కర్మక్షయాసంభవః। తస్మాత్ కర్మవాసనయోః సమాప్తిం ప్రతి విజ్ఞానస్య సాక్షాత్ కారణతా, జన్మసమాప్తిం ప్రతి పరంపరయా కారణతా। ఆత్మనః స్ఫూర్తిః ఆత్మబోధశ్చ విజ్ఞానస్యేవ ఫలం, తస్యేవ కృతिसాధ్యత్వావగమాద్ ఇత్యాहुః ॥

శ్లో॥ కర్మణో వాసనాయాశ్చ నాశో జన్మవిनाశతః।

ద్వయోర్నాశాజ్జన్మనాశ ఇతి సంప్రవాదినః॥

14

శ్లో॥ విజ్ఞానాత్ కర్మణో నాశో విజ్ఞానాద్వాసనాశయః।

విజ్ఞానాజ్జన్మనాశోఽపి విజ్ఞానాత్ స్ఫూర్తిరాత్మనః॥

15

వ్యాఖ్యా - యావజ్జన్మ తావద్విషయాసక్తిః, యావద్విషయానురాగస్తావత్ కర్మప్రవృత్తిః తస్మాద్ యథా జన్మ న స్యాత్తథా ప్రయతేత ఇతి భాస్కరాదయో వదంతి। సంప్రవాదినో మహారాజాదయస్తు కర్మక్షయమంతరేణ వాసనాసమాప్తేరసంభవాద్వాసనాసమాప్త్యంతరం చ జన్మకారికారణాంతరాభావాత్ జన్మసమాప్తిస్తావత్ కర్మసమాప్త్యధీనా ఇత్యాहुః। యావత్కాలాదయస్తు జన్మనాశస్య వాసనానాశాధీనత్వాత్ తన్నాశస్య చ కర్మనాశాధీనత్వాత్ స్వతః ఏవ కర్మనాశస్యాసంభవాత్ కర్మ సమాప్తిం ప్రతి విజ్ఞానస్య కారణతామాశ్రిత్య మతాంతరముపేక్షంతే విజ్ఞానాదिति। సదాకారాకారితవృత్తేరేవాత్ర విజ్ఞానశబ్దస్య వాచ్యత్వాత్ తాదృశవృత్తిమంతరా కర్మక్షయాసంభవః। తస్మాత్ కర్మవాసనయోః సమాప్తిం ప్రతి

విజ్ఞానస్య సాక్షాత్ కారణతా, జన్మసమాప్తిం ప్రతి పరమృరయా కారణతా అత్యుచితః
స్ఫూర్తిః అత్యుచితః విజ్ఞానస్యైవ ఫలం, తస్యైవ కృతసాధ్యత్వావగమాద్ ఇత్యుచితః॥

అవతారికా:- వైరాగ్యోదయం విना జ్ఞానోదయాసంభవాత్ తదుదయం విना చ వాసనాదిక్షయా-
సంభవాద్ వైరాగ్యమేవోత్తమమిష్టసాధనమिति నారదవामదేవాదయో వदन्तीत्याహ --

శ్లో॥ వైరాగ్యాజ్ జ్ఞానసంపత్తిః వైరాగ్యాద్వాసనాక్షయః॥

వైరాగ్యాత్కర్మనాశశ్చ కర్మనాశాజ్జనేర్లయః॥

౧౬

వ్యాఖ్యా-వైరాగ్యాదिति । వైరాగ్యం నామ విషయాత్యంతానాసక్తి లక్షణమ్ ।
పరోక్షాపరోక్షజ్ఞానోదయో వాసనాక్షయః, కర్మసంపాప్తిశ్చ వైరాగ్యేవ జాయతే ।
జనేర్జన్మనో లయః సంపాప్తిశ్చ వైరాగ్యాదేవేతి ఫలనిర్దేశః । జ్ఞానోదయం వాసనాకర్మ-
సంపాప్తి చ ప్రతి వైరాగ్యస్య సాక్షాత్ పరంపరయా వా కారణతా చింతనీయా ।
అనంతమహిమపరమేశ్వరమాయాగుణలావణ్యలీలారత్నాకరం గాహమానానాం బ్రహ్మాంశానాం జీవానాం
యథాదృష్టమపస్థితః శుక్తిశఙ్ఖప్రవాళముక్తారత్నలాభః స్వస్వపరమవినోదहेతురేవ
భవतीతి భావః॥

అవతారికా:- వైరాగ్యోదయం విना జ్ఞానోదయాసంభవాత్ తదుదయం విना చ
వాసనాదిక్షయాసంభవాద్ వైరాగ్యమేవోత్తమమిష్టసాధనమితి నారదవామదేవాదయో
వదన్తీత్యాహ -

శ్లో॥ వైరాగ్యాజ్ జ్ఞానసంపత్తిః వైరాగ్యాద్వాసనాక్షయః॥

వైరాగ్యాత్కర్మనాశశ్చ కర్మనాశాజ్జనేర్లయః॥

16

వ్యాఖ్యా- వైరాగ్యాదिति । వైరాగ్యం నామ విషయాత్యంతానాసక్తి లక్షణమ్ । పరోక్షాపరోక్ష-
జ్ఞానోదయో వాసనాక్షయః, కర్మసంపాప్తిశ్చ వైరాగ్యేవ జాయతే । జనేర్జన్మనో లయః
సంపాప్తిశ్చ వైరాగ్యాదేవేతి ఫలనిర్దేశః । జ్ఞానోదయం వాసనాకర్మసంపాప్తి చ ప్రతి
వైరాగ్యస్య సాక్షాత్ పరంపరయా వా కారణతా చింతనీయా । అనంతమహిమపరమేశ్వర
మాయాగుణలావణ్యలీలారత్నాకరం గాహమానానాం బ్రహ్మాంశానాం జీవానాం
యథాదృష్ట ముపస్థితః శుక్తిశఙ్ఖప్రవాళముక్తారత్నలాభః స్వస్వపరమవినోద- హేతురేవ
భవతీతి భావః॥

అవతారికా:- నను లిङ్గదేహస్య వాసనామయత్వాద్ వాసనాయాశ్చ అసార్వకాలికత్వాత్ తదभावे लिङ्गसमाप्तौ, तदभावे स्थूलदेहाद्यनुत्पत्त्या सम्भवतीष्ठाप्तिरिति आशङ्क्य कर्मक्षयान्तरमन्तरा काचनापि मनोरथपद्धतिर्न फलतीति आचार्यसिद्धान्तसम्पत्ति-
माह --

श्लो॥ पुण्यपापक्षयः कर्मक्षयाधीनस्तु जन्मिनाम् ।

पुण्यपापक्षयाधीनः सूक्ष्मदेहक्षयोऽन्तिमः॥

१७

व्याख्या- पुण्येति। कर्मसमाप्तिमन्तरा पुण्यपापपरिसमाप्तिर्नास्ति, पुण्यपापपरि-
समाप्तिं विना लिङ्गशरीरसमाप्तिर्नास्ति । यावल्लिङ्गशरीरं तावत् स्वरूपप्रत्ययो
दुर्लभः। अतः कर्मक्षय एव सर्वतो गरीयान् । तस्मिन् सति जन्मिनां पुण्यपाप-
समाप्तिः। ततो भोगप्रदभोग्ययोरभावात् वासनामयस्य लिङ्गदेहस्य नाशः। स
च चरमः। तत्पदं स्वरूपसम्पदुदयप्रतिबन्धकपदार्थान्तराभावात् । विमतविश्रान्ति-
स्थाननिर्हतिमन्तरा कार्यकारणभूतपुण्यपापादिप्रवाहरूपेण विद्यमानत्वात् सप्ताश्रय-
-देहबीजानष्ट्या न जीवेष्ठाप्तिरिति भावः॥

అవతారికా:- నను లిङ్గదేహస్య వాసనామయత్వాద్ వాసనాయాశ్చ అసార్వకాలికత్వాత్ తదभावे लिङ्गसमाप्तौ, तदभावे स्थूलदेहाद्यनुत्पत्त्या सम्भवतीष्ठाप्तिरिति आशङ्क्य कर्मक्षयान्तरमन्तरा काचनापि मनोरथपद्धतिर्न फलतीति आचार्यसिद्धान्तसम्पत्ति-
माह --

శ్లో॥ పుణ్యపాపక్షయః కర్మక్షయాధీనస్తు జన్మినామ్।

పుణ్యపాపక్షయాధీనః సూక్ష్మదేహక్షయోఽన్తిమః॥

17

వ్యాఖ్యా:- పుణ్యేతి । కర్మసమాప్తిమన్తరా పుణ్యపాపపరిసమాప్తిర్నాస్తి, పుణ్యపాపపరి-
సమాప్తిం వినా లింగశరీరసమాప్తిర్నాస్తి, యావల్లింగశరీరం తావత్ స్వరూపప్రత్యయో
దుర్లభః । అతః కర్మక్షయ ఏవ సర్వతో గరీయాన్, తస్మిన్ సతి జన్మినాం పుణ్యపాప-
సమాప్తిః, తతో భోగప్రదభోగ్యయోరభావాత్ వాసనామయస్య లింగదేహస్య నాశః, స
చ చరమః, తత్పదం స్వరూపసంపదదుదయప్రతిబంధకపదార్థాంతరాభావాత్, విమత-
విశ్రాంతిస్థాననిర్మూలితమన్తరా కార్యకారణభూతపుణ్యపాపాదిప్రవాహరూపేణ విద్య-
మానత్వాత్ సప్తాశ్రయదేహబీజానష్ట్యా న జీవేష్టాప్తిరिति భావః॥

అవతారికా:- నను తర్హిపుణ్యపాపాశ్రయకర్మక్షయస్య ఇష్టసాధనత్వాత్ తత్ క్షయకర్-
కర్మణ్యేవ ప్రయత్నో విధేయ ఇत्याశङ్క్య ఇష్టాపూర్తాదिवిहितకర్మణాం పాపక్షయకరత్వేఽపి
పుణ్యక్షయకరత్వాभाవాత్తత్సామాన్యభోగాదపి ఆరోహావరోహయాత్రా దుర్వారా ఇत्याహ -

శ్లో॥ క్షయే సాధనబాहुల్యం పాపానాం నిగమోదితమ్ ।

ఇష్టాపూర్తార్చనాతీర్థక్షేత్రదానతపోజపాః ॥

౧౮

శ్లో॥ పుణ్యక్షయేఽపి వేదోక్తే ప్రవృత్తిర్దుర్లభా నృణామ్ ।

స్వర్గాది సుఖहेతుత్వాత్ శేషాదిజ్యోద్భవ శ్రుతేః॥

౧౯

వ్యాఖ్యా- క్షయ ఇతి । పుణ్యపాపక్షయే సతి భోగప్రదవస్త్వంతరంగానాద్భోగక్షయదేహ-
నుత్పత్తౌ సమ్భవతీష్టాప్తిః । తत्र పాపానాం క్షయే క్షయార్థం సాధనబాहुల్యం శాస్త్రే వేదే
ప్రతిపాదితం తదేవాహ - ఇష్టేతి । ఇష్టమగ్నిహోత్రాది । పూర్తం కృపారామాది । అర్చనా
దేవపితృగुरुప్రభృతీనాం పూజా । తీర్థాని గङ్గాదీని, క్షేత్రాణి కాశీపుష్కరప్రభృతీని,
దానాని గోదానాదీని । తపో బ్రహ్మచర్యాది ధర్మః । జపః ప్రణవవేదపాఠాదిః । ంతాని
పాపక్షయకామనయానుష్ఠితాని చేత్ పాపక్షయసాధనాని । ఫలानుసంధానాపృక్తాని చేత్
అంతఃకరణశుద్ధిहेతుని । స్వరూపజ్ఞానోదయే సత్త్రిపాత సమాప్తేరపేక్షితత్వాదేకతర-
సమాప్తిర్న ప్రకృతేష్టసాధనమితి భావః॥

నను పుణ్యక్షయస్యాపి ముక్తిం ప్రతి हेతుత్వే తత్క్షయకరకర్మాभाవాత్ అనిర్మోక్ష-
ప్రసङ్గ ఇत्याశङ్క్య పాపక్షయకరకర్మవత్పుణ్యక్షయకరకర్మసత్వే అపి స్రవచందన-
వనితాది రుచిరతరవిషయభోగలాలసానాం వజ్రప్రస్థరనుపమితహృదయానాం తत्र ప్రవృత్త్యభావ
ఎవాత్మనో దేహాభిమానిత్వకర ఇत्याశయేనాహ పుణ్యక్షయేఽపీతి । పుణ్యక్షయమంతరేణ
ముక్తేర్దుర్లభత్వాత్ పాపక్షయవత్పుణ్యక్షయోఽపి వేదే ప్రతిపాదితః । పుణ్యస్య కర్మణః క్షయో
యస్మాత్తస్మిన్ పుణ్యక్షయే వేదోక్తే వేదే ప్రతిపాదితోఽపి తస్మిన్ నృణాం ప్రవృత్తిర్దుర్లభా
అత్యంతాభావాప్రదర్శనాత్పరిపక్వహృదయానాం సులభాపీత్యుక్తమ్ । తत्रాప్రవృత్తౌ हेతుః పుణ్యం
తావత్ స్వర్గాది సుఖసాధనం భవతి, యత్రానందకరం నందనం పీయూషధారా,
సङ్కల్పితపూరకః కల్పతరుః, అభిలషితపారదర్శకం పారిజాతసుమం, సన్మాన-
మాననీయాని విమానాని, యత్ర నిర్జరత్వామరత్వప్రాప్తిః, ంవవిధస్వర్గప్రవర్తకపుణ్య-
సమాప్తౌ అప్రవృత్తిర్న చిత్రమితియర్థః । కిञ్చ శేషాత్పుణ్యశేషాత్ ఇజ్యః ఉద్భవ ఉత్పత్తిస్త-
స్యాపి శ్రుతేర్వేదాదౌ శ్రవణాత్ । పుణ్యశేషేణ శ్రోత్రియాదిసార్వభౌమాదిజన్మ భవతీతి

शास्त्रानुशासनादित्यर्थः। उभयत्र सुखप्रदवस्तुपरित्यागो वास्तवार्थरसविरसाः
न अधिकारिणो भवन्तीति भावः॥

అవతారికా: - నను తర్హి పుణ్యపాపాశ్రయకర్మక్షయస్య ఇష్టసాధనత్వాత్ తత్ క్షయకర-
కర్మణ్యేవ ప్రయత్నో విధేయ ఇత్యాశంజ్య ఇష్టాపూర్తాదివిహితకర్మణాం పాపక్షయకరత్వే
ఁపి పుణ్యక్షయకరత్వాభావాత్తన్మాత్రభోగాదపి ఆరోహోవరోహయాత్రా దుర్వారా
ఇత్యాహ -

శ్లో॥ క్షయే సాధనబాహుల్యం పాపానాం నిగమోదితమ్।
ఇష్టాపూర్తార్చనాతీర్థక్షేత్రదానతపోజపాః॥ 18

శ్లో॥ పుణ్యక్షయేఁ పి వేదోక్తే ప్రవృత్తిర్దుర్లభా నృణామ్।
స్వర్గాది సుఖహేతుత్వాత్ శేషాదిజ్యోద్భవ శ్రుతేః॥ 19

వ్యాఖ్యా: - క్షయ ఇతి పుణ్యపాపక్షయే సతి భోగప్రదవస్తువంతరాభావాద్భోగక్షమదేహా
నుత్పత్తౌ సమ్భవతీష్టాప్తిః తత్ర పాపానాం క్షయే క్షయార్థం సాధనబాహుల్యం శాస్త్రే
వేదే ప్రతిపాదితం తదేవాహ - ఇష్టేతి । ఇష్టమగ్నిహోత్రాది । పూర్తం కూపారామాది
అర్చనా దేవపితృగురుప్రభృతీనాం పూజా తీర్థాని గంగాదీని, క్షేత్రాణి కాశీపుష్కర-
ప్రభృతీని, దానాని గోదానాదీని తపో బ్రహ్మచర్యాది ధర్మః జపః ప్రణవవేదపారాదిః
ఏతాని పాపక్షమకామనయానుష్ఠితాని చేత్ పాపక్షయసాధనాని ఫలానుసన్ధానాపృక్తాని
చేత్ అంతఃకరణశుద్ధిహేతుని । స్వరూపజ్ఞానోదయే సన్నిపాత సమాప్తేరపేక్షితత్వాదేక-
తరసమాప్తిర్న ప్రకృతేష్టసాధనమితి భావః॥

నను పుణ్యక్షయస్యాపి ముక్తిం ప్రతి హేతుత్వే తత్క్షయకరకర్మాభావాత్ అనిర్మోక్ష-
ప్రసజ్గ ఇత్యాశంజ్య పాపక్షయకరకర్మవత్పుణ్యక్షయకరకర్మసత్వే అపి స్రక్చన్తనవనితాది
రుచిరతరవిషయభోగలాలసానాం వజ్రప్రస్తరానుపమితహృదయానాం తత్ర ప్రవృత్త్య-
భావ ఏవాత్మనో దేహాభిమానిత్వకర ఇత్యాశయేనాహ పుణ్యక్షయేపీతి పుణ్యక్షయమంతరేణ
ముక్తేర్దుర్లభత్వాత్ పాపక్షయవత్పుణ్యక్షయోఁ పి వేదే ప్రతిపాదితః పుణ్యస్య కర్మణః
క్షయో యస్మాత్తస్మిన్ పుణ్యక్షయే వేదోక్తే వేదే ప్రతిపాదితోఁ పి తస్మిన్ నృణాం ప్రవృత్తి-
ర్దుర్లభా అత్యంతాభావాప్రదర్శనాత్పరిపక్వహృదయానాం సులభాపీత్యుక్తమ్ తత్రాప్రవృత్తౌ
హేతుః పుణ్యం తావత్ స్వర్గాది సుఖసాధనం భవతి, యత్రానన్తకరం నన్తనం పీయూష-
-ధారా, సజ్జల్పితపూరకః కల్పతరుః, అభిలషితపారదర్శకం పారిజాతసుమం, సన్మాన

-మాననీయాని విమానాని, యత్ర నిర్జరత్వామరత్వప్రాప్తిః, ఏవంవిధస్వర్గప్రవర్తక-
పుణ్యసమాప్తౌ అప్రవృత్తిర్న చిత్రమిత్యర్థః। కింఞ్చ కేషాత్పుణ్యకేషాత్ ఇష్యః ఉద్భవ
ఉత్పత్తిస్తస్యాపి శ్రుతేర్వేదాదౌ శ్రవణాత్ । పుణ్యకేషేణ శ్రోత్రియాదిసార్వభౌమాదిజన్మ
భవతీతి శాస్త్రానుశాసనాదిత్యర్థః। ఉభయత్ర సుఖప్రదవస్తుపరిత్యాగో వాస్తవార్థ-
రసవిరసాః న అధికారిణో భవంతీతి భావః॥

అవతారికా:- తత్త్వజ్ఞానోదయం ప్రతి పుణ్యపాపసమాప్తేరిష్టసాధనత్వేऽపి కर्मసమాప్తిమ్
అంతరా న పుణ్యపాపసమాప్తిరित్యభిప్రాయేణాహ -

శ్లో॥ పుణ్యపాపాశ్రయః కर्म హేతు తే జన్మభోగయోః।

బీజం కర్మేవ సర్వస్య తల్లోపోఽఖిలలోపనః॥

౨౦

వ్యాఖ్యా- పుణ్యపాపాశ్రయ ఇతి । సదసలక్షణం కర్మ విహాయ పుణ్యపాపయోరనుత్పత్తేః
కర్మేవ తయోరాశ్రయ ఉత్పత్తిస్థానమ్ । వినా చ పుణ్యపాపే సాధనాభావాత్ భోగక్షమదేహ-
నుత్పత్తిః। అతస్ते పుణ్యపాపే జన్మభోగయోర్హేతు, తస్మాత్ సంసారప్రవాహస్య బీజం కర్మేవ।
కర్మలక్షణబీజసమాప్తిరఖిలనాం జన్మమరణోపలక్షితసకలసుఖదుఃఖాదీనాం లోపనో
నాశకో భవతి । నిరవధిత్వస్వీకారాపేక్షయా సావధిత్వస్వీకృతేరేవ గురుత్వాదित్యర్థః
శాఖాపల్లవపత్రపుష్పఫలావయవకతరోమూలాశ్రయత్వాత్తదున్మూలనాదాశ్రితోన్మూలనమ్ అయత్న-
కరమితి భావః॥

అవతారికా:- తత్త్వజ్ఞానోదయం ప్రతి పుణ్యపాపసమాప్తేరిష్ట సాధనత్వేఽపి కర్మ-
సమాప్తిమ్ అంతరా న పుణ్యపాపసమాప్తిరిత్యభిప్రాయేణాహ-

శ్లో॥ పుణ్యపాపాశ్రయః కర్మ హేతు తే జన్మభోగయోః।

బీజం కర్మేవ సర్వస్య తల్లోపోఽఖిలలోపనః॥

20

వ్యాఖ్యా- పుణ్యపాపాశ్రయ ఇతి। సదసలక్షణం కర్మ విహాయ పుణ్యపాపయోరనుత్పత్తేః
కర్మేవ తయోరాశ్రయ ఉత్పత్తిస్థానమ్। వినా చ పుణ్యపాపే సాధనాభావాత్ భోగక్షమదేహ-
నుత్పత్తిః। అతస్ते పుణ్యపాపే జన్మభోగయోర్హేతు, తస్మాత్ సంసారప్రవాహస్య బీజం
కర్మేవ । కర్మలక్షణబీజసమాప్తిరఖిలనాం జన్మమరణోపలక్షితసకలసుఖదుఃఖాదీనాం
లోపనో నాశకో భవతి। నిరవధిత్వస్వీకారాపేక్షయా సావధిత్వస్వీకృతేరేవ గురుత్వాదిత్యర్థః
శాఖాపల్లవపత్రపుష్పఫలావయవకతరోమూలాశ్రయత్వాత్తదున్మూలనాదాశ్రితోన్మూలనమ్
అయత్నకరమితి భావః॥

అవతారికా:-తస్మాత్ కేవల్యోదయస్య జ్ఞానోదయాధీనత్వాద్ జ్ఞానోదయస్య చాంత:కరణ-
శుద్ధ్యధీనత్వాత్తస్యాశ్చ కर्मసమాప్త్యధీనత్వాత్ సేవ పరమపुरुషార్థ ఇत्याశయేనాహ -

శ్లో॥ కर्मనిర్హరణం శ్రేయ: పుంసాముద్దామచేతసామ్ ।

వైరాగ్యజ్ఞానసంపత్తి: కर्मనిర్హరణాశ్రయా ॥

౨౯

వ్యాఖ్యా- కर्मనిర్హరణమితి । అనంతాపారదు:ఖప్రదజన్మమరణయోరభావ: కథం కేన
కదా స్యాత్ ? ఇతి ఉద్దామం బహునిర్విణ్ణం చేతో యేషాం పుంసాం జీవాత్మనాం కर्मనిర్హరణం
త్రివిధకर्मసమాప్త్యుపాయ: శ్రేయ: పరమకल्याణమ్ । యతో వైరాగ్యస్య ద్వివిధజ్ఞానస్య
చ సంపత్తి: ఉత్పత్తి: కర్మనిర్హరణాశ్రయా కర్మసమాప్తిజన్యా । కర్మణి శిథిలతాం
ప్రాప్తే విషయానुरాగశైథిల్యోపస్థితౌ ఇష్టజ్ఞానఫలాసడ్గాదయో వక్ష్యమాణా:
స్వరూపసంపన్నమయ: క్రమేణ ఉపతిష్ఠంతే ఇతి భావ:॥

అవతారికా:- తస్మాత్ కైవల్యోదయస్య జ్ఞానోదయాధీనత్వాద్ జ్ఞానోదయస్య చాంత:
-కరణశుద్ధ్యధీనత్వాత్తస్యాశ్చ కర్మసమాప్త్యధీనత్వాత్ సేవ పరమపuruషార్థ ఇత్యాశయే-
నాహ-

శ్లో॥ కర్మనిర్వరణం శ్రేయ: పుంసాముద్దామచేతసామ్ ।

వైరాగ్యజ్ఞానసంపత్తి: కర్మనిర్వరణాశ్రయా ॥

21

వ్యాఖ్యా:- కర్మనిర్వరణమితి, అనంతాపారదు:ఖప్రదజన్మమరణయోరభావ: కథం కేన
కదా స్యాత్? ఇతి ఉద్దామం బహునిర్విణ్ణం చేతో యేషాం తేషాం పుంసాం జీవాత్మనాం
కర్మనిర్వరణం త్రివిధకర్మసమాప్త్యుపాయ: శ్రేయ: పరమకल्याణమ్, యతో వైరాగ్యస్య
ద్వివిధజ్ఞానస్య చ సంపత్తి: ఉత్పత్తి: కర్మనిర్వరణాశ్రయా కర్మసమాప్తిజన్యా, కర్మణి
శిథిలతాం ప్రాప్తే విషయానూరాగశైథిల్యోపస్థితౌ ఇష్టజ్ఞానఫలాసడ్గాదయో వక్ష్యమాణా:
స్వరూపసంపన్నమయ: క్రమేణ ఉపతిష్ఠంతే ఇతి భావ:॥

అవతారికా:- ఆపాతతాం భిన్నత్వేన ప్రతీయమానాన్ వస్తుత: సమానార్థప్రతిపాదకాన్
అనేకాచార్యేరుపదిష్టాన్ కర్మనిర్హరణోపాయాన్ ప్రదర్శయతి -

శ్లో॥ కర్మతో యోగతో ధ్యానాత్ సత్సడ్గాజ్జపతోఽర్థత: ।

పరిపాకావలోకాచ్చ కర్మనిర్హరణం జగు: ॥

౨౨

వ్యాख्या- కर्मత ఇతి శ్లోకచతుష్టయేన । జన్మమరణాదిలక్షణసంసారదావానల-
సంతప్తానాం सर्वधा कर्मनिर्हरणमन्तरेण निरतिशयसुखसम्पत्तेरनुदयात् कर्तव्यमेव
कर्मनिर्हरणम् । तच्च कथं सम्पद्यते ? इत्यत्र -

कर्मतः कर्मनिर्हारः परमेश्वरप्रीत्यर्थमनुष्ठितेनेष्टापूर्तादिकर्मणा अन्तःकरण
शुद्धिद्वारा वैराग्यादिसम्पदुदयेन कर्मसमाप्तिरिति केचिद्वदन्ति ।

यमनियममासनप्राणायामप्रत्याहारध्यानधारणासविकल्पसमाधिरूपाष्टाङ्ग
योगानुष्ठानादन्तःकरणనిग्रहे सति विषयरतेः शैथिल्यात् कर्मनिर्हार इत्यपरे
वदन्ति ।

श्रीगुरुपदिष्टगणेशगौरीभास्करहरिहरादिरूपसగుణబ్రహ్మారాధనतత్త్వరూప
చింతనలక్షణధ्यानతోఽన్తఃకరణశుద్ధిద్వారా విద్యానందోత్పత్త్యా కర్మనిర్వృత్తిరित్యన్య
వదన్తి ।

सत्सङ्गात् सतां स्वात्मपरमात्मैकदृष्टीनां सदाचारशिक्षार्पणपराणां विमल-
मनसां साधूनां सङ्गात् लाभात् परिचर्यातो वान्तःकरणशुद्ध्या श्रीभगवदमल-
चरित्रश्रवणादि सम्पदा कर्मनष्टिरित्यपरे वदन्ति ।

जपतः प्रणवगायत्रीवेदानां गुरुपदिष्टानां कालश्रद्धानतिक्रमेण जप-
नाच्छुद्धान्तःकरणानां क्रमेण कर्मनाश इति केचिदाहुः।

अर्थतः श्रुत्यर्थपरिज्ञानान्महावाक्यार्थपर्यालोचनादसदर्थपरित्यागेन सदर्थ-
बोधनाद्वा शोधितान्तःकरणानां प्रायो जीवो ब्रह्माभिन्न एवेति किञ्चिल्लब्धवासना-
नन्दानां कर्मनिवृत्तिरुदेतीति केचिदूचुः।

परिपाकावलोकात् परिपाकाद् घटीयन्त्रवत् कालचक्रक्रममारूढानां
जीवात्मनां कालपरिणामतः महाप्रलये सति स्वत एव कर्मसमाप्तिरिति
केचिदाहुः। अवलोकाद्यथा घटे दृष्टेऽस्य कर्ता कोऽपि स्यादिति बुद्ध्यन्वेषणात्
कुलालोऽवसीयते तथा नानारूपजगदुदयस्थितिसंहतिकारकः कोऽप्यसाधारणः
पुमान् स्यादिति जगदीश्वरपर्यवसानकपर्यालोचनात् कर्मक्षय इति केचिदाहुः।
यद्वा परिपाको विषयभोगपरिणामस्तदवलोकात् सुरतान्ते कान्ताविलास एताव-
नित्येवं रूपरसगन्धस्पर्शशब्दलक्षणकविषयाणां तत्तदवसरप्राप्तभोगावसाने
एतद्विषयभोग एतादृशः क्षणभङ्गुरपरिणामतो दुःखप्रदश्च इत्याकारकपर्यालोचनात्
कर्म स्वयमेव क्षयं व्रजतीति परे प्राहुः॥

అవతారికా:- ఆపాతతో భిన్నత్వేన ప్రతీయమానాన్ వస్తుతః సమానార్థప్రతిపాదకాన్ అనేకాచార్యైరుపదిష్టాన్ కర్మనిర్వరణోపాయాన్ ప్రదర్శయతి -

శ్లో॥ కర్మతో యోగతో ధ్యానాత్ సత్సజ్గాజ్ఞపతోఽర్థతః॥

పరిపాకావలోకాచ్చ కర్మనిర్వరణం జగుః॥

22

వ్యాఖ్యా:- కర్మత ఇతి శ్లోకచతుష్టయేన । జన్మమరణాదిలక్షణసంసారదావానల-
సంతప్తానాం సర్వధా కర్మనిర్వరణమంతరేణ నిరతిశయసుఖసమ్మతైరనుదయాత్
కర్తవ్యమేవ కర్మనిర్వరణమ్ తచ్చ కథం సమ్మద్యతే? ఇత్యత్ర -

కర్మతః కర్మనిర్వారః పరమేశ్వరప్రీత్యర్థమనుష్ఠితేనృపూర్తాదికర్మణా అంతఃకరణ-
శుద్ధిద్వారా వైరాగ్యాదిసమ్మదుదయేన కర్మసమాప్తిరితి కేచిద్వదన్తి॥

యమనియమాసనప్రాణాయామప్రత్యాహారధ్యానధారణాసవికల్పసమాధి-
రూపాష్టాంగయోగానుష్ఠానాదంతఃకరణనిగ్రహే సతి విషయరతేః శైథిల్యాత్ కర్మనిర్వార
ఇత్యపరే వదన్తి॥

శ్రీగురూపదిష్టగణేశగౌరీభాస్కరహరిహరాదిరూపసగుణబ్రహ్మరూఢన
తత్త్వరూపచింతనలక్షణధ్యానతోఽంతఃకరణశుద్ధిద్వారా విద్యానన్దోత్పత్త్యా కర్మనిర్మూలి-
రిత్యన్యే వదన్తి॥

సత్సజ్గాత్ సతాం స్వాత్మపరమాత్మైకదృష్టినాం సదాచారశిక్షార్పణపరాణాం
విమలమనసాం సాధూనాం సజ్గాత్ లాభాత్ పరిచర్యాతో వాంతఃకరణశుద్ధ్యా
శ్రీభగవదమలచరిత్రశ్రవణాది సమ్మదా కర్మనష్టిరిత్యపరే వదన్తి॥

జపతః ప్రణవగాయత్రీవేదానాం గురూపదిష్టానాం కాలశ్రద్ధానతిక్రమణే
జపనాచ్ఛుద్ధాంతఃకరణానాం క్రమేణ కర్మనాశ ఇతి కేచిదాహుః॥

అర్థతః శ్రుత్యర్థపరిజ్ఞానాన్మహావాక్యార్థపర్యాలోచనాదసదర్థపరిత్యాగేన సదర్థ-
బోధనాద్వా శోధితాంతఃకరణానాం ప్రాయో జీవో బ్రహ్మభిన్న ఏవేతి కిచ్చిల్లబ్ధివాసనా-
నన్దానాం కర్మనివృత్తిరుదేతీతి కేచిదూచుః॥

పరిపాకావలోకాత్ పరిపాకాద్ ఘటీయస్త్రవత్ కాలచక్రక్రమమారూఢానాం
జీవాత్మనాం కాలపరిణామతః మహాప్రలయే సతి స్వత ఏవ కర్మసమాప్తిరితి కే-
చిదాహుః॥ అవలోకాద్యధా ఘటే దృష్టేఽస్య కర్తా కోఽపి స్వాదితి బుద్ధ్యాన్వేషణాత్
కులాలోఽవసీయతే తథా నానారూపజగదుదయస్థితిసంహృతికారకః కోఽప్య-

సాధారణః పుమాన్ స్యాదితి జగదీశ్వరపర్యవసానకపర్యాలోచనాత్ కర్మక్షయ ఇతి కేచిదాహుః। యద్వా పరిపాక్ విషయభోగపరిణామస్తదవలోకాత్ సురతాన్తే కాంతావిలాస ఏతావానిత్యేవం రూపరసగంధస్పర్శశబ్దలక్షణకవిషయాణాం తత్తదవసర-ప్రాప్త భోగావసానే ఏతద్విషయభోగ ఏతాదృశః క్షణభిజ్ఞురపరిణామతో దుఃఖప్రదశ్చ ఇత్యాకారకపర్యాలోచనాత్ కర్మ స్వయమేవ క్షయం ప్రజతీతి పరే ప్రాహుః॥

అవతారికా:- నను యత్కరోషీत्याది భగవదుక్త్యా బ్రహ్మణి సమర్పణాత్ కర్మనాశో నిర్వివాద ఇत्याశంక్య, సశ్చీయమానయేవ భగవదర్పితకర్మనాశ్యత్వం నేతరయోరిత్యభిప్రేత్య దర్శయతి -

శ్లో॥ క్షయః సశ్చీయమానానాం కర్మణామర్పణాత్పరే ।

న ద్వయోరుభయోర్ జ్ఞానాద్ భోగాత్ప్రారబ్ధకర్మణః॥ ౨౩

వ్యాఖ్యా- క్షయ ఇతి । ఉక్తత్రివిధకర్మణాం మध्ये సశ్చీయమానానాం కర్మణాం తజ్జన్యానాం పుణ్యపాపలక్షణఫలానాం వా పరే పరమేశ్వరేఽర్పణాత్ 'ఇదం మత్కృతం కర్మ పరమేశ్వరార్పణ మస్తు' ఇत्याకారకసంకల్పాత్ క్షయో నిర్బీజత్వమ్ । ద్వయోః సశ్చితప్రారబ్ధకర్మణోర్పణాత్ క్షయః । అతీతావశ్యభోగవ్యయోః అర్పణాసంభవాదित్యర్థః । జ్ఞానాదుభయోః సశ్చిత-సశ్చీయమానయోః క్షయః సమాప్తిః ప్రారబ్ధస్య తు భోగాదేవ క్షయః । एवं సశ్చీయమాన-కర్మణః పరమేశ్వరార్పణనాశ్యత్వం, సశ్చితసశ్చీయమానయోశ్చ జ్ఞాననాశ్యత్వం, ప్రారబ్ధస్య గత్యంతర్రానుక్తత్వాద్భోగమాత్రనాశ్యత్వముక్తం భవతి ॥

అవతారికా:- నను యత్కరోషీత్యాది భగవదుక్త్యా బ్రహ్మణి సమర్పణాత్ కర్మనాశో నిర్వివాద ఇత్యాశంక్య, సశ్చీయమానయేవ భగవదర్పిత కర్మనాశ్యత్వం నేతరయో-రిత్యభిప్రేత్య దర్శయతి -

శ్లో॥ క్షయః సశ్చీయమానానాం కర్మణామర్పణాత్పరే ।

న ద్వయోరుభయోర్ జ్ఞానాద్ భోగాత్ప్రారబ్ధకర్మణః॥ 23

వ్యాఖ్యా:- క్షయ ఇతి । ఉక్తత్రివిధకర్మణాం మధ్యే సశ్చీయమానానాం కర్మణాం తజ్జన్యానాం పుణ్యపాపలక్షణఫలానాం వా పరే పరమేశ్వరేఽర్పణాత్ 'ఇదం మత్కృతం కర్మ పరమేశ్వరార్పణమస్తు' ఇత్యాకారకసంకల్పాత్ క్షయో నిర్బీజత్వమ్ । ద్వయోః సశ్చితప్రారబ్ధకర్మణోర్పణాత్ క్షయః । అతీతావశ్యభోగవ్యయోః అర్పణాసంభవాదిత్యర్థః । జ్ఞానాదుభయోః సశ్చితసశ్చీయమానయోః క్షయః సమాప్తిః ప్రారబ్ధస్య తు భోగాదేవ

క్షయః ఏవం సజ్జీయమాన కర్మణః పరమేశ్వరార్పణనాశ్యత్వం, సజ్జితసజ్జీయమాన-యోశ్చ జ్ఞాననాశ్యత్వం, ప్రారబ్ధస్య గత్యంతరానుక్తత్వాద్భృగమాత్రనాశ్యత్వముక్తం భవతి॥

అవతారికా:- అనర్పణాదపి కర్మనిర్హర ఇతి మతాంతరం దర్శయతి -

శ్లో॥ అనర్పణాదసడ్కల్పాదకృతేః పరభావతః।

కర్మనిర్హరణం ప్రాहुః సాఙ్గమార్గవిచింతనాత్ ॥

౨౪

వ్యాఖ్యా- అనర్పణాదिति । కాలతః స్వభావతో వా ప్రాప్తం కర్మ కర్తవ్యం, అర్పకార్పణ అధిష్ఠానయోజీవబ్రహ్మణోరేకత్వాదేకరస్యేవాధికరణకర్తుభావాసమ్భవాత్ సేవ్యసేవకభావే భేదస్య ప్రతీయమానత్వాదర్పణాపేక్షయానర్పణమేవోత్తమమ్ ఇత్యవధూతసంమతాదనర్పణాత్ సశ్చిత-సశ్రీయమానయోధ్వస ఇతి కేచిదాहुః।

కర్మ కర్తవ్యమिति శ్రద్ధాబుద్ధ్యా స్నానసన్ధ్యోపాసనాదినీత్యనైమిత్తికకర్మ కర్తవ్యమ్ । एतस्మాत्కर्मణ ఇदం ఫలముత్పత్త్యతే, తత్ఫలభోగాయ స్వర్గాదౌ గన్తవ్య-మిత్యాధనుసన్ధానం సడ్కల్పః, తదచింతనాత్ కర్మసమాప్తిరీత్యపరే వదంతి।

అన్యే తు అకృతేః పడ్కప్రక్షాన్తనన్యాయేన కృతే కర్మణి ఫలభోగభియా అర్పణా-నర్పణవిధేరపేక్షితత్వాదకృతే కర్మణి శుభాశుభయోరనుత్పత్త్యా సుఖాసుఖభోగాభావే హర్షశోకలక్షణవృత్త్యభావాదానన్దావాప్త్యా కర్మసమాప్తిరీత్యుచుః।

అపరే తు పరభావతః పరస్య పరమేశ్వరస్య భావనయా కర్మకర్తాపి ईश्वरః ఫలభోక్తాపీశ్వరో, నాహం కర్తా భోక్తావేతి అహం ప్రత్యయవిషయీకృతసాక్ష్యన్తర్యామిణః కర్మకర్తృత్వఫలభోక్తృత్వారోపబుద్ధ్యా ప్రారబ్ధేతరకర్మణః క్షయ ఇతి బ్రువతే ।

ఇతరే తు సాఙ్గమార్గచింతనాత్ । పూర్వమీశ్వరో నిర్గుణో జ్యోతిః స్వరూపః తదనన్తరం తస్యేవ “एकोऽहं बहु स्याम्” ఇతిచ్ఛయా త్రిగుణలక్షణా మాయా ఉపస్థితా, తస్యాం చైతన్యచ్ఛాయాపాతేన మహత్తత్వసమ్భవః, తత్తస్త్రివిధ అహంకారః తమోఽధికాత్ తస్మాత్క్రమేణశబ్దాకాశ-స్పర్శవాयु-రూపవహ్ని-రసజల-గంధపృథివీనాముత్పత్తిః। రజోఽధికాదహద్భారాత్ పంచజ్ఞానేంద్రియపంచకర్మేంద్రియసమ్భవః। సత్త్వగుణోద్రేకాదహద్భృతే-రన్తఃకరణస్య ఐకాదశేంద్రియాధిష్ఠాతృదేవతానాం చావిర్భావః। తతః పశ్చీకృతభూత-సజ్జాత్ చతుర్విధజీవవిహారాలయబ్రహ్మణోత్పత్తిః एवमूर्णनाभलीलस्य भगवतః విహారాంతే पुनః సంహారేచ్ఛాయాముత్పన్నాయాం प्राणिनः प्राणेषु लीयन्ते प्राणा, अन्नेऽन्नं पृथिव्यां, सा गन्धे, स जले, तद्रसे, सोऽग्नौ, स रूपे, तद्वायौ, स स्पर्शे, स

आकाशे, स शब्दे, स तामसाहमि इन्द्रियाणि राजसाहमि, सान्तःकरणतदधिष्ठातृ-
देवाः सात्त्विकाहमि, तत्सन्निपातो महत्तत्त्वे, तन्मायायां, सा ब्रह्मणि लीयते,
पुनरेकमद्वितीयं ब्रह्मैवेति साङ्ख्यमार्गः, तस्य विचिन्तनात् प्रत्यहं भावनात्
कर्मबन्धात् प्रमुच्यते इत्याहुः ॥

यद्वा साङ्ख्यमार्गः प्रकृतिः कर्त्री पुरुषः पुष्करपलाशत् निर्लेपः, न कर्ता,
न भोक्ता, न सुखी, न दुःखी इत्युपासनामार्गस्तस्य विचिन्तनात्
कर्मशान्तिरित्यलं विचित्रशक्ति परमेश्वरविभूतीनां विचित्रमतीनामृषीणां उक्तयोऽपि
विचित्रेत्याहुः॥

అవతారికా: - అనర్పణాదపి కర్మనిర్హార ఇతి మతాంతరం దర్శయతి -

శ్లో॥ అనర్పణాదసంజ్ఞల్పాదకృతేః పరభావతః।

కర్మనిర్హరణం ప్రామాణ్యః సాంఖ్యమార్గవిచిన్తనాత్ ॥ 24

వ్యాఖ్యా: - అనర్పణాదితి । కాలతః స్వభావతో వా ప్రాప్తం కర్మ కర్తవ్యం, అర్పకార్పణ
అధిష్ఠానయోర్ద్వైవబ్రహ్మణోరేకత్వాదేకస్యైవాధికరణకర్తృభావాసంభవాత్ సేవ్యసేవకభావే
భేదస్య ప్రతీయమానత్వాదర్పణాపేక్షయానర్పణమేవోత్తమమ్ ఇత్యవధూతసంమతాద-
నర్పణాత్ సజ్చితసజ్చీయమానయోర్ద్వైవస ఇతి కేచిదాహుః।

కర్మ కర్తవ్యమితి శ్రద్ధాబుద్ధ్యా స్నానసన్ధ్యోపాసనాదినిత్యనైమిత్తికకర్మ కర్తవ్యమ్।
ఏతస్మాత్కర్మణ ఇదం ఫలముత్పత్త్యతే, తత్ఫలభోగాయ స్వర్గాదౌ గన్తవ్యమిత్యాద్యను-
సన్ధానం సంజ్ఞల్పః, తదచిన్తనాత్ కర్మసమాప్తిరిత్యపరే వదన్తి।

అన్యే తు అకృతేః పజ్ఞప్రక్షాలనన్యాయేన కృతే కర్మణి ఫలభోగభియా అర్పణా-
నర్పణవిధేరపేక్షితత్వాదకృతే కర్మణి శుభాశుభయోరనుత్పత్త్యా సుఖాసుఖభోగాభావే
హర్షశోకలక్షణవృత్త్యభావాదానన్దావాప్త్యా కర్మసమాప్తిరిత్యూచుః।

అపరే తు పరభావతః పరస్య పరమేశ్వరస్య భావనయా కర్మకర్తాపి ఈశ్వరః
ఫలభోక్తాపీశ్వరో, నాహం కర్తా భోక్తావేతి అహం ప్రత్యయవిషయాకృతసాక్ష్యన్తర్యామిణః
కర్మకర్తృత్వఫలభోక్తృత్వారోపబుద్ధ్యా ప్రారబ్ధేతరకర్మణః క్షయ ఇతి బ్రువతే।

ఇతరే తు సాంఖ్యమార్గచిన్తనాత్ । పూర్వమీశ్వరో నిర్గుణో జ్యోతిః స్వరూపః
తదనంతరం తస్యైవ “ఏకోఽహం బహు స్యామ్” ఇతీచ్ఛయా త్రిగుణలక్షణా మాయా
ఉపస్థితా, తస్యాం చైతన్యచ్ఛాయాపాతేన మహత్తత్త్వసంభవః, తతస్త్రివిధ అహంకారః

తమోఽధికాత్ తస్మాత్కమేణశబ్దాకాశ-స్పర్శవాయు - రూపవహ్ని - రసజల -
గన్ధపృథివీనాముత్పత్తిః। రజోఽధికాదహజ్కారాత్ పఞ్చజ్ఞానేంద్రియపఞ్చకర్మేంద్రియ
సంభవః। సత్త్వ గుణోద్రేకాదహజ్కారేరంతఃకరణస్య ఏకాదశేంద్రియాధిష్ఠాత్మదేవతానాం
చావిర్భావః। తతః పఞ్చకృతభూతసజ్ఞాత్ చతుర్విధజీవవిహారాలయ బ్రహ్మాణోత్పత్తిః
ఏవమూర్ధనాభలీలస్య భగవతః విహారాన్తే పునః సంహారేచ్ఛాయాముత్పన్నాయాం
ప్రాణినః ప్రాణేషు లీయన్తే ప్రాణా, అన్నేఽన్నం పృథివ్యాం, సా గన్ధే, స జలే,
తద్రసే, సోఽగ్ని, స రూపే, తద్వాయో, స స్పర్శే, స ఆకాశే, స శబ్దే, స తామసాహమి,
ఇంద్రియాణి రాజసాహమి, సాంతఃకరణతదధిష్ఠాత్మదేవాః సాత్త్వికాహమి, తత్సన్నిపాతో
మహత్తత్త్వే తన్మాయాయాం, సా బ్రహ్మాణి లీయతే, పునరేకమద్వితీయం బ్రహ్మైవేతి
సాఙ్ఖ్యమార్గః, తస్య విచింతనాత్ ప్రత్యహం భావనాత్ కర్మబన్ధాత్ ప్రముచ్యతే ఇత్యాహుః।

యద్వా సాఙ్ఖ్యమార్గః ప్రకృతిః కర్తృ పురుషః పుష్కరపలాశత్ నిర్లేపః, న కర్తా,
న భోక్తా, న సుఖీ, న దుఃఖీ ఇత్యుపాసనామార్గస్తస్య విచింతనాత్ కర్మశాన్తిరిత్యలం
విచిత్ర శక్తి పరమేశ్వరవిభూతీనాం విచిత్రమతీనామృషీణాం ఉక్తయోఽపి
విచిత్రేత్యాహుః ॥

అవతారికా:- కर्मక్షయకామానాం మననశీలानాం దేవ్యా మాయయా స్వస్వసిద్ధాంతరక్షా-
పరాణాం మునీనామప్యసాధారణకर्मనిర్హరణోపాయానవగత్యా కर्मపరిపాకఫలభోగ-
సమాప్తిమార్గోఽతిగఢన ఇత్యాశయేనాహ -

శ్లో॥ మునీనాం మతవైచిత్ర్యాత్ పరమార్థావిభావనాత్ ।

కాలకर्मగుణక్రాంత్యా గఢనా కर्मణో గతిః ॥

౨౪

వ్యాఖ్యా- మునీనాం సనకవసిష్ఠభృగుయాజ్ఞవల్క్యనారదప్రభృతీనాం మతవైచిత్ర్యాత్ కర్మతో
యోగతో ధ్యానాదిత్యాదిమతానాం వైచిత్ర్యాద్ భిన్నార్థదర్శనాత్ కర్మణః త్రివిధస్యాపి
క్రియాకలాపస్య గతిః సञ్చితమేతావదేవ ఐదశమేవ, ప్రారబ్ధం చైతావదేవేదశమేవ అతఃపరం
క్రియమాణకర్మఫలమేతాదశమేవ భావీతి పరిజ్ఞానం గఢనా నిర్వక్తుమశక్యా । కిञ్చ
పరమార్థస్యోపనిషత్ప్రతిపాదిత - అర్థస్య అవిభావాత్ కర్మపరత్వోపాసనాపరత్వ-
బ్రహ్మపరత్వశేషత్వశేషిత్వాది-అపర్యాలోచనాచ్చ కర్మగతిర్గఢనా ।

అపరం చ, కాలకर्मగుణాక్రాంత్యా చ । కేచిన్మృతా జాయంతే, కేచిజ్జన్మా-
నంతరమేవ మ్రియంతే, కేచిద్వాల్యే కేచిత్కౌమారే కేచిద్యౌవనే కేచిద్వార్థకే एवं కాలా-

క్రान्तिః కాలాధీనత్వమ్ । యద్వా గతదినాదౌ కృతమ్ ఎతద్ ఎతదద్య करणीयं, శ్వ
 ఎతత్కర్తవ్యమితి వా కాలాక్రान్తిః తథా చ కర్మ గతిర్గహనా । ఎతత్కర్మ మదిష్ట-
 సాధనం మత్కృతీసాధ్యం చేత్యాదిః కర్మాక్రान్తిః, తథా చ కర్మగతిర్గహనా । రజసి
 ఉదితే రాగాదౌ ప్రవృత్తిః, తమస్యుదితే హింసాదౌ ప్రవృత్తిః, సత్త్వోదయే సదసద్వివేకే
 శ్రీభగవచ్చరిత్రశ్రవణాదౌ వా ప్రవృత్తిరీత్యాదిః గుణాక్రान్తిః అనయా చ కర్మగతిర్దుర్-
 జ్ఞేయా ।

యద్వా అస్మిన్ కాల ఎతత్కర్తవ్యమితి కాలకర్మాక్రान్తిః, యథా ఋతౌ
 గర్భాధానం, స్పందనాత్పాక్ పుంసవనం, అష్టే మాసి సీమంతోన్నయనం, జాయే జాతకర్మ,
 ఐకాదశోఽహ్ని నామకర్మ, పంచమే షష్టే మాసి వానప్రాశనం, తృతీయవర్షాదౌ చూడాకర్మ,
 గర్భాష్టమే జాతాష్టమే వా ఉపనయనం, అమాదౌ శ్రాద్ధమితి తథా చ కర్మగతిర్గహనా॥
 అథవా, ఎతత్కాలే కృతస్య కర్మణోఽయం గుణ ఇతి కాలకర్మగుణాక్రान్తిః । యథా
 సాయం ప్రాతరుపాసితా సన్ధ్యా బ్రహ్మలొకప్రదా । పంచమే ఉపనీతో బ్రహ్మవర్చసీ భవతి,
 అమాయా శ్రాద్ధకృత్ ఆయుష్మాన్ భవతి, భానౌ సూర్యారాధక ఆరోగ్యవాన్ భవతి,
 పుత్రవాన్ భవతీత్యాది । ఎతయా చ కర్మగతిర్దుర్గుహా, అపరిజ్ఞాత మూలాగ్రేత్యర్థః॥
 అనిర్వచనీయాది మాయాగుణాశ్రయాణాం కర్మణామనంతపారత్వం న వైచిత్ర్యకరమితి భావః॥

అవతారికా:- కర్మక్షయకామానాం మనసశీలానాం దైవ్యా మాయయా స్వస్వసిద్ధాంత-
 రక్షాపరాణాం మునీనామప్యసాధారణకర్మనిర్వరణోపాయానవగత్యా కర్మపరిపాకఫల-
 భోగసమాప్తిమార్గోఽతిగహన ఇత్యాశయేనాహ -

శ్లో॥ మునీనాం మతవైచిత్ర్యాత్ పరమార్థావిభావనాత్॥

కాలకర్మగుణక్రాంత్యా గహనా కర్మణో గతిః॥

25

వ్యాఖ్యా:- మునీనాం సనకవసిష్టభృగుయాజ్ఞవల్క్యనారదప్రభృతీనాం మతవైచిత్ర్యాత్
 కర్మణో యోగతో ధ్యానాదిత్యాదిమతానాం వైచిత్ర్యాద్ భిన్నార్థదర్శనాత్ కర్మణః
 త్రివిధస్యాపి క్రియాకలాపస్య గతిః సజ్జితమేతావదేవ ఈదృశమేవ, ప్రారబ్ధం
 చైతావదేవేదృశమేవ అతఃపరం క్రియమాణకర్మఫలమేతాదృశమేవ భావీతి పరిజ్ఞానం
 గహనా నిర్వక్తుమశక్యా కిచ్చ పరమార్థస్యోపనిషత్ప్రతిపాదిత-అర్థస్య అవినాభావాత్
 కర్మపరత్వోపాసనాపరత్వబ్రహ్మపరత్వశేషత్వ శేషిత్వాది-అపర్యాలోచనాచ్చ కర్మ-
 గతిర్గహనా ।

అపరం చ, కాలకర్మగుణాక్రాంత్యా చ । కే చిన్మృతా జాయంతే, కేచిజ్జన్మానంతర-
మేవ మ్రియంతే, కేచిద్బాల్యే కేచిత్కౌమారే కేచిద్వృద్ధ్యావనే కేచిద్వార్ధకే ఏవం కాలాక్రాంతిః
కాలాధీనత్వమ్ । యద్వా గతదినాదౌ కృతమ్ ఏతద్ ఏతదద్య కరణీయం, శ్వ
ఏతత్కర్తవ్యమితి వా కాలాక్రాంతిః తథా చ కర్మ గతిర్గహనా ఏతత్కర్మ మదిష్టసాధనం
మత్స్యతిసాధ్యం చేత్యాదిః కర్మాక్రాంతిః, తథా చ కర్మగతిర్గహనా । రజసి ఉదితే
రాగాదౌ ప్రవృత్తిః, తమస్యుదితే హింసాదౌ ప్రవృత్తిః, సత్త్వోదయే సదసద్వివేకే శ్రీభగవ-
చ్ఛ్రితశ్రవణాదౌ వా ప్రవృత్తిరిత్యాదిః గుణాక్రాంతిః అనయా చ కర్మగతిర్దుర్జ్ఞేయా

యద్వా అస్మిన్ కాల ఏతత్కర్తవ్యమితి కాలకర్మాక్రాంతిః, యథా ఋతౌ
గర్భాధానం, స్పృష్టనాత్పాక్ పుంసవనం, అష్టే మాసి సీమంతోన్నయనం, జాతే జాతకర్మ,
ఏకాదశేఽహ్ని నామకర్మ, పంచమే షష్టే మాసి వాన్మప్రాశనం, తృతీయవర్షాదౌ
చూడాకర్మ, గర్భాష్టమే జాతాష్టమే వా ఉపనయనం, అమాదౌ శ్రాద్ధమిత్యాది తథా
చ కర్మగతిర్గహనా । అథవా, ఏతత్కాలే కృతస్య కర్మణోఽయం గుణ ఇతి
కాలకర్మగుణాక్రాంతి యథా సాయం ప్రాతరుపాసితా సన్న్యా బ్రహ్మలోకప్రదా పంచమే
ఉపనీతో బ్రహ్మవర్చసీ భవతి, అమాయాం శ్రాద్ధకృత్ ఆయుష్మాన్ భవతి, భానౌ
సూర్యారాధక ఆరోగ్యవాన్ భవతి, పుత్రవాన్ భవతీత్యాది ఏతయా చ కర్మగతిర్దురూహా,
అపరిజ్ఞాత మూలాగ్రేత్యర్థః । అనిర్వచనీయాదిమాయాగుణాశ్రయాణాం కర్మణామనంత-
-పారత్వం న వైచిత్ర్యకరమితి భావః ॥

అవతారికా:- నను బ్రహ్మప్రతిపాదకానాం మహావాక్యోపలక్షితానాం జీవోపదేశకరాణాం
వేదకల్పతరుణాం జాగ్రతాం సతాం, కౌ వాసౌ జీవశోకావసర ఇత్యాశङ్క్య తేషా-
మనేకాభిలషితమార్గప్రదర్శకత్వాత్ తత్సిద్ధాంతగ్రహణభీరుణాం సంశయాపన్నమానసానాం న
కదాపిష్టాపిరित్యాశయేనాహ -

శ్లో॥ వేదానాం మङ్గలార్థత్వాన్మార్గాణాం వ్యభిచారతః ।

అసङ్గాదపి తీర్థానాం ముక్తిర్జీవస్య దూరతః॥

౨౬

వ్యాఖ్యా- వేదానామితి । యద్యప్యुపాయేన క్రమతః పరమార్థతో వా జీవస్య ప్రాణిమాత్రస్య
స్వరూపలబ్ధిర్వేదేషు ప్రతిపాదితేవ, తథాపి తేషాం మङ్గలార్థత్వాత్ సిద్ధాపి ముక్తిః దూరతః
పరోక్షనిష్ఠేవ ! యేషాం స్వర్గోమङ్గలార్థత్వేనాభిప్రేతస్తేషాం "స్వర్గకామః అశ్వమేథేన యజేత"
ఇత్యాదినా అశ్వమేథో నిరూపితః । యేషాం సార్వభౌమత్వం పురుషార్థత్వేనాభిమతం తేషాం

‘సార్వభౌమకామో రాజసూయేన యజేత’ ఇत्याదిना राजसूयोऽभिहितः। येषां गोलोको मङ्गलत्वेनाभिमतस्तेषां “गोलोककामः तच्छतसहस्रेण यजేत” इत्यादिना गोसहस्रप्रदानलक्षणो यागोऽभिहितः। येषामभिचार एव मङ्गलत्वेनाभिमतस्तेषां “श्येनेनाभिचरन् यजేत” इत्यादिना श्येनयागः प्रोक्तः। इदमुपलक्षणं, येषां यद्यन्मङ्गलत्वेनाभिमतं तत्तत्प्रतिपादकवेदवाक्यानामप्यनेकत्वात् सा तथैव । किञ्च मार्गाणां व्यभिचारतोऽपि मार्गाणामुपासनानामारोहावरोहयात्राकारित्वात् एकार्था प्रतिपादकत्वात् परमार्थाप्रतिपादकत्वाद्वा “प्रतिष्ठाकामो रोदसी उपासीत”, “प्रजाकामः प्रजापति”, “विद्याकामस्तु गिरीश”, “स्त्रीकामोऽप्सर ऊर्वशी”, “वसुकामो यक्षेशम्”, “आरोग्यकामो भास्कर”, “धनकाङ्क्षे हुताश”, “ज्ञान कामो महेश”, “मोक्षकामो जनार्दनम्”, “अपमृत्युनिरासकामो मृत्युअयम्”, “निर्विघ्नकामो गणेशम्”, “आपद्धिनाशकामो जगदम्बिकाम्” इत्यादौ सर्वेषां श्रुतिस्मृतिप्रोक्तत्वात् इष्टानिष्टनिर्णयस्य मुख्यगौणनिर्णयस्य च वक्तुमशक्यत्वात् दन्तःकरणशुद्ध्यादिकरमार्गस्य परोक्षत्वात् स्वरूपाप्तिरपि परोक्षा एव ।

किञ्च, तीर्थानामसङ्गादपि तीर्थानामयमेव स्वरूपप्रापकः पन्थाः इत्यादि सिद्धान्तोपदेशकगुरुणाम् अलाभाद्, “इदमेवान्तःकरणशोधकं कर्म”, “वैराग्य-जनकमिदमेव कर्म”, साक्षात् परम्परया वा मुक्तिदायकमिति सिद्धान्तशास्त्राणां वा असङ्गादपरिज्ञानाद्, आसामेव देवतानामवतारो मुक्तिकर इति मत्स्या-द्यवताराणासङ्गात् परमार्थतोऽनभिज्ञानात् स्वरूपसम्बन्धो दूरतः। श्रुतीनां त्रैगुण्यविषयत्वादनेकत्वेन ध्येयध्यानयोः सत्यत्वासत्यत्वयोरनिर्णयात् सश्रद्धानुष्ठानाभावेन अन्तःकरणशुद्ध्यभात्त स्वरूपदर्शनमिति भावः॥

అవతారికా:- నను బ్రహ్మప్రతిపాదకానాం మహావాక్యోపలక్షితానాం జీవోపదేశ-కరాణాం వేదకల్పతరూణాం జాగ్రతాం సతాం, కో వాసౌ జీవశోకావసర ఇత్యాశబ్ద్య తేషామనేకాభిలషితమార్గప్రదర్శకత్వాత్ తత్ప్రసిద్ధాంతగ్రహణభీరూణాం సంశయాపన్న మానసానాం న కదాపీష్టాప్తిరిత్యాశయేనాహ -

శ్లో॥ వేదానాం మజ్జలార్థత్వాన్మార్గాణాం వ్యభిచారతః।

అసజ్గాదపి తీర్థానాం ముక్తిర్జీవస్య దూరతః॥

26

వ్యాఖ్యా:- వేదానామితి । యద్యప్యపాయేన క్రమతః పరమార్థతో వా జీవస్య ప్రాణిమాత్రస్య స్వరూపలబ్ధిర్వేదేషు ప్రతిపాదితైవ, తథాపి తేషాం మజ్జలార్థత్వాత్

సిద్ధాపి ముక్తిః దూరతః పరోక్షనిష్ఠైవ । యేషాం స్వర్గోమజ్జలార్థత్వేనాభిప్రేతస్తేషాం
 “స్వర్గకామః అశ్వమేధేన యజేత” ఇత్యాదినా అశ్వమేధో నిరూపితః । యేషాం
 సార్వభౌమత్వం పురుషార్థత్వేనాభిమతం తేషాం ‘సార్వభౌమకామో రాజసూయేన
 యజేత’ ఇత్యాదినా రాజసూయోఽభిహితః । యేషాం గోలోకో మజ్జలత్వేనాభిమతస్తేషాం
 “గోలోకకామః తచ్ఛతసహస్రేణ యజేత” ఇత్యాదినా గోసహస్రప్రదానలక్షణో యాగో
 ఽభిహితః । యేషామభిచార ఏవ మజ్జలత్వేనాభిమతస్తేషాం “శ్యేనేనాభిచరన్ యజేత”
 ఇత్యాదినా శ్యేనయాగః ప్రోక్తః । ఇదముపలక్షణం, యేషాం యద్యన్మజ్జలత్వేనాభిమతం
 తత్తత్ప్రతిపాదకవేదవాక్యానామప్యనేకత్వాత్ సా తదైవ । కింఞ్చ మార్గాణాం వ్యభిచారతో-
 ఽపి మార్గాణాముపాసనానామారోహోపరోహయాత్రాకారిత్యాత్ ఏకార్థాప్రతిపాద-
 కత్వాత్ పరమార్థాప్రతిపాదకత్వాద్వా “ప్రతిష్ఠాకామో రోదసీ ఉపాసీత”, “ప్రజాకామః
 ప్రజాపతిం”, “విద్యాకామస్తు గిరీశం”, స్త్రీకామోఽపుర ఉర్వశీం”, “వసుకామో
 యక్షేశమ్”, “ఆరోగ్యకామో భాస్కరం”, “ధనకామో హుతాశం”, “జ్ఞానకామో
 మహేశం”, “మోక్షకామో జనార్దనమ్”, “అపమృత్యునిరాసకామో మృత్యుఞ్జయం”,
 “నిర్విఘ్నకామో గణేశమ్”, “ఆపద్వినాశకామో జగదమ్బికామ్” ఇత్యాదౌ సర్వేషాం
 శ్రుతిస్మృతిప్రోక్తత్వాత్ ఇష్టానిష్టనిర్ణయస్య ముఖ్యగౌణనిర్ణయస్య చ వక్తుమశక్యత్వాదంతః
 కరణశుద్ధాదికరమార్గస్య పరోక్షత్వాత్ స్వరూపాప్తిరపి పరోక్షా ఏవ ।

కింఞ్చ, తీర్థానామసజ్గాదపి తీర్థానామయమేవ స్వరూపప్రాపకః పన్థాః ఇత్యాది
 సిద్ధాంతోపదేశకగురూణామ్ అలాభాద్, “ఇదమేవాంతఃకరణశోధకం కర్మ”, “వైరాగ్య-
 జనకమిదమేవ కర్మ”, సాక్షాత్ పరమృరయా వా ముక్తిదాయకమితి సిద్ధాంతశాస్త్రాణాం
 వా అసజ్గాదపరిజ్ఞానాద్, ఆసామేవ దేవతానామవతారో ముక్తికర ఇతి మత్స్య-
 ద్యవతారాణామసజ్గాత్ పరమార్థతోఽనభిజ్ఞానాత్ స్వరూపసమ్బంధో దూరతః । శ్రుతీనాం
 త్రైగుణ్యవిషయత్వాదనేకత్వేన ధ్యేయధ్యానయోః సత్యత్వాసత్యత్వయోరనిర్ణయాత్
 సశ్రద్ధానుష్ఠానాభావేన అంతఃకరణశుద్ధ్యభాన్వ స్వరూపదర్శనమితి భావః ।

అవతారికా :- నను కर्मణాం వేదవిहितత్వాదఙ్కరోత్పత్త్యా బీజసమాప్తిరివ ఫలోత్పత్త్యా
 స్వయమేవ కर्मసమాప్తౌ ఇష్టాప్తిః सम्भवतीति चेत् కर्मవిశ్రాంతికరాణామనేకత్వాత్
 करणानेकत्वस्य च श्रुत्युक्तत्వాत् ఫలवैचित्र्यకृतभोगवैचित्र्येण बीजसंस्थितेरभावात्
 न संसिद्धिलेशोऽपीत्यभिప్రాయేणाह -

శ్లో॥ విధినా నియమేనాపి కर्मణాం परिसङ्ख्या ।

विश्रान्ती रागतश्चापि गतिर्नास्त्येव पञ्चमी ॥

२७

व्याख्या- विधिनेति । कर्मणां सन्ध्योपास्त्यग्निहोत्रादीनां विश्रान्तिश्चतुभिरेव । तत्र “अहरहः सन्ध्यामुपासीत”, “सायंप्रातरग्निहोत्रं जुहुया” दित्यादि श्रुतिविहितानां कर्मणां विधिना पूर्वविधिना विश्रान्तिः । तेषां अपूर्वविध्याश्रयत्वमित्यर्थः । “ब्राह्मणस्य पालाशः”, “क्षत्रियस्य खादिरः”, “वैश्यस्यौदुम्बरो दण्डः” “पञ्च पञ्चनखा भक्ष्याः”, “पर्ववर्जमृतौ विवाहितामेव गच्छेद्” इत्यादिकर्मवाक्यानां नियमेन नियमविधिना विश्रान्तिः नियमविध्याश्रयत्वम् । “यथा कामी भवेद्वापि” इत्यादौ, “नित्यास्तु जन्तोर्न हि तत्र चोदना” इत्युक्त्या आमिषमद्यसेवादौ कर्मणां रागतो विश्रान्तिः, तेषां रागाश्रयत्वम् । “अकामः कर्म कुर्वीत”, “आसु निर्वृत्तिरिष्टा”, “नैष्कर्म्यात् संस्कारः क्षीयते” इत्याद्युक्त्या फलानुसन्धानरहितकर्मणां परिसङ्ख्या निर्वृतिरूपेण विधिना विश्रान्तिः । कर्मणां पञ्चमी गतिः पञ्चमं प्रवर्तकं नास्ति । कुत्रचित्कर्म पूर्वविधिना प्रवृत्तिः, कुत्रचित् कर्मणि रागतः प्रवृत्तिः, कृतचित्कर्मणि नियमेन प्रवृत्तिः, कृतचित् कर्मणि परिसङ्ख्याश्रयः इच्छानिच्छापरेच्छाभिरेकतरनिवृत्तावपि प्रवृत्तिकारणबाहुल्यात् फलतोऽपि क्रियतोऽपि न कर्मसमाप्तेरवसर इति भावः॥

అవతారికా:- నను కర్మణాం వేదవిహితత్వాదజ్ఞుర్వృత్త్యా బీజసమాప్తిరివ ఫలోత్పత్త్యా స్వయమేవ కర్మసమాప్తౌ ఇష్టాప్తిః సమ్భవతీతి చేత్ కర్మవిశ్రాంతికరాణామనేకత్వాత్ కరణానేకత్వస్య చ శ్రుత్యుక్తత్వాత్ ఫలవైచిత్ర్యకృతభోగవైచిత్ర్యేణ బీజసంస్థితరభావాత్ న సంసిద్ధిలేశోఽపీత్యభిప్రాయేణాహ -

శ్లో॥ విధినా నియమేనాపి కర్మణాం పరిసङ्ख्या ।

విశ్రాంతీ రాగతశ్చాపి గతిర్నాస్త్యేవ పञ్చమీ॥

27

వ్యాఖ్యా:- విధినేతి । కర్మణాం సన్ధ్యోపాస్త్యగ్నిహోత్రాదీనాం విశ్రాంతిశ్చతుర్భిరేవ । తత్ర “అహరహః సన్ధ్యాముపాసీత”, “సాయంప్రాతరగ్నిహోత్రం జుహుయా” దిత్యాది శ్రుతివిహితానాం కర్మణాం విధినా పూర్వవిధినా విశ్రాంతిః తేషాం రాగాశ్రయత్వమితిత్యర్థః । “బ్రాహ్మణస్య పాలాశః”, “క్షత్రియస్య ఖాదిరః”, “వైశ్యస్యౌదుమ్బరో దణ్డః” “పంచ పంచనఖా భక్ష్యాః”, “పర్వవర్జమృతౌ వివాహితామేవ గచ్ఛేద్” ఇత్యాది-కర్మవాక్యేనాం నియమేన నియమవిధినా విశ్రాంతిః నియమవిధ్యాశ్రయత్వమ్ । “యథా

కామీ భవేద్వాపి” ఇత్యాదౌ, “నిత్యాస్తు జన్తోర్న హి తత్ర చోదనా” ఇత్యుక్త్యా ఆమిషమద్యసేవాదౌ కర్మణాం రాగతో విశ్రాంతిః, తేషాం రాగాశ్రయత్వమ్, “అకామః కర్మ కుర్వత”, “ఆసు నిర్వృత్తిరిష్టా”, “నైష్కర్మ్యాత్ సంస్కారః క్షీయతే” ఇత్యాద్యుక్త్యా ఫలానుసన్ధానరహితకర్మణాం పరిసంజ్ఞాయా నివృత్తిరూపేణ విధినా విశ్రాంతిః, కర్మణాం పశ్చమీ గతిః పశ్చమం ప్రవర్తకం నాస్తి, కుత్రచిత్కర్మ పూర్వవిధినా ప్రవృత్తిః, కుత్రచిత్ కర్మణి రాగతః ప్రవృత్తిః, కృతచిత్కర్మణి నియమేన ప్రవృత్తిః, కృతచిత్ కర్మణి పరిసంజ్ఞాశ్రయః ఇచ్చానిచ్చాపరేచ్చాభిరేకతరనివృత్తావపి ప్రవృత్తికారణబాహుల్యాత్ ఫలతోఽపి క్రియాతోఽపి న కర్మసమాప్తేరవసర ఇతి భావః॥

అవతారికా:- నను కर्मజన్యఫలభోగస్య సుఖరూపత్వాత్ తత్ప్రాప్తేరేవ ఇష్టాప్తి లక్షణ త్వాత్ కిమపరాద్ధం కर्मణా? యతోఽయం తత్సమాప్తౌ భవతాం పరికర ఇత్యాశంక్య, తాదృశ- సుఖస్య సాతిశయత్వాద్ ఫలభోగస్య చ సుఖాసుఖానుభవలక్షణత్వాత్ జన్యద్వై- విధ్యాన్యథానుపపత్త్యా జనకద్వైవిధ్యసిద్ధౌ ఉభయోః ఫలత్వావిశేషేణ తస్యాపి ఫల్గుత్వాత్ నిరతిశయసుఖప్రాప్తౌ ప్రవృత్తానాం తత్సమాప్తౌ ప్రవృత్తిః అభ్యర్హతా ఇత్యాశయేనాహ -

శ్లో॥ ధర్మాధర్మాత్మకం కర్మ తజ్జత్వం పాపపుణ్యయోః।

తదధీనస్తు భోగః స్యాదేహోత్పత్తిస్తదర్థికా ॥

౨౮

వ్యాఖ్యా- ధర్మాధర్మాత్మకమితి । కర్మ తావద్ ద్వివిధం ధర్మలక్షణమధర్మలక్షణమితి । తత్ర నిత్యం నైమిత్తికం చ ధర్మరూపమ్ అభిచారాదికమధర్మరూపం కామ్యం తు కర్మోభయ- రూపమ్ । పుణ్యపాపే తు తజ్జన్యే, ధర్మజన్యం పుణ్యమధర్మజన్యం పాపమ్ । एतेन ధర్మపుణ్యయో రధర్మపాపయోశ్చ న పర్యాయత్వం కిన్తు జన్యజనకత్వమితి సూచితమ్ । ధర్మాత్మా పుణ్యాత్మేతి సామ్యప్రతీతావపి కర్తృత్వభోక్తృత్వావస్థాభేదమాశ్రిత్య విరోధపరిహారః । సుఖదుఃఖానుభవరూపభోగశ్చ తదధీనః । పుణ్యపాపయోరధీనస్తదాయత్త ఇత్యర్థః । ధర్మపుణ్యవత్ పుణ్యసుఖయోరపి సంసర్గః సమ ఇత్యర్థః, తద్వత్పాపదుఃఖయోరపి । దేహోత్పత్తిశ్చ తదర్థికా భోగ ప్రయోజనికా, దేహమంతరేణ భోగాశ్రయంతరాభావాదित్యర్థః । ధర్మాధర్మపుణ్యపాపానాం స్థూల సూక్ష్మలక్షణభేదావగమాత్ కార్యకారణభావస్య చ అనియతత్వేన కర్మగతేర్గహనత్వమితి భావః ॥

అవతారికా:- నను కర్మజన్యఫలభోగస్య సుఖరూపత్వాత్ తత్ప్రాప్తేరేవ ఇష్టాప్తి లక్షణ-
త్వాత్ కిమపరాధం కర్మణా? యతోఽయం తత్సమాప్తౌ భవతాం పరికర ఇత్యాశంక్య
తాదృశసుఖస్య సాతిశయత్వాద్ ఫలభోగస్య చ సుఖాసుఖానుభవలక్షణత్వాత్ జన్య-
ద్వైవిధ్యాన్యథానుపపత్త్యా జనకద్వైవిధ్యసిద్ధౌ ఉభయోః ఫలత్వావిశేషేణ తస్మాప్తి
ఫల్గుత్వాత్ నిరతిశయసుఖప్రాప్తౌ ప్రవృత్తానాం తత్సమాప్తౌ ప్రవృత్తిః అర్హ్యర్హతా
ఇత్యాశయేనాహ -

శ్లో॥ ధర్మాధర్మాత్మకం కర్మ తజ్జత్వం పాపపుణ్యయోః।

తదధీనస్తు భోగః స్యాద్దేహోత్పత్తి స్తదర్థికా ॥

28

వ్యాఖ్యా:- ధర్మాధర్మాత్మకమితి కర్మ తావద్ ద్వివిధం ధర్మలక్షణమధర్మలక్షణమితి
తత్ర నిత్యం నైమిత్తికం చ ధర్మరూపమ్ అభిచారాదికమధర్మరూపం కామ్యం తు
కర్మోభయరూపమ్ పుణ్యపాపే తు తజ్జన్యే ధర్మజన్యం పుణ్య మధర్మజన్యం పాపమ్
ఏతేన ధర్మపుణ్యయోరధర్మపాపయోశ్చ న పర్యాయత్వం కిన్తు జన్యజనకత్వమితి
సూచితమ్ ధర్మాత్మా పుణ్యాత్మేతి సామ్యప్రతీతావపి కర్మత్వభోక్తృత్వావస్థాభేదమాశ్రిత్య
విరోధపరిహారః సుఖదుఃఖానుభవరూపభోగశ్చ తదధీనః పుణ్యపాపయోరధీనస్తదా-
యత్త ఇత్యర్థః ధర్మపుణ్యవత్ పుణ్యసుఖయోరపి సంసర్గః సమ ఇత్యర్థః తద్వత్పాప-
దుఃఖయోరపి దేహోత్పత్తిశ్చ తదర్థికా భోగప్రయోజనికా, దేహమంతరేణ భోగాశ్రయాంతరా-
భావాదిత్యర్థః ధర్మాధర్మపుణ్యపాపానాం స్థూలసూక్ష్మలక్షణభేదావగమాత్ కార్యకారణ-
భావస్య చ అనియతత్వేన కర్మగతేర్గహనత్వమితి భావః॥

అవతారికా:- ఇత్యం కर्मసమాప్తేరిష్టసాధనత్వం ప్రతిపాద్య అకరణేన ఫలानనుసంధానేన
చ తత్సమాప్తిం వికల్ప్య కృతోఽప్యశక్యం తదకరణం నిరస్యతి -

శ్లో॥ కర్మాభావః ఫలాభావో ద్వివిధా కర్మనిర్హతిః।

ఇంద్రియాణాం స్వతో వృత్తేః కర్మాభావస్త్వసంభవః॥

౨౯

వ్యాఖ్యా- కర్మాభావ ఇతి । కర్మణో నిర్హతిః సమాప్తిద్వివిధా, కర్మాకరణాత్
కర్మజన్యఫలानనుసంధానాచ్చేతి । తత్ర తావత్ కర్మాభావః కర్మాకరణం తు న సంభవతి,
తత్రావేతదింద్రియాణాం చక్షురాదీనాం స్వతః స్వభావత एव వృత్తేః ప్రమాతృచేతన్యేచ్ఛా -
మంతరేణాపి రూపాదివిషయేషు ప్రవృత్తేః । అనభిప్రేతానామనిష్టానాం చ రూపరసాదీనాం సంబంధ
సిద్ధేః కర్మాభావః అసంభవోఽసంపన్న ఇత్యర్థః । వస్తుశక్తేః స్వభావసిద్ధత్వాదేకాదశ

విషయీకరణకైకాదశవిషయ సాక్షాత్కారస్యేవ కर्मత్వాదేకస్మిన్ విషయే తద్దాహకస్య
కस्याప्यేకస్య విషయిణః సార్వాదికసంబంధస్య పరిహర్తుమశక్యత్వాదिति భావః॥

అవతారికా:- ఇత్థం కర్మసమాప్తేరిష్టసాధనత్వం ప్రతిపాద్య అకరణేన ఫలాననుసన్ధానేన
చ తత్సమాప్తిం వికల్ప్య కుతోఽప్యశక్యం తదకరణం నిరస్యతి -

శ్లో॥ కర్మాభావః ఫలాభావో ద్వివిధా కర్మనిర్వృత్తిః॥

ఇన్ద్రియాణాం స్వతో వృత్తేః కర్మాభావస్తస్యసంభవః॥ 29

వ్యాఖ్యా:- కర్మాభావ ఇతి । కర్మణో నిర్వృత్తిః సమాప్తిద్వివిధా, కర్మాకరణాత్ కర్మజన్య-
ఫలాననుసన్ధానాచ్ఛేతి । తత్ర తావత్ కర్మాభావః కర్మాకరణం తు న సంభవతి, తత్ర
హేతురిన్ద్రియాణాం చక్షురాదీనాం స్వతః స్వభావత ఏవ వృత్తేః ప్రమాతృచైతన్యేచ్ఛా-
మన్తరేణాపి రూపాదివిషయేషు ప్రవృత్తేః అనభిప్రేతానామనిష్ఠానాం చ రూపరసాదీనాం
సమ్మన్తసిద్ధేః కర్మాభావః అసమ్మన్తోఽసమ్మన్న ఇత్యర్థః । వస్తుశక్తేః స్వభావ-
సిద్ధత్వాదేకాదశ విషయాకరణకైకాదశవిషయ సాక్షాత్కారస్యైవ కర్మత్వాదేకస్మిన్ విషయే
తద్దాహకస్య కస్యోపేక్ష్యకస్య విషయిణః సార్వాదికసంబంధస్య పరిహర్తుమశక్యత్వాదితి
భావః॥

అవతారికా:-సమానదోషదృష్టికరణకోభయకर्मఫల-అనుసన్ధానస్యేవ ఇష్టసాధనత్వా-
-దభ్యర్హితత్వాత్ తేనైవ తత్సమాప్తిమङ్గీకరోతి -

శ్లో॥ ఫలాభావః ఫలानిచ్ఛా దోషదృష్ట్యైవ కर्मणि ।

కर्मనిర్హారేణైవ కార్యకారణలోపనః॥

30

వ్యాఖ్యా- ఫలాభావ ఇతి । ఫలాభావో నామ కर्मणि ఫలानిచ్ఛా, అతస్మాత్కర్మణ
ఇదం ఫలం మమ స్యాదिति ఇచ్ఛాభావః । స చాజ్ఞానాదోషదృష్ట్యా చ భవతి । తత్ర
దోషదృష్ట్యైవ యత్ర ఫలనిచ్ఛా అయమేవ కర్మనిర్హారో భవతి । దోషదృష్టిశ్చ ఇదం
కర్మ ఫలనుసంహితం చేతుప్యపాపజనకం భవిష్యతి । తచ్చ క్షయిష్ణు, పరిణామతో
దుఃఖప్రదం, పరిశేషతో జన్మప్రదం చ భవిష్యతి, తస్మాత్ ఫలనుసన్ధానం న మదిష్ట-
సాధనమिति వైరాగ్యగర్భితతథావిధదృష్ట్యా కృతే కర్మणि పురుషస్య ఫలప్రసక్తిరేవ
న సంభవతి । అయమేవ కర్మనిర్హారః, కార్యకారణలోపనో భవతి, కార్యాణాం పుణ్య-
పాపాదీనాం కారణానాం తదాశ్రయాణాం సూక్ష్మస్థూలశరీరాదీనాం లోపనో బీజభర్జకో

भवति। 'यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागीत्यभिधीयते' इति भगवदुक्तेः। दोषदृष्ट्या कृतोऽपि फलानुसन्धानरहिते कर्मणि न पुण्यपापोदयः, तदभावे भोगप्रदवस्त्वन्तरा-
-भावाद् भोगाश्रयदेहानुदयतः प्रारब्धभोगान्ते स्वरूपसम्पत्तिरवसितेति भावः॥

అవతారికా:- సమానదోషదృష్టికరణకోభయకర్మఫల-అననుసన్ధానస్యైవ ఇష్ట-
సాధనత్వాదభ్యర్థితత్వాత్ తేనైవ తత్సమాప్తిమక్లీకరోతి -

శ్లో॥ ఫలాభావః ఫలానిచ్చా దోషదృష్ట్యైవ కర్మణి।
కర్మనిర్వార ఏవాయం కార్యకారణలోపనః॥

30

వ్యాఖ్యా:- ఫలాభావ ఇతి । ఫలాభావో నామ కర్మణి ఫలానిచ్చా, ఏతస్మాత్కర్మణ
ఇదం ఫలం మమ స్యాదితి ఇచ్చాభావః। స చాజ్ఞానాద్దోషదృష్ట్యా చ భవతి । తత్ర
దోషదృష్ట్యైవ యత్ర ఫలానిచ్చా అయమేవ కర్మనిర్వారో భవతి । దోషదృష్టిశ్చ ఇదం
కర్మ ఫలానుసంహితం చేత్పుణ్యపాపజనకం భవిష్యతి । తచ్చ క్షయిష్టు, పరిణామతో
దుఃఖప్రదం, పరిశేషతో జన్మప్రదం చ భవిష్యతి, తస్మాత్ ఫలానుసన్ధానం న మదిష్టసాధన
మితి వైరాగ్యగర్భిత తథావిధదృష్ట్యా కృతే కర్మణి పురుషస్య ఫలప్రసక్తిరేవ న సమ్భవతి।
అయమేవ కర్మనిర్వారః, కార్యకారణలోపనో భవతి, కార్యాణాం పుణ్యపాపాదీనాం
కారణానాం తదాశ్రయాణాం సూక్ష్మస్థూలశరీరాదీనాం లోపనో బీజభర్తృకో భవతి ।
'యస్తు కర్మఫలత్యాగీ స త్యాగీత్యభిధీయతే' ఇతి భగవదుక్తేః। దోషదృష్ట్యా కృతోఽపి
ఫలానుసన్ధానరహితే కర్మణి న పుణ్యపాపోదయః, తదభావే భోగప్రదవస్త్వన్తరాభావాద్
భోగాశ్రయదేహానుదయతః ప్రారబ్ధభోగాన్తే స్వరూపసమ్పత్తి- రవసితేతి భావః॥

అవతారికా:- నను ఫలస్య విहितకర్మమాత్రజన్యత్వాత్ "నాచిన్తితమపతిష్ఠతే"
ఇతి న్యాयेనాజ్ఞాదపి కృతస్య కर्मణః ఫలानుత్పాదకత్వాత్ కథం "దోషదృష్ట్యైవ"
ఇత్యవधारणम्? ఇत्याశङ్క్య అకర్మవికర్మణోరపి వేదవిहितత్వాత్ ఫలజనకత్వస్య
దుర్వారత్వాత్ త్రివిధఫలानనుసन्धानస్యేవ ఇష్టప్రతిపాదకత్వం నిశ్చిత్య ఫలసజ్ఞానం
దర్శయతి -

శ్లో॥ వేదోక్తత్వాదనాదత్వాత్ కర్మాకర్మవికర్మణామ్ ।

हेयोपादेयताज्ञानात् त्रिविधं कर्मणः फलम् ॥

३९

వ్యాఖ్యా- వేదోక్తత్వాదिति । కర్మ వర్ణాశ్రమానూరోధేనోక్తమ్, అకర్మ ఉక్తానాచరణమ్,

వికర్మ విరుద్ధాచరణమితి త్రయాణామపి వేదోక్తత్వాదత ఎవానాదత్వాత్ వేదానాదత్వేన తదనాదత్వోపలక్షితానంతపారత్వాచ్చ, ఇదం త్యాజ్యమిదం గ్రాహ్యమితి परिज्ञानतोऽपि कृतस्य त्रिविधस्य कर्मणस्त्रिविधमेव फलमुत्पद्यते इति शेषः। कर्मफलं शान्तयोनि-प्राप्तिः, अकर्मफलं घोरयोनप्राप्तिः, विकर्मफलं मूढयोनिप्राप्तिः । एवं चाज्ञानाद-कर्मणा विकर्मणा बावश्यं भाव्यत्वात् कर्मफलाननुसन्धानेन स्वर्गादि निवृत्तावपि वस्तुशक्तेर्दुर्वारत्वात् फलद्वयानिवृत्त्या न कर्म समाप्तेः अवसर इति भावः॥

అవతారికా:- నను ఫలస్య విహితకర్మమాత్రజన్యత్వాత్ “నాచిన్తితముపతిష్ఠతే” ఇతి న్యాయేనాజ్ఞానాదపి కృతస్య కర్మణః ఫలానుత్పాదకత్వాత్ కథం “దోషదృష్ట్యైవ” ఇత్యవధారణమ్? ఇత్యాశంభ్య అకర్మవికర్మణోరపి వేదవిహితత్వాత్ ఫలజనకత్వస్య దుర్వారత్వాత్ త్రివిధఫలాననుసన్ధానస్యైవ ఇష్టప్రతిపాదకత్వం నిశ్చిత్య ఫలసంజ్ఞానం దర్శయతి -

శ్లో॥ వేదోక్తత్వాదనాదిత్వాత్ కర్మాకర్మవికర్మణామ్ ।

హేయోపాదేయతాజ్ఞానాత్ త్రివిధం కర్మణః ఫలమ్॥ 31

వ్యాఖ్యా:- వేదోక్తత్వాదితి । కర్మ వర్ణాశ్రమానురోధేనోక్తమ్, అకర్మ ఉక్తానాచరణమ్, వికర్మ విరుద్ధాచరణమితి త్రయాణామపి వేదోక్తత్వాదత ఏవానాదిత్వాత్ వేదానాదిత్వేన తదనాదిత్వోపలక్షితానంతపారత్వాచ్చ, ఇదం త్యాజ్యమిదం గ్రాహ్యమితి పరిజ్ఞానతో-
2 పి కృతస్య త్రివిధస్య కర్మణస్త్రివిధమేవ ఫలముత్పద్యతే ఇతి శేషః। కర్మఫలం శాన్తయోనిప్రాప్తిః, అకర్మఫలం ఘోరయోనిప్రాప్తిః, వికర్మఫలం మూఢయోనిప్రాప్తిః। ఏవం చాజ్ఞానాదకర్మణా వికర్మణా వావశ్యంభావ్యత్వాత్ కర్మఫలాననుసన్ధానేన స్వర్గాది నివృత్తావపి వస్తుశక్తేర్దుర్వారత్వాత్ ఫలద్వయానివృత్త్యా న కర్మ సమాప్తేః అవసర ఇతి భావః॥

అవతారికా:- నను ఫలవత్కర్మణశ్చ సాదత్వాస్వీకృత్యా, పటదాహే తన్తుదాహవత్ ఫలసమాప్తౌ తత్ఫలజనకకర్మసమాప్తిరపి స్యాదేవ ఇత్యాశంభ్య ప్రారంభకాంతరాసత్వే ఽవిధ్యాశ్చ సాదత్వే తథా స్యాదపి నేత్రసమ్మీలనమంతరా తథా అఙ్గీకారస్యానన్య-దోషావహత్వాదవిధ్యానిబద్ధనం కర్మణశ్చానాదత్వం ప్రతిపాదయతి -

శ్లో॥ అవిధ్యాయాస్తు సాదత్వే కృతనాశాకృతాగమౌ ।

ఆపతేతామతస్తస్యాస్తథాత్వే తచ్చ కర్మణః।

32

వ్యాఖ్యా- అవిद्याయా ఇతి । అవిद्याయాస్త్రిగుణసామాన్యలక్షణాయా అజ్ఞానాపరపర్యాయాః సాదित్వే స్వభావతోఽదృశ్యరాహిత్యేనైవ జన్మాది స్యాత్ । తథా సతి కృతానాం కర్మణాం తస్మిన్నేవ జన్మని ఫలసమాప్త్యనిశ్చయాత్ కృతనాశః, ఫలభోగానుమితానాం అకృతానా- మపి కర్మణామాపాతశ్చ స్యాత్ । ఇదమపి ఉపలక్షణం, స్వభావతో జన్మని జన్యజనక- కర్తవ్యాకర్తవ్యాది వ్యవహారలోపశ్చ స్యాత్ । ఏకోదరప్రసూతానాం వైషమ్యనిర్ణయశ్చ లుప్తః స్యాత్ । అతోఽనాదిత్వమ్ అవిद्याయాః స్వీకర్తవ్యమేవ । తస్యా అవిद्याయా- స్తథాత్వేనాదిత్వే సిద్ధే కర్మణశ్చ ప్రవాహరూపేణ తదనాదిత్వం సిద్ధమ్ । కారణనాశాత్ కార్యనాశస్య కార్యనాశాత్ కారణనాశస్య చ వివక్షాధీనత్వాత్ కార్యరూపేణ పరిణతాయా అపి ప్రకృతేః పరమేశ్వరేక్షణప్రభావేణాఘటితఘటనాచతురాయాః స్వస్యా అనాదత్విం స్వకార్యస్యానంతపారత్వం న శాస్త్రవిరుద్ధమితి భావః॥

అవతారికాః - నను ఫలవత్కర్మణశ్చ సాదిత్వాస్వీకృత్యా, పటదాహే తస్తుదాహవత్ ఫలసమాప్తౌ తత్ఫలజనకకర్మసమాప్తిరపి స్యాదేవ ఇత్యాశంక్య ప్రారమ్భకాంతరాసత్వే ౨ విద్యాయాశ్చ సాదిత్వే తథా స్యాదపి నేత్రసమ్మీలనమంతరా తథా అక్షీకారస్యానల్ప- దోషోపహత్యాదవిద్యానిబన్ధనం కర్మణశ్చానాదిత్వం ప్రతిపాదయతి -

శ్లో॥ అవిద్యాయాస్తు సాదిత్వే కృతనాశాకృతాగమః ।

అపతేతామతస్తస్యాస్తథాత్వే తచ్చ కర్మణః॥

32

వ్యాఖ్యాః - అవిద్యాయా ఇతి । అవిద్యాయాస్త్రిగుణసామాన్యలక్షణాయా అజ్ఞానాపర- పర్యాయాః సాదిత్వే స్వభావతో ౨ దృష్టరాహిత్యేనైవ జన్మాది స్యాత్ తథా సతి కృతానాం కర్మణాం తస్మిన్నేవ జన్మని ఫలసమాప్త్యనిశ్చయాత్ కృతనాశః, ఫలభోగానుమితానాం అకృతానామపి కర్మణామాపాతశ్చ స్యాత్ । ఇదమపి ఉపలక్షణం, స్వభావతో జన్మని జన్యజనకకర్తవ్యాకర్తవ్యాది వ్యవహారలోపశ్చ స్యాత్ । ఏకోదరప్రసూతానాం వైషమ్య- నిర్ణయశ్చ లుప్తః స్యాత్ । అతో ౨ నాదిత్వమ్ అవిద్యాయాః స్వీకర్తవ్యమేవ । తస్యా అవిద్యాయాస్తథాత్వేనాదిత్వే సిద్ధే కర్మణశ్చ ప్రవాహరూపేణ తదనాదిత్వం సిద్ధమ్ । కారణనాశాత్ కార్యనాశస్య కార్యనాశాత్ కారణనాశస్య చ వివక్షాధీనత్వాత్ కార్యరూపేణ పరిణతాయా అపి ప్రకృతేః పరమేశ్వరేక్షణప్రభావేణాఘటితఘటనాచతురా- ఘటనాచతురాయాః స్వస్యా అనాదిత్వం స్వకార్యస్యానంతపారత్వం న శాస్త్రవిరుద్ధమితి భావః॥

అవతారికా:- నను స్వేచ్ఛాప్రవృత్తకర్మణోఽనిష్టఫలాజనకత్వేన ఇష్టఫలస్య చ అభిమతత్వాత్ తదుపస్థితౌ తదుపస్థితావానందావిర్భావాత్ ప్రాప్తా స్వరూపసంప్రజ్ఞీవేనేत्या-
శङ్క్య, కర్మబీజస్యానాదత్వాత్ సञ్చితసञ్చీయమానయోః అదృష్టత్వాదనిచ్ఛాపరేచ్ఛాతో-
ఽపి ప్రవృత్తత్వాదనిష్టఫలాజనకత్వస్య వక్తుమశక్యత్వాజ్జీవస్థితీరఖర్వా ఏవేत्याశయే-
నాహ -

శ్లో॥ ఇచ్ఛానిచ్ఛాపరేచ్ఛాతః కర్మ స్యాదేవ కర్మిణామ్ ।

ఫలభోగస్య భావ్యత్వాదజరా జీవసంసృతిః॥

౩౩

వ్యాఖ్యా- ఇచ్ఛేत्याది । ఇదం కర్మ మదిష్టసాధనం మత్కృతీసాధ్యం चेతి ఇచ్ఛయాపి
కర్మణి ప్రవృత్తిః । విషయవిషయిసార్వదీకసంబంధసత్త్వేనానిచ్ఛయాపి కర్మ జాయతే యేవ ।
'ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति', 'भ्रामयन् सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि
मायया ॥' ఇతి భగవద్గీతావచసా పరేచ్ఛాతః అపి కర్మ సంభవత్యేవ । ఇత్థం
సంతతప్రవృత్తకర్మసంబంధవతాం కర్మిణాం కర్మఫలప్రసవాय ప్రసూతానాం జీవాత్మనాం
ఫలభోగస్య కర్మజన్యపుణ్యపాపहेतुकस्य सुखदुःखभोगस्यावश्यकत्वाद् భోగకాలేఽపి
కర్మాంతరోत्పత్తేరనివార్యత్వాజ్జీవస్య ఆత్మనః సంసృతిర్దేహసంబంధః అజరాప్రౌఢేవ ।
ఫలవైగుణ్యదృష్టిమంతరా కర్మలతా దృఢమూలేవేతి భావః॥

అవతారికా:- నను స్వేచ్ఛాప్రవృత్తకర్మణోఽనిష్టఫలాజనకత్వేన ఇష్టఫలస్య చ
అభిమతత్వాత్ తదుపస్థితౌ తదుపస్థితావానందావిర్భావాత్ ప్రాప్తా స్వరూపసంప్రజ్ఞీవేనేत्या-
శङ్క్య, కర్మబీజస్యానాదత్వాత్ సञ्చితసञ्చీయమానయోః అదృష్టత్వాదనిచ్ఛాపరేచ్ఛాతో-
ఽపి ప్రవృత్తత్వాదనిష్టఫలాజనకత్వస్య వక్తుమశక్యత్వాజ్జీవస్థితీరఖర్వా ఏవేत्याశయే-
నాహ -

శ్లో॥ ఇచ్ఛానిచ్ఛాపరేచ్ఛాతః కర్మ స్యాదేవ కర్మిణామ్ ।

ఫలభోగస్య భావ్యత్వాదజరా జీవసంసృతిః॥

33

వ్యాఖ్యా:- ఇచ్ఛేత్యాది । ఇదం కర్మ మదిష్టసాధనం మత్కృతీసాధ్యం चेతి ఇచ్ఛయాపి
కర్మణి ప్రవృత్తిః । విషయవిషయిసార్వదీకసంబంధసత్త్వేనానిచ్ఛయాపి కర్మ జాయతే
యేవ । 'ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి । బ్రామయన్ సర్వభూతాని
యన్త్రా రూఢాని మాయయా॥' ఇతి భగవద్గీతావచసా పరేచ్ఛాతః అపి కర్మ సంభవత్యేవ ।
ఇత్థం సంతతప్రవృత్తకర్మసంబంధవతాం కర్మిణాం కర్మఫలప్రసవాయ ప్రసూతానాం జీవాత్మనాం
ఫలభోగస్య కర్మజన్యపుణ్యపాపहेतुकस्य सुखदुःखभोगस्यावश्यकत्वाद् భోగకాలేఽపి
కర్మాంతరోत्పత్తేరనివార్యత్వాజ్జీవస్య ఆత్మనః సంసృతిర్దేహసంబంధః అజరాప్రౌఢేవ ।

భోగకాలేఽపి కర్మాంతరేత్పత్తేరనివార్యత్వాజ్ఞేవస్య ఆత్మనః సంసృతిర్దేహసమ్మన్తః
అజరాప్రాఢైవ ఫలవైగుణ్యదృష్టిమంతరా కర్మలతా దృఢమూలైవేతి భావః॥

అవతారికా: - నను ఫలानనుసన్ధానస్య కర్తృప్రసాధనత్వేఽపి కృతాత్ కర్మణః ఫలా-
నుత్పత్తౌ కృతనాశాదిదోషో దుర్వార ఇత్యాశङ్క్య అంతఃకరణశుద్ధిద్వారా వైరాగ్యాది
ఫలొత్పాదకత్వేన సञ్చితనాశకత్వేన సञ్చీయమానానుత్పత్త్యా చ న కృతనాశాది
దోషాప్తిరित్యాశయేనాహ -

శ్లో॥ అఫలం చేత్కృతం కర్మ శుద్ధ్యర్థం నాశయేచ్ఛితమ్ ।

ప్రారబ్ధావశ్యభోగ్యత్వాత్ కృతాత్ కిञ్చిన్న చీగనే ॥ ౩౪

వ్యాఖ్యా- అఫలమితి । కర్మణః సతతప్రవృత్తత్వాత్ కర్మకర్తృకత్వం జీవాత్మని
పర్యవసితమేవ । సిద్ధే చ కర్మణః కర్తవ్యత్వే సంసృతిభీరుభిః శరీరిభిః శ్రద్ధయా
కర్తవ్యమ్ । తచ్చ ఆరోహావరోహయాత్రానిర్విణ్ణైః ఫలాభిసన్ధిరహితమేవ క్రియతే ।
తాదృశం చ కర్మకర్తృఫలాభిసన్ధిరహితమపి శక్తియుక్తమ్ ఎవస్యాత్ । శక్తిశ్చ
ఫలమేవ । తథా చ సంపన్నం కర్మ శుద్ధ్యర్థమంతఃకరణశుద్ధ్యర్థం చిత్తం సञ్చితం
నాశయేదేవ । సञ్చితాపసారణం విన్నా చిత్తశుద్ధేరభావాత్ । ప్రారబ్ధకర్మభోగస్య తు
నైర్బాధ్యం సుస్థితమేవ । ప్రారబ్ధకర్మఫలభోగావస్థాయాం చ కృతాత్ కర్మాంతరాత్ కిञ్చిదపి
జన్యజనకం పుణ్యపాపాది న చీయే సञ్చీయమానం న భవతి । శ్రుతదృష్టానుభూతకర్మఫలైః
సత్పురుషైః కథమపి కృతం కర్మఫలాకాङ్క్షారహితం చేత్ అంతఃకరణశుద్ధివైరాగ్యాది
ముక్తాఫలం ఫలతీతి భావః॥

అవతారికా: - నను ఫలాననుసన్ధానస్య కర్తృప్రసాధనత్వేఽపి కృతాత్ కర్మణః ఫలా-
నుత్పత్తౌ కృతనాశాదిదోషో దుర్వార ఇత్యాశङ్క్య అంతఃకరణశుద్ధిద్వారా వైరాగ్యాది
ఫలొత్పాదకత్వేన సञ్చితనాశకత్వేన సञ్చీయమానానుత్పత్త్యా చ న కృతనాశాది
దోషాప్తిరిత్యాశయేనాహ -

శ్లో॥ అఫలం చేత్కృతం కర్మ శుద్ధ్యర్థం నాశయేచ్ఛితమ్ ।

ప్రారబ్ధావశ్యభోగ్యత్వాత్ కృతాత్ కిञ్చిన్న చీయతే ॥ ౩౪

వ్యాఖ్యా- అఫలమితి । కర్మణః సతతప్రవృత్తత్వాత్ కర్మకర్తృకత్వం జీవాత్మని పర్యవసిత-
మేవ । సిద్ధే చ కర్మణః కర్తవ్యత్వే సంసృతిభీరుభిః శరీరిభిః శ్రద్ధయా కర్తవ్యమ్ । తచ్చ
ఆరోహావరోహయాత్రానిర్విణ్ణైః ఫలాభిసన్ధిరహితమేవ క్రియతే । తాదృశం చ కర్మ

కర్మఫలాభిసంధిరహితమపి శక్తియుక్తమ్ ఏవ స్యాత్ । శక్తిశ్చ ఫలమేవ । తథా చ సమ్మన్నం కర్మ శుద్ధ్యర్థమంతఃకరణశుద్ధ్యర్థం చిత్తం సజ్జీతం నాశయేదేవ । సజ్జీతాప-సారణం వినా చిత్తశుద్ధేరభావాత్ । ప్రారబ్ధకర్మభోగస్య తు నైర్భాధ్యం సుస్థితమేవ । ప్రారబ్ధకర్మఫలభోగావస్థాయాం చ కృతాత్ కర్మాంతరాత్ కిञ్చిదపి జన్యజనకం పుణ్యపాపాది న చీయతే సజ్జీయమానం న భవతి । శ్రుతదృష్టానుభూతకర్మఫలైః సత్పురుషైః కథమపి కృతం కర్మ ఫలాకాఙ్క్షారహితం చేత్ అంతఃకరణశుద్ధివైరాగ్యాది ముక్తాఫలం ఫలతీతి భావః॥

అవతారికా:- సదోషవ్యపదేశిఫలరాహిత్యేన కर्मణః పరమపुरुషార్థత్వం ప్రతిపాదయతి ।

శ్లో॥ భవేదైరాగ్యతో జ్ఞానం విరక్తిశ్చ పరోక్షతః ।

అంతఃకరణశుద్ధ్యా ద్వే సాఫలాదేవ కर्मణః॥

34

వ్యాఖ్యా- భవేదिति । వైరాగ్యతః విగతవిషయరాగసంపత్త్యా జ్ఞానం “బ్రహ్మాస్తి, జీవో బ్రహ్మైవ” ఇత్యపరోక్షజ్ఞానాద్భురగర్భితపరోక్షజ్ఞానం భవేత్ ఉదేతి । విరక్తివైరాగ్యం చ పరోక్షతః “బ్రహ్మాస్తి తచ్చ సచ్చిదానందలక్షణం వివర్తాధిష్ఠానం చ” ఇत्याद्याకారక-పరోక్షజ్ఞానతో భవేత్ । తే చ ద్వే వైరాగ్యపరోక్షజ్ఞానేఽంతఃకరణశుద్ధ్యా భవతః । సా చ చిత్తశుద్ధిరఫలాత్ ఫలानుసంధానరహితాత్ కर्मణః సాకాశాద్ భవత్యేవ । ఇత్యవधारणाదఫలం కर्म చిత్తశుద్ధేరంతరంగమితి సూచితమ్ । క్రమసోపానారోహణసయేవ అభిమతార్థప్రాప్తకత్వాదవ్యభిచారితత్వాత్ చ ఇతి భావః॥

అవతారికా:- సదోషవ్యపదేశిఫలరాహిత్యేన కర్మణః పరమపురుషార్థత్వం ప్రతిపాదయతి.

శ్లో॥ భవేదైరాగ్యతో జ్ఞానం విరక్తిశ్చ పరోక్షతః ।

అంతఃకరణశుద్ధ్యా ద్వే సాఫలాదేవ కర్మణః॥

35

వ్యాఖ్యా:- భవేదिति । వైరాగ్యతః విగతవిషయరాగసంపత్త్యా జ్ఞానం “బ్రహ్మాస్తి, జీవో బ్రహ్మైవ” ఇత్యపరోక్షజ్ఞానాద్భురగర్భితపరోక్షజ్ఞానం భవేత్ ఉదేతి । విరక్తివైరాగ్యం చ పరోక్షతః “బ్రహ్మాస్తి తచ్చ సచ్చిదానందలక్షణం వివర్తాధిష్ఠానం చ” ఇత్యాద్యాకారక-పరోక్షజ్ఞానతో భవేత్ । తే చ ద్వే వైరాగ్యపరోక్షజ్ఞానేఽంతఃకరణశుద్ధ్యా భవతః । సా చ చిత్తశుద్ధిరఫలాత్ ఫలानుసంధానరహితాత్ కర్మణః సాకాశాద్ భవత్యేవ । ఇత్యవधारణా-దఫలం కర్మ చిత్తశుద్ధేరంతరంగమితి సూచితమ్ । క్రమసోపానారోహణసయేవ అభిమతార్థ-ప్రాప్తకత్వాదవ్యభిచారితత్వాత్ చ ఇతి భావః॥

అవతారికా:- ఫల్గుతరస్వర్గాదిఫలరహితస్య కर्मణో బృహత్తరకార్యకారిత्వాद्यోగా-
ద్యపేక్షయా पूज्यत्वमभिनयेन दर्शयति -

శ్లో॥ सर्वेषामేव भावानामन्तर्भावोऽत्र कर्मणि ।

अफले कर्मनिर्हारे प्रोक्तानामन्तरङ्गतः॥

३६

వ్యాఖ్యా- सर्वेषామితి । కర్మనిర్హారార్థ సనకాదిభిః ప్రోక్తానాం విశేషేణ కథితానాం
భావానాం కర్మతో యోగతో ధ్యానాదిత్యత్ర కథితానాం కర్మాదికర్మసమాప్త్యుపాయానాం
సర్వేషామేవ అత్ర అఫలే రుచ్యర్థవేదోక్తఫలानనుసన్ధానరహితే కర్మణి అన్తర్భావః।
తత్ర హేతుః అన్తరఙ్గతః అన్తరఙ్గత్వాత్ । యోగాదీనాం సాపేక్షకత్వాద్వాసనావశతో
వ్యభిచారిత్వాత్ కర్మశేషత్వాద్విశేషణాత్ చిత్తశుద్ధేర్బహిరఙ్గత్వమపి కర్మణా కర్మనిర్హారః
ఇత్యత్ర కృతస్య కర్తవ్యేనేతి వ్యాఖ్యాతవ్యమ్ । एवं చ 'కర్మత' ఇత్యత్ర కర్మశబ్దో
యోగాదీతరకర్మపరోఽపి విశేష్యో వా అనుసన్ధేయః। అన్యథా స్వరూపాఖ్యా విపత్త్రసఙ్గః
స్యాత్ । తాటస్థ్యే కర్మణా ఇష్టాపూర్తాదినేతి వ్యాఖ్యా । విశేష్యత్వే యోగతః కర్మతః
యోగలక్షణకర్మణా కర్మనిర్హారః। యమగ్రేఽపి ధ్యానరూపేణ కర్మణేత్యాద్యూహమ్।
ఇష్టాపూర్తాదికర్మణాపి వ్యభిచారిఫలరాహిత్యేనైవాన్తఃకరణశుద్ధేః యమనియమాదిరూప-
యోగానుష్ఠానకర్మణోఽపి వాసనారహితస్యేవ చిత్తశుద్ధిహేతుత్వాత్ । ఉపాసనాయాశ్చాత్మేత-
రానుసన్ధానరహితాయాః శుద్ధికారణత్వాత్ । సత్సఙ్గాదపి విషయవిశేషభోగవాఙ్మా-
నాన్విష్టాత్ కదాచిత్ ప్రారబ్ధవశతో మిలితాదపి సా నేతి । ప్రణవాది జపకర్మణో-
ఽపి హిరణ్యగర్భాదిలొకప్రాప్తి ఫలరాహిత్యేనైవ తజ్జనకత్వస్య లభ్యమానత్వాత్ ।
శ్రుత్యర్థపర్యాలోచనస్యాపి అతీవార్వాచీనదమ్మాదిఫలాపృక్తస్యేవైతచ్ఛోధకత్వాత్ । యమేవ
పరిపాకావలొకనాదీనామపి విషయవాసనాఫలరహితానామేవ శుద్ధిద్వారా కర్మసమాప్తి-
కరత్వమ్ । అత ఏవ సర్వాన్తర్భావోఽన్తరఙ్గత్వం చ సమ్పన్నమిత్యవధేయమ్ । మూలకృతస్యాల-
వాలస్య స్కన్ధశాఖాపత్రపుష్పాద్యుపకారిత్వం స్వతః సిద్ధమితి భావః॥

అవతారికా:- ఫల్గుతరస్వర్గాదిఫలరహితస్య కర్మణో బృహత్తరకార్యకారిత्వాద్యోగా-
ద్యపేక్షయా పూజ్యత్వమభినయేన దర్శయతి -

శ్లో॥ सर्वेषामేव भावानामन्तरङ्गत्वं च सम्पन्नमित्यवधेयम् ।

अफले कर्मनिर्हारे प्रोक्तानामन्तरङ्गतः॥

36

వ్యాఖ్యా:- సర్వేషామితి కర్మనిర్హారార్థం సనకాదిభిః ప్రోక్తానాం విశేషేణ కథితానాం
భావానాం కర్మతో యోగతో ధ్యానాదిత్యత్ర కథితానాం కర్మాదికర్మసమాప్త్యుపాయానాం

సర్వేషామేవ అత్ర అఫలే రుచ్యర్థవేదోక్తఫలాననుసన్ధానరహితే కర్మణి అన్తర్భావః
తత్ర హేతుః అన్తరంగతః అన్తరంగత్వాత్ యోగాదీనాం సాపేక్షకత్వాద్వాసనావశతో
వ్యభిచారిత్వాత్ కర్మశేషత్వాద్విశేషణాత్ చిత్తశుద్ధేర్బహిరంగత్వమపి కర్మణా కర్మనిర్వారః
ఇత్యత్ర కృతస్య కర్తవ్యేనేతి వ్యాఖ్యాతవ్యమ్ ఏవం చ 'కర్మత' ఇత్యత్ర కర్మశబ్దో
యోగాదీతరకర్మపరోఽపి విశేష్యో వా అనుసన్ధేయః అన్యథా స్వరూపాఖ్యా విపత్నసంఘః
స్యాత్ తాటస్థ్యే కర్మణా ఇష్టాపూర్తాదినేతి వ్యాఖ్యా విశేష్యత్వే యోగతః కర్మతః
యోగలక్షణకర్మణా కర్మనిర్వారః ఏవమగ్రేఽపి ధ్యానరూపేణ కర్మణేత్యాద్యుహ్యమ్
ఇష్టాపూర్తాదికర్మణాపి వ్యభిచారిఫలరాహిత్యేనైవాన్తఃకరణశుద్ధేః యమనియమాదిరూప-
యోగానుష్ఠానకర్మణోఽపి వాసనారహితస్త్వేవ చిత్తశుద్ధిహేతుత్వాత్ ఉపాసనా-
యాశ్చాత్మేతరానుసన్ధానరహితాయాః శుద్ధికారణత్వాత్ సత్సంజ్ఞాదపి విషయవిశేష-
భోగవాఙ్మనాన్విష్టాత్ కదాచిత్ ప్రారబ్ధవశతో మిలితాదపి సా నేతి ప్రణవాది
జపకర్మణోఽపి హిరణ్యగర్భాదిలోకప్రాప్తి ఫలరాహిత్యేనైవ తజ్జనకత్వస్య లభ్యమాన-
త్వాత్ శ్రుత్యర్థపర్యాలోచనస్యాపి అతీవార్వాచీనదమ్బాదిఫలాపృక్తస్మేవైతచ్ఛోధకత్వాత్
ఏవమేవ పరిపాకావలోకనాదీనామపి విషయవాసనాఫలరహితానామేవ శుద్ధిద్వారా
కర్మసమాప్తికరత్వమ్ అత ఏవ సర్వాన్తర్భావోఽన్తరంగత్వం చ సమ్పన్నమిత్యవధేయమ్
మూలకృతస్యోలవాలస్య స్కన్ధశాఖాపత్రపుష్పాద్యుపకారిత్వం స్వతః సిద్ధమితి
భావః॥

అవతారికా:- శోధకత్వాశోధకత్వేఽసమీక్ష్య ఫలత్వావిశేషాభిమానినాం సత్తమాధి-
కారిణాం వా సమ్మతిమాహ -

శ్లో॥ ఫలత్వాదీశ్వరప్రీతేరర్పణాదర్పణేతరత్ ।

వరమిత్యాహురాచార్యాః కर्मణః కर्मకౌశలాః॥

౩౪

వ్యాఖ్యా- ఫలత్వాదिति । కर्मసు ప్రారబ్ధావస్థోపस्थితేషు స్నానపానభోజనశయన-
గమనాదలక్షణేషు కౌశలమాత్మస్మృతితరేషానుసన్ధానరాహిత్యేన ప్రవర్తనం యేషాం తే కर्म
కౌశలా ఆచార్యా అవధూతానుయాయినః। "అనేన కर्मణేశ్వరః ప్రీయతే, ఇశ్వరప్రీతయే
ఎతత్కర్మాహం కరిష్యే, ఎతత్కర్మ పరమేశ్వరార్పణమస్తు" ఇत्याదావీశ్వరప్రీతేరపి ఫలత్వా-
దన్తర్ముఖతాప్రతీతౌ అపి పరోక్షత్వేనాత్మనో భానాత్ కर्मణోఽర్పణాపేక్షయా తదితరత్
అనర్పణమేవ వరం విశేషతః కర్మనిర్హారకమिति వదంతి । మతానాం మాయాకల్పితత్వాత్
దభిమానినాం స్వాభిమతార్థస్థాపనం చ చిత్రమिति భావః॥

అవతారికా:- శోధకత్వాశోధకత్వేన సమీక్ష్య ఫలత్వావిశేషాభిమానినాం సత్తమాధికారిణాం వా సమ్మతిమాహ -

శ్లో॥ ఫలత్వాదీశ్వరప్రీతేరర్పణాదర్పణేతరత్వే

వరమిత్యాహురాచార్యాః కర్మణః కర్మకౌశలాః॥ 37

వ్యాఖ్యా:- ఫలత్వాదితి । కర్మసు ప్రారబ్ధావస్థోపస్థితేషు స్నానపానభోజనశయన-
గమనాదిలక్షణేషు కౌశలమాత్మస్మృతీతరేష్టానుసన్ధానరాహిత్యేన ప్రవర్తనం యేషాం
తే కర్మకౌశలా ఆచార్యా అవధూతానుయాయినః। “అనేన కర్మణేశ్వరః ప్రీయతే,
ఈశ్వరప్రీతయే ఏతత్కర్మాహం కరిష్యే, ఏతత్కర్మ పరమేశ్వరార్పణమస్తు” ఇత్యాదావీశ్వర-
ప్రీతేరపి ఫలత్వాదన్తర్ముఖతాప్రతీతౌ అపి పరోక్షత్వేనాత్మనో భానాత్ కర్మణోఽ-
ర్పణా- పేక్షయా తదితరత్వే అనర్పణమేవ వరం విశేషతః కర్మనిర్హారకమితి వదంతి।
మతానాం మాయాకల్పితత్వాత్తదభిమానినాం స్వాభిమతార్థస్థాపనం చ చిత్రమితి
భావః॥

అవతారికా:- లౌకికఫలानుత్పాదకత్వేనాంతఃకరణశుద్ధ్యుపకారకత్వేన చ
బ్రహ్మార్పితస్య కర్మణః సత్తమత్వమేవ ప్రతిపాదయతి -

శ్లో॥ ఆత్మప్రీతేరకామత్వాదీశ్వరత్వావిశేషతః।

భావశుద్ధ్యర్థముక్తత్వాదర్పణం కర్మణః పరే ॥

38

వ్యాఖ్యా-ఆత్మప్రీతేరिति। పరే భాగవతాః ఐశ్వరత్వావిశేషతః జీవేశ్వరయోః పరమార్థతో
విశేషాभावात् स्वात्मప్రీతేరఫలత్వాదలౌకికఫలత్వాద్వా కర్మార్పణస్య చ భావశుద్ధ్యర్థ-
ముక్తత్వాదనర్పణాపేక్షయా కర్మణోఽర్పణమేవ వరమ్ ఇత్యాహురिति పూర్వక్రియాసమ్బంధః। అంతః-
కరణోఽజ్ఞానావృతే సతి బింబప్రతిబింబలక్షణరూపద్వయైక్యభానాప్రత్యయాత్ ప్రతిబింబార్పిత-
కర్మణాం బింబగోచరత్వేనాంతఃకరణనిష్టాజ్ఞానస్య క్రమశస్తిరస్కృతత్వాత్ శీఘ్రమేవ
అంతఃకరణం నిర్మలం భవతీతి భావః॥

అవతారికా:- లౌకికఫలానుత్పాదకత్వేనాంతఃకరణశుద్ధ్యుపకారకత్వేన చ బ్రహ్మార్పితస్య
కర్మణః సత్తమత్వమేవ ప్రతిపాదయతి -

శ్లో॥ ఆత్మప్రీతేరకామత్వాదీశ్వరత్వావిశేషతః।

భావశుద్ధ్యర్థముక్తత్వాదర్పణం కర్మణః పరే॥

38

వ్యాఖ్యా:- ఆత్మప్రీతేరితి పరే భాగవతాః ఈశ్వరత్వావిశేషతః జీవేశ్వరయోః పరమార్థతో విశేషాభావాత్ స్వాత్మప్రీతేరఫలత్వాదలౌకికఫలత్వాద్వా కర్మార్పణస్య చ భావశుద్ధ్యర్థ- ముక్తత్వాదనర్పణాపేక్షయా కర్మణోఽర్పణమేవ వరమ్ ఇత్యాహురితి పూర్వక్రియా సమ్మన్తః అంతఃకరణేఽజ్ఞానావృతే సతి బిమ్బప్రతిబిమ్బలక్షణరూపద్వయైక్యభానా- ప్రత్యయాత్ ప్రతిబిమ్బార్పితకర్మణాం బిమ్బగోచరత్వేనాంతఃకరణనిష్ఠాజ్ఞానస్య క్రమశస్తీరస్మృతత్వాత్ శీఘ్రమేవ అంతఃకరణం నిర్మలం భవతీతి భావః॥

అవతారికా:- సంసిద్ధికరత్వాదసదనుత్పత్తికరత్వాదిना కుత్రాప్యనర్పితస్య బ్రహ్మార్పి- తస్య చ కర్మణో విజ్ఞానోదయం ప్రతి తత్సాధనత్వమవ్యాహతమేవేత్యాహ -

శ్లో॥ ఫలानుత్పత్తిరౌషయాదుభయోః కర్మణోః సమా ।

భావస్యేవ బలం తత్ర నాంతరఙ్గక్షతిర్ద్వయోః ॥

౩౯

వ్యాఖ్యా- ఫలानుత్పత్తిరिति । యత్రోప్తబీజం న ప్రరోహతి స దేశ ఉషరః, తస్య భావ ఔషర్యమ్ । తస్మాదనర్పితబ్రహ్మార్పితయోరుభయోః కర్మణోః ఫలानుత్పత్తిః । లౌకిక ఫలాజనిః సూక్ష్మవిపాకరూపేణ కర్మస్థితేరభావో వా సమా అవిశేషా । ఐశ్వరార్పితానా- మనర్పితానాం చ కర్మణామసద్భాసనానుత్పత్తేః కర్మనిర్హారకత్వమబాధమ్ । తత్రోభయోరపి కర్మణోః ప్రవృత్తౌ భావస్య భక్తేరేవ బలమ్ । నోత్తమత్వాధమత్వే ప్రవృత్తికారకే । యస్య కర్మార్పణే భక్తిస్తస్య బ్రహ్మార్పితానామేవ కర్మణామంతఃకరణశుద్ధిద్వారా జ్ఞానజన- కత్వమ్ । యస్య తు కర్మానర్పణే భావస్తస్య స్వభావతోఽనుష్ఠితానామనర్పితానామేవ కర్మణాం శోధకత్వమ్ । అतो ద్వయోరర్పితానర్పితయోరపి కర్మణోరంతరఙ్గత్వహానినాస్తి । అంతఃకరణశుద్ధిం ప్రతి న బహిరఙ్గత్వమితి భావః ।

యద్వా అర్పణానర్పణలక్షణయోర్భావస్యేవ చిత్తస్యేవ బలమ్ । యావచ్చిత్తం విశేషతో విషయభోగే రాగి తావత్కర్మాణి బ్రహ్మణి సమర్పయేత్, యదా తు విషయభోగే శిథిలం నిర్విణ్ణం వా మనస్తదా కర్మాణి నాపర్పయేత్ । భావితస్యేవేషజనకత్వాత్ తత్ర తస్యేవాంత- రఙ్గమితి భావః ॥

అవతారికా:- సంసిద్ధికరత్వాదసదనుత్పత్తికరత్వాదినా కుత్రాప్యనర్పితస్య బ్రహ్మార్పితస్య చ కర్మణో విజ్ఞానోదయం ప్రతి తత్సాధనత్వమవ్యాహతమేవేత్యాహ -

శ్లో॥ ఫలనుత్పత్తిరౌషయాదుభయోః కర్మణోః సమా

భావస్యైవ బలం తత్ర నాంతరఙ్గక్షతిర్ద్వయోః॥

39

వ్యాఖ్యా:- ఫలానుత్పత్తిరితి । యత్రోప్తబీజం న ప్రరోహతి స దేశ ఊషరః, తస్య భావ ఔషర్యమ్ । తస్మాదనర్పితబ్రహ్మార్పితయోరుభయోః కర్మణోః ఫలానుత్పత్తిః । లౌకిక-ఫలాజనిః సూక్ష్మవిపాకరూపేణ కర్మస్థితేరభావో వా సమా అవిశేషా । ఈశ్వరార్పితానా-మనర్పితానాం చ కర్మణామసద్వాసనానుత్పత్తేః కర్మనిర్హారకత్వమబాధమ్ । తత్రోభయో-రపి కర్మణోః ప్రవృత్తౌ భావస్య భక్తేరేవ బలమ్ । నోత్తమత్వాధమత్వే ప్రవృత్తికారకే । యస్య కర్మార్పణే భక్తిస్తస్య బ్రహ్మార్పితానామేవ కర్మణామంతఃకరణశుద్ధిద్వారా జ్ఞానజన-కత్వమ్ । యస్య తు కర్మానర్పణే భావస్తస్య స్వభావతోఽనుష్ఠితానామనర్పితానామేవ కర్మణాం శోధకత్వమ్ । అతో ద్వయోరర్పితానర్పితయోరపి కర్మణోరంతరజ్ఞత్వహానిర్వాప్తి-అంతఃకరణశుద్ధిం ప్రతి న బహిరజ్ఞత్వమితి భావః ।

యద్వా అర్పణానర్పణలక్షణయోర్భావస్యైవ చిత్తస్యైవ బలమ్ । యావచ్చిత్తం విశేషతో విషయభోగే రాగి తావత్కర్మాణి బ్రహ్మాణి సమర్పయేత్, యదా తు విషయభోగే శిథిలం నిర్విణ్ణం వా మనస్తదా కర్మాణి నార్పయేత్ । భావితస్యైవేష్టజనకత్వాత్ తత్ర తస్యైవాంతరజ్ఞమితి భావః॥

అవతారికా:- ఫలాచింతనార్పణానర్పణేతరకర్మనిర్హరణోపాయ-ఎకతరరుచీనాం భావ-గృహీతభావశుద్ధ్యుపకారకదేవసంపత్పరిశీలనమేవామ్యుదయకారీత్యాహ -

శ్లో॥ పక్షాంతరాణాం లాభే తు భావపక్షసమాశ్రయాత్ ।

औषर्यं कर्मणां साध्यं भावतो नास्ति गौरवम् ॥ ४०

వ్యాఖ్యా- పక్షాంతరాణామితి । అంతఃకరణశుద్ధిజనకానాం ఫలార్పణానర్పణఫలानను-సంధానేతరపక్షాణాం సద్గురుపదిష్టాణాం లాభే సతి భావయుక్తో యః పక్షస్తత్సమాశ్రయాత్ కర్మణామౌషర్యం ఫలानుత్పాదకత్వమేవ సాధ్యమ్ । ఫలानుత్పత్తేరేవ చిత్తశోధకత్వాత్ సమనంతరమేవానిష్ఠనివారకత్వాత్ । భావతో భావనాయాః సకాశాదన్యపదార్థస్య గౌరవం గురుత్వం నాస్తితి లౌకికమలౌకికమపి ఫలం భావగృహీతకర్మత ఏవ సంపద్యతే ఇతి భావః॥

అవతారికా:- ఫలాచింతనార్పణానర్పణేతరకర్మనిర్హరణోపాయ-ఎకతరరుచీనాం భావగృహీతభావశుద్ధ్యుపకారకదైవసంపత్పరిశీలనమేవామ్యుదయకారీత్యాహ -

శ్లో॥ పక్షాంతరాణాం లాభే తు భావపక్షసమాశ్రయాత్ ।

ఔషర్యం కర్మణాం సాధ్యం భావతో నాస్తి గౌరవమ్ ॥ 40

వ్యాఖ్యా:- పక్షాంతరాణామితి । అంతఃకరణశుద్ధిజనకానాం ఫలార్పణానర్పణఫలానను-
సన్ధానేతరపక్షాణాం సద్గురూపదిష్టాణాం లాభే సతి భావయుక్తో యః పక్షస్తత్స-
మాశ్రయాత్ కర్మణామౌషర్యం ఫలానుత్పాదకత్వమేవ సాధ్యమ్ । ఫలానుత్పత్తేరేవ
చిత్తశోధకత్వాత్ సమనస్తరమేవానిష్ఠనివారకత్వాచ్చ భావతో భావనాయాః సకాశాదన్య-
-పదార్థస్య గౌరవం గురుత్వం నాస్తీతి లౌకికమలౌకికమపి ఫలం భావగృహీతకర్మత-
వేవ సమ్బుద్ధ్యతే ఇతి భావః॥

అవతారికా:- అనేకవిధసంవాదిభ్రమాణామపి చిత్తశుద్ధిరేవోత్తమం ఫలమితిహ -

శ్లో॥ సంవాదిభ్రమరూపాణాం కర్మణామప్యనేకశః।

శ్రితానాం భావతః శుద్ధిర్మనసః పరమం ఫలమ్ ॥ ౪౯

వ్యాఖ్యా- సంవాదీత్యాది । శ్రుతిస్మృతిపూరాణోపదిష్టానామనేకశోఽనేకవిధానాం
సంవాదిభ్రమాణాం సాలగ్రామశిలాదిప్రతిమార్చనపరమేశ్వరచరితౌపలక్షితపుణ్యభూమిదర్శనైక-
దశ్యాదివ్రతానుష్ఠానగడ్గాయమనాపుష్కరాదితీర్థస్నానతులసీవనాదిపాలనాశ్చత్యాదిపుణ్య-
తరుప్రదక్షిణీకరణప్రభృతీనామపి భావత యానుష్ఠితానాం మనసః శుద్ధిః పరమం ఫలమ్ ।
“పరో హి యోగో మనసః సమాధి” రితి వచనాత్ చిత్తశుద్ధిరన్యస్య పరమఫలత్వా-
భావః సూచితః । एवं చ “కర్మణైవ హి సంశుద్ధిమాస్థితా జనకాదయః” ఇత్యాదౌ
సంశుద్ధిశబ్దస్య చిత్తశుద్ధిరేవార్థః ఫలితః ।

“సప్తేతా మోక్షదాయికాః” ఇత్యాదావపి మోక్షశబ్దస్య చిత్తశుద్ధిపరతయా
పరంపరాఫలతయా వార్థసङ्గతిః । “పరమం పదమాప్రోత్యుపోష్యేకాదశీవ్రతమ్” ఇత్యాదావపి
పరమపదప్రాప్తిః పరంపరాఫలం, చిత్తశుద్ధిరనంతరమేవ ఉత్తరభూమేర్లాభాదిత్యర్థః ।
“సాయుజ్యం భావమాప్రోతి సాలగ్రామశిలార్చనాత్” ఇత్యత్రాపి సంయోగస్యేవ ధాత్వర్థత్వా-
చ్చిత్తశుద్ధిద్వారా సారూప్యాదిలాభపరం సాయుజ్యపదమ్ । “ఉత్తమం పదమాప్రోతి పుణ్యవృక్ష
ప్రదక్షిణాత్” ఇత్యత్రాపి సత్త్రితాదిపాతకకృశకారిత్వేన శుద్ధిపరమేవోత్తమ పదమ్ ।
ఎवं చతుర్థామాదిదర్శనగడ్గాస్నానాదీనామపి చిత్తశుద్ధిద్వారేవ తత్తత్ఫలప్రదత్వం
పర్యవసీయతే । పరోక్షప్రియపరమశ్వర నిఃశ్చసితానాం వేదానామపి పరోక్షప్రియత్వాత్
ప్రవృత్యర్థముత్తరసోపానప్రదర్శనేన ఉత్తరసోపానారోహణైకకారణప్రథమసోపానప్రాప్తి
ఫలోపదేశకత్వాద్విజ్ఞానభూలాభమత్తరా స్వరూపసంపల్లాభాసంభవాత్ అఖిలీనామపి
సత్కర్మణామంతఃకరణశుద్ధికరత్వమేवेతి భావః॥

అవతారికా:- అనేకవిధసంవాదిభ్రమాణామపి చిత్తశుద్ధిరేవోత్తమం ఫలమిత్యాహ-

శ్లో॥ సంవాదిభ్రమరూపాణాం కర్మణామప్యనేకశః

శ్రితానాం భావతః శుద్ధిర్మనసః పరమం ఫలమ్॥ 41

వ్యాఖ్యా:- సంవాదీత్యాది। శ్రుతిస్మృతిపురాణోపదిష్టానామనేకశోఽనేకవిధానాం సంవాదిభ్రమాణాం సాలగ్రామశిలదిప్రతిమార్చనపరమేశ్వరచరితోపలక్షితపుణ్య-భూమిదర్శనైకదశ్యాదిప్రతానుష్ఠానగణ్గాయమునాపుష్కరాదితీర్థస్నానతులసీవనాది-పాలనాశ్వత్థాదిపుణ్యతరుప్రదక్షిణీకరణప్రభృతీనామపి భావత ఏవానుష్ఠితానాం మనసః శుద్ధిః పరమం ఫలమ్। “పరో హి యోగో మనసః సమాధి” రితి వచనాత్ చిత్తశుద్ధేరన్యస్య పరమఫలత్వాభావః సూచితః। ఏవం చ “కర్మణైవ హి సంశుద్ధిమాస్థితా జనకాదయః” ఇత్యాదౌ సంశుద్ధిశబ్దస్య చిత్తశుద్ధిరేవార్థః ఫలితః।

“సప్తైతా మోక్షదాయికాః” ఇత్యాదావపి మోక్షశబ్దస్య చిత్తశుద్ధిపరతయా పరమపూరాఫలతయా వార్థసజ్గతిః। “పరమం పదమాప్నోత్యుపోష్యైకాదశీవ్రతమ్” ఇత్యాదావపి పరమపదప్రాప్తిః పరమపూరాఫలం, చిత్తశుద్ధేరనంతరమేవ ఉత్తర-భూమేర్లాభాదిత్యర్థః। “సాయుజ్యం భావమాప్నోతి సాలగ్రామశిలార్చనాత్” ఇత్యత్రాపి సంయోగస్యైవ ధాత్వర్థత్వాచ్చిత్తశుద్ధిద్వారా సారూప్యాదిలాభపరం సాయుజ్యపదమ్। “ఉత్తమం వదమాప్నోతి పుణ్యవృక్షప్రదక్షిణాత్” ఇత్యత్రాపి నశ్చిత్తాది పాతకకృశకారిత్వేన శుద్ధిపరమేవోత్తమపదమ్। ఏవం చతుర్థామాదిదర్శనగణ్గాస్నానాదీ-నామపి చిత్తశుద్ధి ద్వారైవ తత్తత్ఫలప్రదత్వం పర్యవసీయతే। పరోక్షప్రియపరమశ్వర-నిఃశ్వసితానాం వేదానామపి పరోక్షప్రియత్వాత్ ప్రవృత్త్యర్థముత్తరసోపానప్రదర్శనేన ఉత్తరసోపానారోహణైకకారణప్రథమసోపానప్రాప్తిఫలోపదేశకత్వాద్విజ్ఞానభూలాభ-మత్తరా స్వరూపసమ్పల్లాభాసమ్భవాత్ అఖిలానామపి సత్కర్మణామంతఃకరణ-శుద్ధికరత్వమేవేతి భావః॥

అవతారికా:- చిత్తశుద్ధేః క్చిదంశేనాప్యపకారిత्వాభావాదాసुरత్వాత్ శ్రమాదిమాత్రఫల ప్రదత్వాద్విసంవాదిభ్రమాణాం తు హేయత్వమేవోచితమితియాశయేనాహ -

శ్లో॥ విసంవాదిభ్రమాణాం తు సంస్కారస్యానుపక్షయాత్ ।

తజ్జన్యభ్రమసంపత్తేరనంతత్వాత్ ఫలం శ్రమః॥

౪౨

వ్యాఖ్యా- విసంవాదిభ్రమాణామితి । శుక్తౌ రజతబుద్ధిर्मరీచౌ జలబుద్ధిః దీపప్రభావాం

మణిబుద్ధిరిత్యాదయో వिसంవాదిభ్రమాః తే యేషు కర్మసు తేషాం చిత్తశుద్ధిర్లోకికప్రాప్తిశ్చ ఫలం న, కిన్తు శ్రమః పరిశ్రమమాత్రం ఫలమ్ । తత్ర హేతుః పూర్వజాతభ్రమసంస్కారస్యాను-
పక్షయాదనుపశమాత్ । తస్య చ సంస్కారస్య భ్రమాంతరజనకత్వాద్ భ్రమసంప్తేరపి
అనంతత్వాత్ అపరిసమాప్తేర్హేతోవీసంవాదిభ్రమస్య శ్రమేతరఫలాజనకత్వాత్ న సత్ఫల-
లబోదయోఽపి ఇత్యర్థః । సద్గురుచరణసేవనం వినైవ కార్యసిద్ధిమభివాఞ్ఞతాం దేవతోత్పత్తి-
స్థితానాం ప్రాకృతానాం ప్రాయశోఽనిష్టప్రాప్తిరేవ ఫలమితి భావః॥

అవతారికా:- చిత్తశుద్ధేః క్షయదంశేనాప్యపకారిత్వాభావాదాసురత్వాత్ శ్రమాదిమాత్రఫల-
-ప్రదత్వాద్విసంవాదిభ్రమాణాం తు హేయత్వమేవోచితమిత్యాశయేనాహ -

శ్లో॥ విసంవాదిభ్రమాణాం తు సంస్కారస్యానుపక్షయాత్ ।

తజ్జన్యభ్రమసంప్తేరనంతత్వాత్ ఫలం శ్రమః॥

42

వ్యాఖ్యా:- విసంవాదిభ్రమాణామితి శుక్తౌ రజతబుద్ధిర్మరీచౌ జలబుద్ధిః దీపప్రభాయాం
మణిబుద్ధిరిత్యాదయో విసంవాదిభ్రమాః తే యేషు కర్మసు తేషాం చిత్తశుద్ధిర్లోకికప్రాప్తిశ్చ
ఫలం న, కిన్తు శ్రమః పరిశ్రమమాత్రం ఫలమ్ । తత్ర హేతుః పూర్వజాతభ్రమ-
సంస్కారస్యానుపక్షయాదనుపశమాత్ । తస్య చ సంస్కారస్య భ్రమాంతరజనకత్వాద్
భ్రమసంప్తేరపి అనంతత్వాత్ అపరిసమాప్తేర్హేతోవీసంవాదిభ్రమస్య శ్రమేతరఫలా-
జనకత్వాత్ న సత్ఫలలబోదయోఽపి ఇత్యర్థః । సద్గురుచరణసేవనం వినైవ కార్యసిద్ధి-
మభివాఞ్ఞతాం దైవతోత్పత్తిస్థితానాం ప్రాకృతానాం ప్రాయశోఽనిష్టప్రాప్తిరేవ ఫలమితి
భావః॥

అవతారికా:- నను ఫలानుసంధానరహితస్యైవ కర్మణశ్చిత్తశుద్ధిజనకత్వే తస్యా
మహత్తరఫలత్వాత్కథమఫలత్వం తస్యేత్యాశంక్య జనకత్వమేవ అసిద్ధమితిహ -

శ్లో॥ నాఫలం జనకం కర్మ చిత్తశుద్ధేః స్వభావతః ।

उपघातान्तराशक्त्या जातत्वाञ्जलशुद्धिवत् ॥

43

వ్యాఖ్యా- నాఫలమితి । స్వర్గాదిఫలరహితం కర్మాంతఃకరణశుద్ధేర్జనకం న భవతి,
उपघातान्तराशक्त्या स्वभावतो जातत्वादिति हेतुः । उपघातान्तराणां చిత్తమాలिन्य-
-కరస్వర్గాది వాసనానామశక్త్యా అసంబంధేన స్వతో జాయమానత్వాద్ అఫలకర్మాంతః-
కరణశుద్ధయోః న సాక్షాజ్జన్యజనకభావః, కిన్తు ఉపకార్యోపకారిత్వం, జలశుద్ధివత్ ।
యథా జలం పూర్వమాలిన్యకరోపఘాతకేతర-అపఘాతకవస్తు-అసంబంధేన స్వయమేవ

ప్రసీదతి తథా చిత్తమపి కर्मణోఽర్వాచీనఫలరాహిత్యే సతి స్వయమేవ ప్రసీదతీత్యర్థః।
 जनकत्वोक्तिस्तु औपचारिकी शिष्यबोधिका वा शेषपरिकल्पिता वेति
 नोक्तविरोधः। फलापृक्तस्य कर्मणो जातायाश्चित्तशुद्धेः सहकारिकारणत्वं,
 जायमानायाश्च उपकारित्वं, जनकत्वाधिकतरमेवेति भावः॥

అవతారికా:- నను ఫలానుసన్ధానరహితస్యైవ కర్మణశ్చిత్తశుద్ధిజనకత్వే తస్యో మహత్తర
 ఫలత్వాత్మధమఫలత్వం తస్యేత్యాశంజ్య జనకత్వమేవ అసిద్ధమిత్యాహ-

శ్లో॥ నాఫలం జనకం కర్మ చిత్తశుద్ధేః స్వభావతః।

ఉపఘాతాంతరాశక్త్యా జాతత్వాజ్జలశుద్ధివత్ ॥

43

వ్యాఖ్యా:- నాఫలమితి। స్వర్గాదిఫలరహితం కర్మాంతఃకరణశుద్ధేర్జనకం న భవతి,
 ఉపఘాతాంతరాశక్త్యా స్వభావతో జాతత్వాదితి హేతుః। ఉపఘాతాంతరాణాం చిత్తమాలిన్య
 -కరస్వర్గాది వాసనానామశక్త్యా అసమ్బంధేన స్వతో జాయమానత్వాద్ అఫలకర్మాంతః
 -కరణశుద్ధ్యోః న సాక్షాజ్జన్యజనకభావః, కిన్తు ఉపకార్యోపకారిత్వం, జలశుద్ధివత్।
 యథా జలం పూర్వమాలిన్యకరోపఘాతకేతర-అఉపఘాతకవస్తు-అసమ్బంధేన స్వయ-
 మేవ ప్రసీదతి తథా చిత్తమపి కర్మణోఽర్వాచీనఫలరాహిత్యే సతి స్వయమేవ
 ప్రసీదతీత్యర్థః। జనకత్వోక్తిన్తు ఔపచారికీ శిష్యబోధికా వా శేషపరికల్పితా వేతి నోక్త-
 విరోధః। ఫలాపృక్తస్య కర్మణో జాతాయాశ్చిత్తశుద్ధేః సహకారికారణత్వం, జాయమానా-
 యాశ్చ ఉపకారిత్వం, జనకత్వాధికతరమేవేతి భావః॥

అవతారికా:- నను చిత్తశుద్ధ్యుపకారకత్వ - వైరాగ్యోదయకరత్వ - పరోక్ష -
 సంవితకరాదిభిః కर्मణః పరమఫలదర్శనాదఫలత్వమేవాసిద్ధమिति चेత్ సాక్షాత్
 పరంపరయా వా ఆత్మజ్ఞానోదయకారిణాం భావశుద్ధ్యాదీనాం ఫలత్వవ్యపదేశోఽసిద్ధిః
 సిద్ధశ్చేదప్యభ్యుదయకర ఏవేत्याహ -

శ్లో॥ కर्मణః కౌశలం హ్యేతచ్చిత్తశుద్ధ్యుపకారకమ్ ।

న తత్ఫలం ఫలం ప్రోక్తమాత్మజ్ఞానోదయార్థతః ॥

44

వ్యాఖ్యా- కర్మణ ఇతి । యత్కర్మ కృత్వా చిత్తశుద్ధేరుపకారో భవతి యదేవ కర్మణః
 కౌశలమ్, అబంధకత్వాత్ । అతోఽబంధకం చిత్తశుద్ధిరూపం యత్ఫలం తద్బంధకఫలంతర-
 వత్ఫలం న భవతి । కుతః? ఆత్మజ్ఞానోదయార్థతః ఆత్మజ్ఞానస్య స్వరూపసంపత్తేరుదయో
 యస్మాత్తత్ప్రయోజనత్వాత్, చిత్తశుద్ధేరాత్మజ్ఞానస్యేషాధనత్వాత్తదుదయోపకారిపదార్థస్య

న తథాత్వమిత్యర్థః। స్వరూపసంపత్తిభలాలసానామబంధకకర్మాచరణస్యైవ సర్వస్వత్వా-
దితి భావః॥

అవతారికా:- నను చిత్తశుద్ధ్యుపకారకత్వ-వైరాగ్యోదయకరత్వ-పరోక్ష-సంవిత్కరాదిభిః
కర్మణః పరమఫలదర్శనాదఫలత్వమేవాసిద్ధమితి చేత్ సాక్షాత్ పరమృతయా వా ఆత్మ-
జ్ఞానోదయకారిణాం భావశుద్ధ్యాదీనాం ఫలత్వవ్యపదేశోఽసిద్ధిః సిద్ధశ్చేదప్యభ్యుదయకర
ఏవేత్యాహ -

శ్లో॥ కర్మణః కౌశలం హ్యేతచ్చిత్తశుద్ధ్యుపకారకమ్।

న తత్ఫలం ఫలం ప్రోక్తమాత్మజ్ఞానోదయార్థతః॥

44

వ్యాఖ్యా:- కర్మణ ఇతి । యత్కర్మ కృత్వా చిత్తశుద్ధేరుపకారో భవతి ఏతదేవ కర్మణః
కౌశలమ్, అబంధకత్వాత్ అతోఽబంధకం చిత్తశుద్ధిరూపం యత్ఫలం తద్బంధకఫలాంతరవ-
-త్ఫలం న భవతి కుతః? ఆత్మజ్ఞానోదయార్థతః ఆత్మజ్ఞానస్య స్వరూపసమ్మత్తేరుదయో
యస్మాత్తత్ప్రయోజనత్వాత్, చిత్తశుద్ధేరాత్మజ్ఞానస్యేష్టసాధనత్వాత్తదుదయోపకారిపదార్థస్య
న తథాత్వమిత్యర్థః। స్వరూపసమ్మల్లాభలాలసానామబంధకకర్మాచరణస్యైవ సర్వస్వత్వా
దితి భావః॥

అవతారికా:- అహో కేశాశ్చిత్తు కర్మగతసఫలత్వాఫలత్వ-సంపన్నానర్పణాది మహాజాల-
విస్తృతిమంతరేణైవ జీవన్ముక్తానాం శ్రుతత్వాత్కర్మసమాప్తిం విना జీవన్ముక్తేః అన్యథా-
నుపపత్త్యా కర్మసమాప్తిరనుమీయతే । తత్ర క్ష గతేయం ఫలानుసంధిరాహిత్యాదికథా
ఇత్యాశంక్య పూర్వజన్మకృతకర్మకౌశలపరిపాకాదేవాత్ర వైరాగ్యాదిసంపత్తేరుదయ
ఇత్యనావాసేనైవ పరిహరతి -

శ్లో॥ దృఢవైరాగ్యతో వాపి ద్వివిధోపరతేస్తథా ।

కర్మనిర్హతీరాఖ్యాతా సంస్కారాదేవ కర్మణః ॥

45

వ్యాఖ్యా- దృఢవైరాగ్యత ఇతి । పూర్వజన్మకృతం కర్మ కౌశలాభ్యాసేన విషయాత్యంతభోగ-
పరిపాకతో వా పూర్వజన్మావలీకృతానేకకర్మస్మరణేన వా సముత్పన్నేన పురురవభరత-
సనకాదీనామివ దృఢవైరాగ్యోదయేన సకలనామపి కృతానాం క్రియమాణానాం చ కర్మణాం
నిర్హతిర్బంధకారిఫలानుత్పత్త్యా సమాప్తిరాఖ్యాతా ఆచార్యేః । సంస్కారరూపేణ స్థితాత్
కర్మణ ఇత్యుక్త్యా అకృతాభ్యాగమదోషోఽపి నిరస్తః। తథా ద్వివిధోపరతేరపి కర్మద్వయ-
సమాప్త్యా జీవన్ముక్తిరుదేతి ఇత్యాశయేనాహ ద్వివిధోపరతేరिति । ఆత్మేతరानుసంధానేన

కృతానాం కर्मణాం తుచ్ఛత్వాదప్రయోజనత్వాదాత్మానుసన్ధానాంతరాయాశ్చ యా విస్మృతిః సా కృతోపరతిః।

కిञ్చ ప్రారబ్ధస్య బలవత్తరత్వాదదృష్టత్వాశ్చ క్రియमाणానాం స్వభావతో భవిష్యతాం చ కर्मణాం కర్మత్వావిశేషేణ తుచ్ఛత్వావగమాత్ అత ఏవ ఆత్మేతరానుసన్ధానాది ఫలानు-దయేన జ్ఞానపూర్వరూపోదయేన వా యా విస్మృతిః సా కర్తవ్యోపరతిః। తథావిధోపరతేశ్చ కర్మసమాప్తిః ప్రోక్తా, ఫలతుచ్ఛత్వదృష్టేరేవ ఆత్మేతరానుసన్ధానాదివాసనానుదయ-हेतुत्वादिति భావః॥

అవతారికాః - అహో కేషాంచిత్తు కర్మగతసఫలత్వాఫలత్వ-సనుగ్నజానర్పణాది మహాజాలవిస్తృతిమంతరేణైవ జీవన్ముక్తానాం శ్రుతత్వాత్కర్మసమాప్తిం వినా జీవన్ముక్తేః అన్యథానుపపత్త్వా కర్మసమాప్తిరనుమీయతే । తత్ర క్వ గతేయం ఫలానుసన్ధిరాహిత్యాది కథా ఇత్యాశంఖ్య పూర్వజన్మకృతకర్మకౌశలపరిపాకాదేవాత్ర వైరాగ్యాదిసమ్మతైరుదయ ఇత్యనాయాసేనైవ పరిహరతి -

శ్లో॥ దృఢవైరాగ్యతో వాపి ద్వివిధోపరతేస్తథా ।

కర్మనిర్మూలిరాఖ్యాతా సంస్కారాదేవ కర్మణః॥ 45

వ్యాఖ్యాః - దృఢవైరాగ్యత ఇతి । పూర్వజన్మకృతం కర్మ కౌశలాభ్యాసేన విషయాత్మ్యంతభోగ-పరిపాకతో వా పూర్వజన్మావలీకృతానేకకర్మస్మరణేన వా సముత్పన్నేన పురూరవ-భరతసనకాదీనామివ దృఢవైరాగ్యోదయేన సకలానామపి కృతానాం క్రియమాణానాం చ కర్మణాం నిర్మూలిర్బంధకారిఫలానుత్పత్త్వా సమాప్తిరాఖ్యాతా ఆచార్యైః సంస్కార-రూపేణ స్థితాత్ కర్మణ ఇత్యుక్త్వా అకృతాభ్యాగమదోషోఽపి నిరస్తః తథా ద్వివిధోపరతే-రపి కర్మద్వయసమాప్త్యా జీవన్ముక్తిరుదేతి ఇత్యాశయేనాహ ద్వివిధోపరతేరితి । ఆత్మేతరానుసన్ధానేన కృతానాం కర్మణాం తుచ్ఛత్వాదప్రయోజనత్వాదాత్మాను-సన్ధానాంతరాయాచ్చ యా విస్మృతిః సా కృతోపరతిః॥

కిञ్చ ప్రారబ్ధస్య బలవత్తరత్వాదదృష్టత్వాచ్చ క్రియమాణానాం స్వభావతో భవిష్యతాం చ కర్మణాం కర్మత్వావిశేషేణ తుచ్ఛత్వావగమాత్ అత ఏవ ఆత్మేతరానుసన్ధానాది ఫలానుదయేన జ్ఞానపూర్వరూపోదయేన వా యా విస్మృతిః సా కర్తవ్యోపరతిః తథావిధోపరతేశ్చ కర్మసమాప్తిః ప్రోక్తా, ఫలతుచ్ఛత్వదృష్టేరేవ ఆత్మేతరానుసన్ధానాది వాసనానుదయహేతుత్వాదితి భావః॥

అవతారికా:- నన్వయం కర్మనిర్హరణోపాయవిధి: सर्वेषामविशेषेणोक्तः, अस्ति वा केषाञ्चित् कश्चिद्विशेष इत्याशङ्क्य उत्तमभूतिं प्राप्तानां नातीव आवश्यकः, अर्वाचीनानां त्वावश्यक इत्याशयेनाह -

श्लो॥ दैवसम्पत्प्रसूतानां स्वभावात् सिद्धिरुच्यते ।

आसुरीमभिजातानां सत्त्वसम्पत्समाश्रयात् ॥

४६

व्याख्या- दैवसम्पत्प्रसूतानामिति । शमदमतपःश्रद्धादयादिरूपा दैवीसम्पत्। तद्भोगार्थं ये प्रसूतास्तेषां स्वभावादपरिश्रमादेव सिद्धिरन्तःकरणशुद्धिरूपा कर्मसमाप्तिरूपा वोच्यते । यद्वा यत्र दैवीसम्पद् दैवसम्पदो योगिनस्तत्र प्रसूतानामपि स्वभावात्सिद्धिर्जायते । योगिकुले जन्मापि पूर्वजन्मकृतकर्मकौशलादेव भवति, अन्यथाकृताभ्यागमप्रसङ्गः। यद्वा औत्कट्येन कृतासु दैवसम्पत्सु प्रसूतिः स्थितिर्येषां तेषामपि सा तथैव ।

आसुरीणां स्वधर्मरति-परधर्मप्रीति-हिंसाक्रोधपारुष्यात्यन्तासद्विषयाभिरुचिप्रभृतीनामसुरसम्बन्धिसम्पदां पूर्वजन्मनि कृतानाम् उत्कटत्वेनात्रकृतानां वा भोगार्थं जातानां वर्तमानानां वासुरसम्पद्विलसितजनसंसर्गिणां वा सत्त्वसम्पत्समाश्रयात् सत्त्वगुणवर्थकानां ईश्वराराधनरूपाणां सम्पदां सम्पदां कर्मणां दैवसम्पल्लक्षणकर्मणां वा सत्त्वसम्पत्तिर्येषां तेषां साधूनां वा सम्यगकापट्येन श्रद्धयानुष्ठानात् परिशीलनात् क्रमेणान्तःकरणशुद्धिर्जायते, न स्वभावादित्यर्थः। सर्वेषां सर्वार्थवाचकत्वात्साधूनामनेकार्थत्वाद्वा उभयत्र कर्मकौशल-अकौशलान्वयः सिद्ध्यसिद्धिकर इति भावः॥

అవతారికా:- నన్వయం కర్మనిర్హరణోపాయవిధి: सर्वेषामविशेषेणोक्तः, अस्ति वा केषाञ्चित् कश्चिद्विशेष इत्याशङ्क्य उत्तमभूतिं प्राप्तानां नातीव आवश्यकः, अर्वाचीनानां त्वावश्यक इत्याशयेनाह -

శ్లో॥ దైవసమ్పత్ప్రసూతానాం స్వభావాత్ సిద్ధిరుచ్యతే।

ఆసురీమభిజాతానాం సత్త్వసమ్పత్సమాశ్రయాత్॥

46

వ్యాఖ్యా:- దైవసమ్పత్ప్రసూతానామితి । శమదమతపఃశ్రద్ధాదయాదిరూపా దైవీసమ్పత్। తద్భోగార్థం యే ప్రసూతాస్తేషాం స్వభావాదపరిశ్రమాదేవ సిద్ధిరన్తఃకరణశుద్ధిరూపా- కర్మసమాప్తిరూపా వోచ్యతే। యద్వా యత్ర దైవీసంపద్ దైవసమ్పదో యోగినస్తత్ర

ప్రసూతానామపి స్వభావాత్సిద్ధిర్జాయతే । యోగికులే జన్మాపి పూర్వజన్మ కృతకర్మ
కౌశలాదేవ భవతి, అన్యథాకృతాభ్యాగమప్రసజ్ఞః । యద్వా ఔత్కట్యేన కృతాసు
దైవసమ్పత్సు ప్రసూతిః స్థితిర్యేషాం తేషామపి సా తదైవ ।

ఆసురీణాం స్వధర్మారతి-పరధర్మప్రీతి-హింసాక్రోధపారుష్యేత్యన్తాసద్విషయాభి
-రుచిప్రభృతీనామసురసమ్బుద్ధిసమ్పదాం పూర్వజన్మని కృతానామ్ ఉత్కటత్వేనాత్ర-
కృతానాం వా భోగార్థం జాతానాం వర్తమానానాం వాసురసమ్బద్విలసితజన-
సంసర్గిణాం వా సత్త్వసంపత్సమాశ్రయాత్ సత్త్వగుణవర్థకానాం ఈశ్వరారాధన-
రూపాణాం సమ్పదాం సమ్పదాం కర్మణాం దైవసంపల్లక్షణకర్మణాం వా సత్త్వ-
సంపత్తిర్యేషాం తేషాం సాధూనాం వా సమ్యగకాపట్వేన శ్రద్ధయానుష్ఠానాత్ పరిశీలనాత్
క్రమేణాంతఃకరణశుద్ధిర్జాయతే, న స్వభావాదిత్యర్థః । సర్వేషాం సర్వార్థవాచకత్వా-
త్సాధూనామనేకార్థత్వాద్వా ఉభయత్ర కర్మకౌశల-అకౌశలాన్వయః సిద్ధ్యసిద్ధికర ఇతి
భావః॥

అవతారికా:- ఇష్టజ్ఞానాదీనామపకార్యోపకారిత्वేన కార్యకారణత్వేన వా నిర్ణీతానాం
కిం सर्वेषాముत्తమత్వం తారతమ్యం వేత్యత్ర తారతమ్యమేవ ప్రతిపాదయతి -

శ్లో॥ ఇష్టజ్ఞానఫలాసङ्గశుద్ధిసంవిద్విరక్తయః ।

उपरामात्मसाम्ये च क्रमेणोत्తमभूमयः॥

౪౭

వ్యాఖ్యా- ఇష్టజ్ఞానేతి । ఇష్టజ్ఞానం తావదేతాదృశం కర్మ మమేష్టసాధనమేతాదృశం కర్మ
మమానిష్టసాధనమితి కర్మనిష్టేష్టత్వానిష్టత్వప్రతిపత్తిః ।

ఫలాసङ्గస్తు కర్మనిష్టచిత్తశుద్ధివైరాగ్యోపరత్యాది-అబంధకఫలేతరస్వర్గాది-
బంధకఫలసंसర్గాభావః । శుద్ధిరంతఃకరణశుద్ధిః సా చాసద్విషయవాసనారాహిత్యమ్ ।
సంవిద్ “బ్రహ్మార్థి తత్సత్యం, జీవాత్మాపి తదంశో జగత్కర్తృభర్తృహర్తృ చ తదేవ”
ఇత్యాకారకపరోక్షజ్ఞానరూపా । విరక్తిః ‘యథా మమ దేహః స్వర్గాదిఫలం చ కర్మ
జన్యత్వాదుత్పద్యతే కశ్చత్కాలం తిష్ఠతి పునర్నశ్యతి తథా హిరణ్యగర్భాదేదేహో లోకో
వా కర్మజన్యత్వాదుత్పత్త్యాదిమాన్” एवंవిధో విరాగః । उपरामః పూర్వోక్తద్వివిధోపరతిః
ఆత్మసామ్యం హిరణ్యగర్భాదిపిపిలీకాంతదేహేషు ఆత్మనాం పञ్చభూతానాం సమత్వం, ఆత్మన-
శ్చేతన్యస్యాపి సమత్వం సామ్యావలोकనమితి యావత్ । పञ్చభూతారబ్ధత్వాత్మాంతరాసత్త్వయో-
రవిశేషేణ ప్రతిపత్తిరित్యర్థః । एत ఇష్టజ్ఞానాదయః క్రమేణోత్తమభूमयః, उत्तमा భూమిః

स्थितिर्येषु ते । इष्टज्ञानानन्तरमसत्फलाप्रवृत्तेरवश्यभाव्यत्वात्, फलानुसन्धि-
राहित्येन कर्मानुष्ठानानन्तरं चित्तशुद्ध्युदयस्यानिवार्यत्वात्, तदनन्तरं परोक्षज्ञाना
सम्भवस्याप्रसक्तेः, परोक्षसंविदमन्तरा प्रायो वैराग्यस्यानुदयात् उपरतेरपि प्रायो
वैराग्याधीनत्वात् तां च विना परमात्मजीवात्मनोरात्म-परात्मनोर्वा भेदानवगमात् ।
एतेषां साक्षात् परम्परया वा कार्यकारणत्वं, उत्तरोत्तरतः श्रेष्ठ्यं च । एता
एवान्तर्मुखवृत्तीनामपुनर्भवकारकाः सप्तभूमयः परमाचार्येण व्यख्याताः
संसारभीरुभिराश्रयणीया इति भावः ॥

అవతారికా:- ఇష్టజ్ఞానాదీనాముపకార్యోపకారిత్వేన కార్యకారణత్వేన వా నీర్ద్దితానాం
కిం సర్వేషాముత్తమత్వం తారతమ్యం వేత్యత్ర తారతమ్యమేవ ప్రతిపాదయతి -

శ్లో॥ ఇష్టజ్ఞానఫలాసక్గుచుద్ధిసంవిద్విరక్తయః॥

ఉపరామాత్మసామ్యే చ క్రమేణోత్తమభూమయః॥

47

వ్యాఖ్యా:- ఇష్టజ్ఞానేతి । ఇష్టజ్ఞానం తావదేతాదృశం కర్మ మమేష్టసాధనమేతాదృశం కర్మ మమానిష్టసాధనమితి కర్మనిష్టేష్టత్వానిష్టత్వప్రతిపత్తిః।

ఫలాసజ్ఞస్తు కర్మనిష్ఠచిత్తశుద్ధివైరాగ్యోపరత్వాది-అబన్ధకఫలేతరస్వర్గాదిబన్ధక-
ఫలసంసర్గాభావః శుద్ధిరన్తఃకరణశుద్ధిః సా చాసద్విషయవాసనారాహిత్యమ్ । సంవిద్
“బ్రహ్మాస్తి తత్సత్యం, జీవాత్మాపి తదంశో జగత్కర్తుభర్తుహర్తు చ తదేవ” ఇత్యాకారక-
పరోక్షజ్ఞానరూపా విరక్తిః “యథా మమ దేహః స్వర్గాదిఫలం చ కర్మజన్యత్వాదుత్పద్యతే
కఙ్చీత్కాలం తిష్ఠతి పునర్నశ్యతి తథా హిరణ్యగర్భాదేర్దేహో లోకో వా కర్మజన్యత్వా-
దుత్పత్త్యాదిమాన్” ఏవంవిధో విరాగః ఉపరామః పూర్వోక్తద్వివిధోపరతిః ఆత్మసామ్యం
హిరణ్యగర్భాదిపిపీలికాంతదేహేషు ఆత్మనాం పఞ్చభూతానాం సమత్వం, ఆత్మనశ్చైతన్య-
స్యాపి సమత్వం సామ్యవలోకనమితి యావత్ । పఞ్చభూతారబ్ధత్వాత్మాంతరాసత్త్వయో-
రవిశేషేణ ప్రతిపత్తిరిత్యర్థః ఏత ఇష్టజ్ఞానాదయః క్రమేణోత్తమభూమయః, ఉత్తమా
భూమిః స్థితిర్యేషు తే ఇష్టజ్ఞానానంతరమసత్ఫలాప్రవృత్తేరవశ్యభావ్యత్వాత్, ఫలానుసన్ధి-
రాహిత్యేన కర్మానుష్ఠానానంతరం చిత్తశుద్ధ్యదయస్యానివార్యత్వాత్, తదనంతరం పరోక్ష-
జ్ఞానాసంభవస్యాప్రసక్తేః, పరోక్షసంవిదమంతరా ప్రాయో వైరాగ్యస్యానుదయాత్
ఉపరతేరపి ప్రాయో వైరాగ్యాధీనత్వాత్ తాం చ వినా పరమాత్మజీవాత్మనోరాత్మ-
పరాత్మనోర్వా భేదానవగమాత్ । ఏతేషాం సాక్షాత్ పరంపురయా వా కార్యకారణత్వం,
ఉత్తరోత్తరతః శ్రేష్ఠ్యం చ ఏతా ఏవాంతర్ముఖవృత్తీనామపునర్భవకారకాః సప్తభూమయః
పరమాచార్యేణ వ్యాఖ్యాతాః సంసారభీరుభిరాశ్రయణీయా ఇతి భావః॥

అవతారికా:- అంతఃకరణశుద్ధివైరాగ్యోపరతీనామనర్థనివృత్తిపరమఫలత్వాదనిష్టోప-
శమోదయే సతి న పునః కార్యకారిత्वమాశ్రయణీయమితిహ -

శ్లో॥ వైరాగ్యాస్మృతిశుద్ధీనామసదర్థనివృత్తితః।

आत्मज्ञानोपकारित्वादनर्थान्ता स्मृता स्थितिः॥ ४८

వ్యాఖ్యా- వైరాగ్యేत्याది । వైరాగ్యోపరమాంతఃకరణశుద్ధీనాం స్థితిః కార్యకారిता
అనర్థాంతా స్మృతేత్యన్వయః। అనర్థానామసమ్భావనా-విపరీతభావనా-సంశయానామంతో నాశో
యస్యాస్తావత్కథితా ఇత్యర్థః। అసదర్థనివృత్తితః అసతామర్థానామసమ్భావనాదీనాం
నివృత్తితః నివృత్యనంతరమ్ ఆత్మజ్ఞానోపకారిత्వాదాత్మజ్ఞానోపకారస్య సిద్ధత్వా-
దित్యర్థః। అసమ్భావనా దేహాదావాత్మబుద్ధిః, విపరీతభావనా పుత్రాదావరిబుద్ధిః, సంశయః
స్థాణువల్మీకాదౌ పురుషవ్యాఘ్రబుద్ధిః। అతో వైరాగ్యాదీనామనర్థోపశాంతిప్రయోజనత్వా-
దాత్మానుసంధానకర్మాఙ్గ-శ్రవణమననాదీతరాసద్విషయనివృత్త్యా ఆత్మజ్ఞానప్రతిబంధక-
నిరాసే సతి ప్రారబ్ధాసమాప్తావపి జీవన్ముక్తేరుదయాత్ తత్కార్యకారిత्वం నాతీవోప-
యజ్యతే ఇతి భావః।

అవతారికా:- అంతఃకరణశుద్ధివైరాగ్యోపరతీనామనర్థనివృత్తిపరమఫలత్వాదనిష్టోప-
శమోదయే సతి న పునః కార్యకారిత्वమాశ్రయణీయమితిహ -

శ్లో॥ వైరాగ్యాస్మృతిశుద్ధీనామసదర్థనివృత్తితః।

ఆత్మజ్ఞానోపకారిత्వాదనర్థాంతా స్మృతా స్థితిః॥

48

వ్యాఖ్యా- వైరాగ్యేత్యాది । వైరాగ్యోపరమాంతఃకరణశుద్ధీనాం స్థితిః కార్యకారిता అనర్థాంతా
స్మృతేత్యన్వయః। అనర్థానామసమ్భావనా-విపరీతభావనా-సంశయానామంతో నాశో
యస్యాస్తావత్కథితా ఇత్యర్థః। అసదర్థనివృత్తితః అసతామర్థానామసమ్భావనాదీనాం
నివృత్తితః నివృత్యనంతరమ్ ఆత్మజ్ఞానోపకారిత्వాదాత్మజ్ఞానోపకారస్య సిద్ధత్వాదిత్యర్థః।
అసంభావనా దేహాదావాత్మబుద్ధిః, విపరీతభావనా పుత్రాదావరిబుద్ధిః, సంశయః
స్థాణువల్మీకాదౌ పురుషవ్యాఘ్రబుద్ధిః। అతో వైరాగ్యాదీనామనర్థోపశాంతిప్రయోజనత్వా-
దాత్మానుసంధానకర్మాఙ్గ-శ్రవణమననాదీతరాసద్విషయనివృత్త్యా ఆత్మజ్ఞానప్రతిబంధక-
నిరాసే సతి ప్రారబ్ధాసమాప్తావపి జీవన్ముక్తేరుదయాత్ తత్కార్యకారిత्वం నాతీవోప-
యజ్యతే ఇతి భావః।

అవతారికా:- సనకశుకవामదేవాదౌ అతిప్రసङ्గవారణాయ చిత్తశుద్ధివైరాగ్యోపరతీనాం కర్మసమాప్తౌ అసాధారణहेतुतां निरस्य अनर्थोपशामकत्वं तु पार्थक्येन अपि अस्तीत्याह -

श्लो॥ नावधारणहेतुत्वमेतेषामन्तरङ्गता ।

एकैकमप्यनर्थानां शमनं किमु संहतिः॥

४९

व्याख्या- नावधारणहेतुत्वमिति । इष्टज्ञानफलासङ्गादीनामवधारणहेतुत्वम् असाधारणकारणत्वं नास्ति । इष्टज्ञानानन्तरमपि फलासम्बन्धवृत्तेः वक्तुमशक्यत्वात् । असत्फलासङ्गो मदिष्टसाधन इतीष्टसाधनताज्ञानेऽपि प्रारब्धवशतः केषाञ्चित्तत्र प्रवृत्तेरभावात् । फलाननुसन्धनमन्तरेणापि चित्तशुद्धेर्दर्शनात् । चित्तशोधनप्रयत्नमन्तरेणैव कुत्रचित्संविद्वैराग्योदयस्य श्रुतत्वात् । कुत्रचित् जन्मानन्तरमेव आत्मज्ञानोदयस्य श्रुतत्वात् । कुत्रचिद्व्यस्तोदयस्यापि दृष्टत्वात् श्रुतत्वाच्च, अतो नावधारणहेतुत्वम् । तदभावेऽपि अन्तरङ्गता तु अस्त्येव । कर्मणि फला सम्बन्धवृत्तेर्गङ्गाबाहुल्येऽपि इष्टज्ञानस्यैवान्तरङ्गत्वम् । चित्तशुद्धेरज्ञानमपि फलाननुसन्धानस्यैवान्तरङ्गता । एवमग्रेऽपि व्याख्यातव्यम् ।

किञ्च, एतेषां मध्ये एकस्यैकस्य कस्यचित् समुदयोऽपि अनर्थानाम् असम्भवादीनामुपशामको भवति, सर्वोदयस्यानर्थनिवारकत्वे किमाश्चर्यम् इत्यर्थः । “स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भया” इति भगवदुक्तेः ॥

అవతారికా:- సనకశుకవामదేవాదౌ అతిప్రసङ्గవారణాయ చిత్తశుద్ధివైరాగ్యోపరతీనాం కర్మసమాప్తౌ అసాధారణहेतुतां निरस्य अनर्थोपशामकत्वं तु पार्थक्येन अपि अस्तीत्याह -

श्लो॥ नावधारणहेतुत्वमेतेषामन्तरङ्गता ।

एकैकमप्यनर्थानां शमनं किमु संहतिः॥

49

व्याख्या:- नावधारणहेतुत्वमिति । इष्टज्ञानफलासङ्गादीनामवधारणहेतुत्वम् असाधारणकारणत्वं नास्ति । इष्टज्ञानानन्तरमपि फलासम्बन्धवृत्तेः वक्तुमशक्यत्वात् । असत्फलासङ्गो मदिष्टसाधन इतीष्टसाधनताज्ञानेऽपि प्रारब्धवशतः केषाञ्चित्तत्र प्रवृत्तेरभावात् । फलाननुसन्धनमन्तरेणापि चित्तशुद्धेर्दर्शनात् । चित्तशोधनप्रयत्नमन्तरेणैव कुत्रचित्संविद्वैराग्योदयस्य श्रुतत्वात् । कुत्रचित् जन्मानन्तरमेव आत्मज्ञानोदयस्य श्रुतत्वात् । कुत्रचिद्व्यस्तोदयस्यापि दृष्टत्वात् श्रुतत्वाच्च, अतो नावधारणहेतुत्वम् । तदभावेऽपि अन्तरङ्गता तु अस्त्येव । कर्मणि फला सम्बन्धवृत्तेर्गङ्गाबाहुल्येऽपि इष्टज्ञानस्यैवान्तरङ्गत्वम् । चित्तशुद्धेरज्ञानमपि फलाननुसन्धानस्यैवान्तरङ्गता । एवमग्रेऽपि व्याख्यातव्यम् ।

అత్మజ్ఞానోదయస్య శ్రుతత్వాత్ । కుత్రచిద్వ్యస్తోదయస్యాపి దృష్టత్వాత్ శ్రుతత్వాచ్చ, అతో నావధారణహేతుత్వమ్ । తదభావేఽపి అంతరంగతా తు అస్మ్యేవ । కర్మణి ఫలాసమ్బంధవృత్తేర్గజ్జబాహుల్యేఽపి ఇష్టజ్ఞానస్యైవాంతరంగత్వమ్ । చిత్తశుద్ధేరజ్ఞానమపి ఫలాననుసన్ధానస్యైవాంతరంగతా । ఏవమగ్రేఽపి వ్యాఖ్యాతవ్యమ్ ।

కింఞ్చ, ఏతేషాం మధ్యే ఏకస్యైకస్య కస్యచిత్ సముదయోఽపి అనర్థానామ్ అసమ్బవాదీనాముపశామకో భవతి, సర్వోదయస్యానర్థనివారకత్వే కిమాశ్చర్యమ్ ఇత్యర్థః । “స్వల్పమప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయా” దితి భగవదుక్తేః॥

అవతారికా:- నను సञ్చితసञ్చీయమానयोః కर्मణోః ఫలानుసన్ధానరహిత-కర్మానుష్ఠానాదిना శుద్ధిక్రమేణ వస్తుశక్త్యా వా ప్రాయేణోపక్షీణత్వాత్ ప్రారబ్ధస్య చ తదాధారత్వాత్ మूलశేథిల్యే వృక్ష ఇవావచ్ఛిన్నే చ తస్మిన్ పరిమితభోగానుమానేన ప్రాప్తా కృతకృత్యతా జీవాత్మనేత్యాశङ్క్య, ఉభయేతరప్రారబ్ధోపొద్వలకాశక్త్యా సిద్ధమేవ కృతకృత్యత్వం తత్సంసర్గతస్తూపక్షీణమపి సమేధతే एव इत्याशयेनाह —

శ్లో॥ కృత్రిమోక్త్యసదన్నాదౌ అనేకేషాం ప్రతిగ్రహః ।

ప్రారబ్ధాపత్యమిత్యాहुర్గురుశాస్త్రవిరోధనమ్ ॥

౪౦

వ్యాఖ్యా- కృత్రిమోక్తిత్యాది । కృత్రిమోక్తిశ్చ అసదన్నాదశ్చేతి ద్వంద్వః । కృత్రిమోక్తిః మిథ్యోక్తిరనభిప్రాయోక్తిర్వశ్చనోక్తిర్వా ప్రారబ్ధాపత్యం ప్రారబ్ధస్య ఉదీపకమిత్యాहुః । తదా అసదన్నాదోఽసతః శాస్త్రనిషిద్ధస్యాదనం అన్నస్య, అసతాం దుర్జనానామన్నస్యాదనం వా, వర్ణాశ్రమధర్మపతితానాం వా అన్నస్య అదనం తచ్చ ప్రారబ్ధాపత్యమ్ । అథ నానేకేషాం ప్రతిగ్రహః అనేకేషాం వస్తునాం ఒకకర్తృకః ప్రతిగ్రహః, అనేకేషాం దాతృణాం సకాశాత్ప్రతి-గ్రహో వా, యద్వా న విద్యతే ఒక ఉత్పత్తికర్తా యేషాం తేషామనేకేషాం సాఙ్కర్యేణ ప్రసూతానాం సకాశాద్వా ప్రతిగ్రహః స చ ప్రారబ్ధాపత్యమిత్యన్వయః । అపి చ, గురుశాస్త్రవిరోధనం గురుణాం పిత్రాదీనాం శాస్త్రాణాం అనుశాసనకర్తృణాం వేదానాం విరోధనం తిరస్కారః స చ ప్రారబ్ధాపత్యమ్ । యద్వా గురు చ తత్ శాస్త్రం చ గురుశాస్త్రం పరమార్థప్రతిపాదకం వేదాంతశాస్త్రమ్ తస్య విరోధనం నిందనమ్ అసత్ఫలప్రతిపాదకకర్మపరత్వేన వ్యాఖ్యానం వా తచ్చ ప్రారబ్ధాపత్యమ్ యద్వా గురుణోపదిష్టమభీప్సితఫలదాయకం యచ్ఛాస్త్రముపాసనం తస్య నిందనం పరిత్యాగో వా ప్రారబ్ధాపత్యమ్ ।

यथौषधादि परिशीलनेन भोगेन वोपक्षीणो रोगोऽपथ्यवशतः पुनरपि दीर्घकालस्थायी भवति तथा कृत्रिमवचनामेध्यान्नादनबहुतरप्रतिग्रहगुरुशास्त्रविरोधैः उपक्षीणमपि प्रारब्धकर्म पुनरपि बहुकालभोगसमाप्यं भवतीति भावः॥

అవతారికా:- నను సజ్జీతసజ్జీయమానయోః కర్మణోః ఫలానుసన్ధానరహిత-
కర్మానుష్ఠానాదినా శుద్ధిక్రమేణ వస్తుశక్త్యా వా ప్రాయేణోపక్షీణత్వాత్ ప్రారబ్ధస్య చ
తదాధారత్వాత్ మూలశైథిల్యే వృక్ష ఇవావచ్ఛిన్నే చ తస్మిన్ పరిమితభోగానుమానేన
ప్రాప్తా కృతకృత్యతా జీవాత్మనేత్యాశంజ్య, ఉభయేతరప్రారబ్ధోపొద్బలకాశక్త్యా సిద్ధమేవ
కృతకృత్యత్వం తత్సంసర్గతస్మాదపక్షీణమపి సమేధతే ఏవ ఇత్యాశయేనాహ -

శ్లో॥ కృత్రిమోక్త్యసదన్నాదౌ అనేకేషాం ప్రతిగ్రహః॥

ప్రారబ్ధాపథ్యమిత్యాహుర్గురుశాస్త్రవిరోధనమ్॥

50

వ్యాఖ్యా:-కృత్రిమోక్తిత్యాది కృత్రిమోక్తిశ్చ అసదన్నాదశ్చేతి ద్వన్వయః కృత్రిమోక్తిః మిథ్యోక్తి-
రనభిప్రాయోక్తిర్వచ్చనోక్తిర్వా ప్రారబ్ధాపథ్యం ప్రారబ్ధస్య ఉద్దీపకమిత్యాహుః॥ తథా
అసదన్నాదోఽసతః శాస్త్రనిషిద్ధస్యాదనం అన్నస్య, అసతాం దుర్జనానామన్నస్యాదనం
వా, వర్ణాశ్రమధర్మపతితానాం వా అన్నస్య అదనం తచ్చ ప్రారబ్ధాపథ్యమ్ । అథ
నానేకేషాం ప్రతిగ్రహః అనేకేషాం వస్తునాం ఏకకర్తృకః ప్రతిగ్రహః, అనేకేషాం
దాతృణాం సకాశాత్ప్రతిగ్రహో వా, యద్వా న విద్యతే ఏక ఉత్పత్తికర్తా యేషాం
తేషామనేకేషాం సాఙ్కర్యేణ ప్రసూతానాం సకాశాద్వా ప్రతిగ్రహః స చ ప్రారబ్ధాపథ్య-
మిత్యన్వయః॥ అపి చ, గురుశాస్త్రవిరోధనం గురూణాం పితృదీనాం శాస్త్రాణాం
అనుశాసనకర్తృణాం వేదానాం విరోధనం తిరస్కారః స చ ప్రారబ్ధాపథ్యమ్ । యద్వా
గురు చ తత్ శాస్త్రం చ గురుశాస్త్రం పరమార్థప్రతిపాదకం వేదాంతశాస్త్రమ్ తస్య
విరోధనం నిన్దనమ్ అసత్ఫలప్రతిపాదకకర్మపరత్వేన వ్యాఖ్యానం వా తచ్చ
ప్రారబ్ధాపథ్యమ్ యద్వా గురుణోపదిష్టమభీప్సితఫలదాయకం యచ్ఛాస్త్రముపాసనం
తస్య నిన్దనం పరిత్యాగో వా ప్రారబ్ధాపథ్యమ్॥

యథౌషధాది పరిశీలనేన భోగేన వోపక్షీణో రోగోఽపథ్యవశతః పునరపి
దీర్ఘకాలస్థాయీ భవతి తథా కృత్రిమవచనామేధ్యాన్నాదనబహుతరప్రతిగ్రహగురుశాస్త్ర-
విరోధైః ఉపక్షీణమపి ప్రారబ్ధకర్మ పునరపి బహుకాలభోగసమాప్యం భవతీతి
భావః ॥

అవతారికా:- నేతావదేవ ప్రారబ్ధవర్ధకం కిన్తు అపరమపి సదుపదిష్టమస్తిత్యాహ -

శ్లో॥ తీర్థతోఽర్థగ్రహశ్చాపి విక్రయో వేదకన్యయోః।

పుణ్యస్థాననిపాతశ్చ ప్రారబ్ధాపథ్యముచ్యతే ॥

౪౯

వ్యాఖ్యా- తీర్థతో గడ్డాదితీరస్థితాదాతురర్థగ్రహో ద్రవ్యస్వీకారో, యద్వా తీర్థతో గురోః సకాశాదర్థగ్రహః ప్రతిగ్రహః స చ ప్రారబ్ధాపథ్యముచ్యతే । అथవా స్వానుష్ఠితతీర్థ- ఫలవిక్రయేణ యోఽర్థగ్రహో ద్రవ్యోపార్జనం తచ్చాపథ్యమేవ । తథా వేదకన్యయోर्वీక్రయశ్చ ప్రారబ్ధాపథ్యముచ్యతే । వేదవిక్రయశ్చతుర్థా వేదవేదార్థోపశోభితపుస్తకవిక్రయో వేదవిక్రయః, ద్రవ్యదాతారమహం పఠయిష్యామీతి ద్రవ్యోపగ్రహముపమన్త్యవేదాధ్యాపనం వేదవిక్రయః, వేదపాఠాదిना ద్రవ్యోపార్జనమపి వేదవిక్రయః, అనధికారిణి వేదార్థోపదేశేన ద్రవ్యోపార్జనం చ వేదవిక్రయః।చతుర్థాపి ప్రారబ్ధోదీపక ఇతి భావః। కన్యావిక్రయశ్చ ద్విధా ద్రవ్యం గృహీత్వా వరాయ కన్యాదానమ్, జీవనార్థ దానమంతరేణైవ దాసీవత్ కన్యావిక్రయణమపి కన్యావిక్రయః, స చ పరిమితప్రారబ్ధాపరిమితత్వకారీత్యర్థః। పుణ్యస్థాననిపాతశ్చ పుణ్యస్థానానాం దేవాలయాధ్వరవేదివాపీకూపతటాకపుష్కరారామగోశాలాసేత్వాశ్రయాదీనాం నిపాతో భక్తః స చ ప్రారబ్ధవర్ధక ఇత్యర్థః। ఋజుతరోఽపి గురుపదిష్టోఽపి పన్థా నిరవధానస్య పుంసః వ్యాఘ్రకంఠకాది సన్నిపాతేన దుర్గమో దీర్ఘతరో విపదాకరశ్చ భవతీతి భావః।

అవతారికా:- నైతావదేవ ప్రారబ్ధవర్ధకం కిన్తు అపరమపి సదుపదిష్టమస్తిత్యాహ -

శ్లో॥ తీర్థతోఽర్థగ్రహశ్చాపి విక్రయో వేదకన్యయోః।

పుణ్యస్థాననిపాతశ్చ ప్రారబ్ధాపథ్యముచ్యతే ॥

51

వ్యాఖ్యా:- తీర్థతో గడ్డాదితీరస్థితాదాతురర్థగ్రహో ద్రవ్యస్వీకారో, యద్వా తీర్థతో గురోః సకాశాదర్థగ్రహః ప్రతిగ్రహః స చ ప్రారబ్ధాపథ్యముచ్యతే । అథవా స్వానుష్ఠితతీర్థఫల- విక్రయేణ యోఽర్థగ్రహో ద్రవ్యోపార్జనం తచ్చాపథ్యమేవ । తథా వేదకన్యయోర్విక్రయశ్చ ప్రారబ్ధాపథ్యముచ్యతే । వేదవిక్రయశ్చతుర్థా వేదవేదార్థోపశోభితపుస్తకవిక్రయో వేద- విక్రయః, ద్రవ్యదాతారమహం పఠయిష్యామీతి ద్రవ్యోపగ్రహముపమన్త్యవేదాధ్యాపనం వేదవిక్రయః, వేదపాఠాదిना ద్రవ్యోపార్జనమపి వేదవిక్రయః, అనధికారిణి వేదార్థోపదేశేన ద్రవ్యోపార్జనం చ వేదవిక్రయః।చతుర్థాపి ప్రారబ్ధోదీపక ఇతి భావః। కన్యావిక్రయశ్చ ద్విధా ద్రవ్యం గృహీత్వా వరాయ కన్యాదానమ్, జీవనార్థం దాన-

మస్తరేణైవ దాసీవత్ కన్యావిక్రయణమపి కన్యావిక్రయః, స చ పరిమిత-
ప్రారబ్ధపరిమితత్వకారీత్యర్థః। పుణ్యస్థాననిపాతశ్చ పుణ్యస్థానానాం దేవాలయాధ్వర-
వేదీవాపీకూపతటాకపుష్కరారామగోశాలాసేత్వాశయాదీనాం నిపాతో భజ్గః స చ
ప్రారబ్ధవర్ధక ఇత్యర్థః। ఋజుతరోఽపి గురూపదిష్టోఽపి పన్థా నిరవధానస్య పుంసః
వ్యాఘ్రకణ్ఠకాది సన్నిపాతేన దుర్గమో దీర్ఘతరో విపదాకరశ్చ భవతీతి భావః॥

అవతారికా:- నను కృత్రిమోక్త్యాదీనాం పాతకకరత్వాత్పాతకనాశకకర్మోపదేశ-
కరాణాం వేదానాం విద్యమానత్వాద్యథాశక్తి తద్విहितకర్మానుష్ఠానపరస్య కిమేతే విప్రియं
కరిష్యంతీత్యాశङ్క్య एतेषां प्रारब्धवर्धकत्वस्य श्रुत्युक्तत्वाद्विप्रियकरत्वं सिद्ध-
मेवेत्याशयेनाह -

శ్లో॥ एतेषां संश्रयात्పుंसः संविन्मार्गनिरोधनम् ।

धर्मस्थस्याभिजातस्य सुपदस्यापि जायते ॥

42

వ్యాఖ్యా- एतेषामिति । एतेषాं कृत्रिमोक्त्यादिपदार्थानां संश्रयात् सम्यक् बन्धात्
धर्मस्थस्य यथाशक्ति स्वधर्मानुष्ठानपరस्यापि पुंसः पुरुषस्य संविन्मार्गस्य
ज्ञानसोपानस्य निरोधनं प्रतिबन्धनं जायते एव। एतेषां ज्ञानद्वారार्गलత్वात्
तदसङ्गकुठारेण तद्भजनमन्तरा ज्ञानाङ्गभूसिद्धिर्न भवतीति भावः॥

అవతారికా:- నను కృత్రిమోక్త్యాదీనాం పాతకకరత్వాత్పాతకనాశకకర్మోపదేశకరాణాం
వేదానాం విద్యమానత్వాద్యథాశక్తి తద్విహితకర్మానుష్ఠానపరస్య కిమేతే విప్రియం
కరిష్యంతీత్యాశङ్క్య ఏతేషాం ప్రారబ్ధవర్ధకత్వస్య శ్రుత్యుక్తత్వాద్విప్రియకరత్వం సిద్ధ-
మేవేత్యాశయోనాహ--

శ్లో॥ ఏతేషాం సంశ్రయాత్పుంసః సంవిన్మార్గనిరోధనమ్।

ధర్మస్థస్యాభిజాతస్య సుపదస్యాపి జాయతే ॥

52

వ్యాఖ్యా:- ఏతేషామితి। ఏతేషాం కృత్రిమోక్త్యాదిపదార్థానాం సంశ్రయాత్ సమ్యక్
బన్ధాత్ ధర్మస్థస్య యథాశక్తి స్వధర్మానుష్ఠానపరస్యాపి పుంసః పురుషస్య సంవిన్మార్గస్య
జ్ఞానసోపానస్య నిరోధనం ప్రతిబంధనం జాయతే ఏవ। ఏతేషాం జ్ఞానద్వారార్గలత్వాత్
తదసంగకుఠారేణ తద్భజనమన్తరా జ్ఞానాంగభూసిద్ధిర్న భవతీతి భావః॥

అవతారికా:- త్రివిధకర్మసమాప్తిమంతరేణ తత్త్వజ్ఞానోదయాసంభవాత్ సञ్చితసञ్చీయ-
మానకర్మలయోపాయమభిధాయ, భోగమంతరేణ ప్రారబ్ధకర్మలయాసంభవాత్ తత్సమాప్త్యా
పరిజ్ఞానేన వేపమానం జీవాత్మానం వేదోక్తప్రారబ్ధోపశమాత్మకవిధినా సాన్త్వయతి -

శ్లో॥ ప్రారబ్ధాన్యక్షయోపాయాః ఆచార్యేః కథితా శ్రుతేః।

క్షయాసంభవతస్తస్యోపశమస్తక్రియాశ్రితః॥

43

వ్యాఖ్యా- ప్రారబ్ధాన్యక్షయోపాయా ఇతి । ప్రారబ్ధేతరयो: సञ्చితసञ्చీయమానयो: కర్మణో:
క్షయోపాయా లయోపాయా: ఫలసङ्గః శ్వరార్పణానర్పణాదిరూపా: శ్రుతే: వేదవచనాదాచార్యే:
శङ్కరాధిభి: కథితా:। తస్య ప్రారబ్ధస్య క్షయాసంభవత: భోగమంతరేణ
క్షయస్యాసంభవాత్ ఉపశమో హర్షశోకానుత్పత్తिलక్షణ: శౌథిల్యం వా తక్రియాశ్రిత:
తేన వేదేనైవ విహితా యా ఉపశాంతిసంపాదికా క్రియా కర్మాపరపర్యాయా మౌన-సత్సङ్గ-
సదర్థ-ప్రతిపత్తిరూపా తస్యమాశ్రిత:। శ్రుత్యుక్తప్రారబ్ధోపశమకరకర్మానుష్ఠానేనైవ
ప్రారబ్ధశౌథిల్యే సతి సర్వం సంపద్యతే ఇతి భావ:॥

అవతారికా:- త్రివిధకర్మసమాప్తిమంతరేణ తత్త్వజ్ఞానోదయాసంభవాత్ సञ్చిత-
సञ్చీయమానకర్మలయోపాయమభిధాయ, భోగమంతరేణ ప్రారబ్ధకర్మలయాసంభవాత్
తత్సమాప్త్యాపరిజ్ఞానేన వేపమానం జీవాత్మానం వేదోక్తప్రారబ్ధోపశమాత్మకవిధినా
సాన్త్వయతి --

శ్లో॥ ప్రారబ్ధాన్యక్షయోపాయాః ఆచార్యైః కథితా శ్రుతేః।

క్షయాసంభవతస్తస్యోపశమస్తక్రియాశ్రితః॥

53

వ్యాఖ్యా:- ప్రారబ్ధాన్యక్షయోపాయా ఇతి । ప్రారబ్ధేతరయో: సञ్చితసञ్చీయమానయో:
కర్మణో: క్షయోపాయా లయోపాయా: ఫలసङ्గః శ్వరార్పణానర్పణాదిరూపా: శ్రుతే:
వేదవచనాదాచార్యైః శంకరాధిభి: కథితా:। తస్య ప్రారబ్ధస్య క్షయాసంభవత:
భోగమంతరేణ క్షయస్యాసంభవాత్ ఉపశమో హర్షశోకానుత్పత్తिलక్షణ: శౌథిల్యం వా
తక్రియాశ్రిత: తేన వేదేనైవ విహితా యా ఉపశాంతిసంపాదికా క్రియా కర్మాపరపర్యాయా
మౌన-సత్సङ్గ-సదర్థ - ప్రతిపత్తిరూపా తస్యమాశ్రిత:। శ్రుత్యుక్తప్రారబ్ధోపశమకర-
కర్మానుష్ఠానేనైవ ప్రారబ్ధశౌథిల్యే సతి సర్వం సంపద్యతే ఇతి భావ:॥

అవతారికా:- తత్ర ప్రారబ్ధోపశమకశక్తిమద్రస్తుభు మध्येఽసత్యానుత్పత్త్యాది ప్రశస్త-
ఫలాదికరణత్వేన అభ్యర్హితత్వాదాదౌ మౌనం ప్రస్తౌతి -

శ్లో॥ అసత్ప్రియవిరోధానామనుత్పత్త్యోక్తినిగ్రహాత్ ।

ప్రారబ్ధోపశమం ప్రాదుమౌనతః ప్రేమసంక్షయాత్ ॥

౪౪

వ్యాఖ్యా- అసదिति । మౌనతః మునిజనానుష్ఠితాన్మౌనవ్రతాత్ప్రారబ్ధస్యోపశమం శాంతిం ప్రాదుః । తत्र హేతవః - అసత్ప్రియవిరోధానామనుత్పత్త్యా, సచ్ఛబ్దేన సత్యం గృహ్యతే సచ్చ ప్రియం చ సత్ప్రియే, న సత్ప్రియే అసత్ప్రియే, తే చ విరోధశ్చ అసత్ప్రియవిరోధాః తేషామసత్య-అప్రియ-విరోధానామ్ అనుత్పత్తేః ఉత్పత్తేరభావాత్ । మౌనవ్రతస్వీకారే అన్యేః సహ విరోధః అసత్యమ్ అప్రియం చ నోదేతి ।

ఉక్తిర్వాగింద్రియం తన్నిగ్రహాదృణ్డత్రయమధ్యే వాగ్దృణ్డస్య ప్రబలత్వాదుభయోః సాపేక్షత్వేనాసత్యాప్రియవిరోధానుత్పత్తివాడ్నిగ్రహయోర్హేతుహేతుమద్భావః । ప్రేమసంక్షయాత్ ప్రీతేః క్షయతోఽపి । స్నేహస్యాపి ప్రాయో వాగ్విలాసజన్యత్వాత్ । మాయానైకపాశానాం మధ్యే స్నేహపాశస్య ప్రబలతరత్వాన్మౌనస్వీకారే తస్యాపి శేథిల్యం భవతి ।

అత్రకేచిద్ హేతవః । అసత్యోక్తౌ గ్లాని-పాతకోదయ-మానభద్రాదయో దోషాః । అప్రియోక్తౌ అప్రియత్వ-గ్లాని-వైషమ్యాదయో దోషాః । విరోధోక్తౌ భయకార్యహాని-పశ్చాత్తా-పాదయో దోషాః । వాగింద్రియబహిర్వృత్తౌ సర్వే చైతే దోషాః । స్నేహే చ బహిర్ముఖత్వాదయో దోషాః । ణాం శేథిల్యకరం మౌనాపేక్షయా అన్యత్నాస్తిత్యర్థః సాఙ్గే వాగ్దృణ్డే సముదితే సతి అవశేషేఽపి ప్రారబ్ధే హర్షశోకాదిప్రవృత్తేరభావాజ్జీవన్ముక్తేరవసర ఇతి భావః ॥

అవతారికాః - తత్ర ప్రారబ్ధోపశమం కశక్తిమద్వస్తుషు మధ్యే సత్యానుత్పత్త్యాది ప్రశస్త-ఫలాధికరణత్వేన అభ్యర్థితత్వాదాదౌ మౌనం ప్రస్తోతి --

శ్లో॥ అసత్ప్రియవిరోధానామనుత్పత్త్యోక్తినిగ్రహాత్ ।

ప్రారబ్ధోపశమం ప్రాదుమౌనతః ప్రేమసంక్షయాత్ ॥ 54

వ్యాఖ్యాః - అసదिति । మౌనతః మునిజనానుష్ఠితాన్మౌనవ్రతాత్ప్రారబ్ధస్యోపశమం శాంతిం ప్రాదుః । తత్ర హేతవః -- అసత్ప్రియవిరోధానామనుత్పత్త్యా, సచ్ఛబ్దేన సత్యం గృహ్యతే సచ్చ ప్రియం చ సత్ప్రియే, న సత్ప్రియే అసత్ప్రియే, తే చ విరోధశ్చ అసత్ప్రియవిరోధాః తేషామసత్య-అప్రియ-విరోధానామ్ అనుత్పత్తేః ఉత్పత్తేరభావాత్ । మౌనవ్రతస్వీకారే అన్యేః సహ విరోధః అసత్యమ్ అప్రియం చ నోదేతి ।

ఉక్తిర్వాగింద్రియం తన్నిగ్రహాదృణ్డత్రయమధ్యే వాగ్దృణ్డస్య ప్రబలత్వాదుభయోః సాపేక్షత్వేనాసత్యాప్రియవిరోధానుత్పత్తివాడ్నిగ్రహయోర్హేతుహేతుమద్భావః । ప్రేమ-

సంక్షయాత్ ప్రీతేః క్షయతోఽపి స్నేహస్యాపి ప్రాయో వాగ్విలాసజన్యత్వాత్ । మాయా-
నేకపాశానాం మధ్యే స్నేహపాశస్య ప్రబలతరత్వాన్మోనస్వీకారే తస్యాపి కైఫిల్యం భవతి

అత్రకేచిద్ హేతవః । అసత్యోక్తౌ గ్లాని-పాతకోదయ-మానభజ్గాదయో
దోషాః । అప్రియోక్తౌ అప్రియత్వ-గ్లాని-వైషమ్యాదయో దోషాః । విరోధోక్తౌ భయ-
కార్యహాని-పశ్చాత్తాపాదయో దోషాః । వాగ్విన్దియబహిర్వృత్తౌ సర్వే చైతే దోషాః । స్నేహ-
చ బహిర్ముఖత్వాదయో దోషాః । ఏషాం కైఫిల్యకరం మౌనాపేక్షయా అన్యన్మాస్తీత్యర్థః
సాక్షే వాగ్దణ్డే సముదితే సతి అవశేషేఽపి ప్రారబ్ధే హర్షకోకాది ప్రవృత్తేరభావాజ్జీవన్ముక్తే
-రవసర ఇతి భావః ॥

అవతారికా:- నను సత్సద్గత్యాపి పూజ్యతమత్వేన భగవదుక్తత్వాత్తతోఽపి కిం పూజ్యతరత్వం
మౌనస్యేत्याశంక్య ఉభయోః పుణ్యోదయకార్యత్వేఽపి మౌనస్య స్వాధీనత్వాదఙ్గనైరపేక్ష్యేణాపి
కార్యకారితత్వాత్ప్రథమముపాత్తం తन्न సర్వతః అసాధారణత్వేన ఇత్యాశయేనాహ -

శ్లో॥ సుఖదుఃఖాదిభావానామనిత్యత్వావधारणाత్ ।

భోక్తవ్యోపశమే हेतुः सत्सद्गस्तापवारणात् ॥

५५

వ్యాख्या- సుఖేతి । సతాం ఐశ్వరారాధనలక్షణకర్మసంయతాసద్విషయవృత్తినాం
సమత్వేనానుభూతసుఖదుఃఖాదిద్వంద్వానాం సాధూనాం సద్భః సద్భుతిః తత్సమీపే స్థితిరिति
యావత్ । స భోక్తవ్యస్య ప్రారబ్ధస్యోపశమే శేథిల్యే కార్యే వా हेतुः । యద్వా సతాం
వేదశిరసాం పరమార్థప్రతిపాదకానాం ఉపనిషదాం సద్భః సంతతాభ్యాసోఽర్థతః పాఠతో
వా సర్వదా పరిశీలనం తచ్చ తథేతి పూర్వేణ సమ్బంధః । అథవా సతాం సత్తయా శ్రుతి-
గదితానాం గడ్డాప్రయాగసప్తపురీపురుషోత్తమక్షేత్రాణాం సద్భః శ్రద్ధయా నిత్యసేవనం
తచ్చోపశమకారి ।

అత్ర हेतुद्वయం సుఖదుఃఖాదిభావానాం సద్భుత్పితప్రియాప్రియవస్తుపరిస్థితౌ జాతానాం
హర్షశోకాదివృత్తినామనిత్యత్వావधारణమనిత్యత్వపరిజ్ఞానం తస్మాత్, తాపవారణాదహం
నిరతిశయసుఖః కదా స్యామ్ ? మమానిష్ఠనివృత్తిశ్చ కదా స్యాద్ ? ఇత్యాదేస్తాపస్య
వారణాద్విनाశాచ్చ సత్సద్భః ప్రారబ్ధోపశమకః ।

వివిక్తసేవినః పరిత్యక్తాసద్విషయకరతీసార్థాః సజ్జనాః సర్వదా హి
పరమేశ్వరలీలामృతార్ణవావగాహినః శరణాగతాన్ స్వాశ్రమోపగతాన్ తామేవ తాప-
వారిణీం పరమేశ్వరీం మాయాకథాం శ్రావయంతి । శ్రుతాయాం చ శ్రుతిమితాయాం తస్యామ్

అప్రార్థితదుఃఖాగమవత్ సుఖాగమోఽపి తथैవ భవభీత్యాఘనుభవాత్ సుఖమనित్యమేవ
తथा దుఃఖమపీత్యవधारणात् సుఖదుఃఖసామ్యనిరूपితహర్షశोकवृत्तिसाम్యेन
विद्यानन्दाविर्भावाज्जीवन्मुक्तिरुपतिष्ठत इति भावः ॥

అవతారికా: - నను సత్సజ్జస్యాపి పూజ్యతమత్వేన భగవదుక్తత్వాత్తతోఽపి కిం పూజ్య-
తరత్వం మౌనస్యేత్యాశంజ్య ఉభయోః పుణ్యోదయకార్యత్వేఽపి మౌనస్య స్వాధీనత్వా-
దజ్ఞనైరపేక్ష్యేణాపి కార్యకారిత్యాత్మధమముపాత్తం తన్న సర్వతః అసాధారణత్వేన
ఇత్యాశయేనాహ --

శ్లో॥ సుఖదుఃఖాదిభావానామనిత్యత్వావధారణాత్ ।

భోక్తవ్యోపశమే హేతుః సత్సజ్జస్తాపవారణాత్ ॥

55

వ్యాఖ్యా: - సుఖేతి, సతాం ఈశ్వరారాధనలక్షణకర్మసంయతాసద్విషయవృత్తీనాం
సమత్వేనానుభూతసుఖదుఃఖాదిద్వన్ద్వానాం సాధూనాం సజ్జః సజ్జతిః తత్సమీపే స్థితిరితి
యావత్ । స భోక్తవ్యస్య ప్రారబ్ధస్యోపశమే శైథిల్యే కార్యే వా హేతుః, యద్వా సతాం
వేదశిరసాం పరమార్థప్రతిపాదకానాం ఉపనిషదాం సజ్జః సంతతాభ్యాసోఽర్థతః పాఠతో
వా సర్వదా పరిశీలనం తచ్చ తథేతి పూర్వేణ సంబంధః, అథవా సతాం సత్తయా
శ్రుతి గదితానాం గజ్ఞాప్రయాగసప్తపురీపురుషోత్తమక్షేత్రాణాం సజ్జః శ్రద్ధయా
నిత్యసేవనం తచ్చోపశమకారీ,

అత్ర హేతుద్వయం సుఖదుఃఖాదిభావానాం సజ్జల్పితప్రియాప్రియవస్తూపస్థితౌ
జాతానాం హర్షశోకాదివృత్తీనామనిత్యత్వావధారణమనిత్యత్వపరిజ్ఞానం తస్మాత్,
తాపవారణాదహం నిరతిశయసుఖః కదా స్యామ్? మమానిష్టనివృత్తిశ్చ కదా స్యాద్?
ఇత్యాదేస్తాపస్య వారణాద్వినాశాచ్చ సత్సజ్జః ప్రారబ్ధోపశమకః,

వివిక్తసేవినః పరిత్యక్తాసద్విషయకరతిసార్థాః సజ్జనాః సర్వదా హి పరమేశ్వర-
లీలామృతార్థవావగాహినః శరణాగతాన్ స్వాశ్రమోపగతానపి తామేవ తాపవారిణీం
పరమేశ్వరీం మాయాకథాం శ్రావయంతి, శ్రుతాయాం చ శ్రుతిమితాయాం తస్యామ్
అప్రార్థితదుఃఖాగమవత్ సుఖాగమోఽపి తథైవ భవభీత్యాఘనుభవాత్ సుఖమనిత్య-
మేవ తథా దుఃఖమపీత్యవధారణాత్ సుఖదుఃఖసామ్యనిరూపితహర్షశోకవృత్తీసామ్యేన
విద్యానన్దావిర్భావాజ్జీవన్ముక్తిరపతిష్ఠత ఇతి భావః ॥

అవతారికా:- ప్రారబ్ధోపశమోదయకారिषు వస్తుषు సదర్థప్రతిపత్తేరప్యసాధారణ-
కారణత్వం ప్రతిపాదయతి -

శ్లో॥ సమత్వప్రతిభానైవ భావస్యాపి ప్రసాదతః।

సదర్థప్రతిపత్తేర్హి భోక్తవ్యోపశమోదయః॥

౪౬

వ్యాఖ్యా- సమత్వప్రతిభానైవేతి । సదర్థప్రతిపత్తేః సత్సు సత్పాత్రేషు అర్థానాం గోభూ-
హిరण्याదీనాం అకామితానాం ప్రతిపత్తిః సమర్పణం తతో భోక్తవ్యోపశమస్య ప్రారబ్ధోప-
శాంతేరుదయ ఉత్పత్తిర్భవతీతి శేషః। యద్వా సతి బ్రహ్మణి అర్థానాం కర్మణాం
ప్రతిపత్తిరర్పణం తతోఽపి తథా సః। అథవా సదర్థానామ్ అనాయాసేనాననర్థతయా
సదుపార్జనేన వోపలబ్ధానాం కపర్దికాని గజాంతానాం సంపదాం ప్రాప్తిః పరమేశ్వర-
ప్రీతయే వేదోక్తయాగాదౌ సద్వినియోగేన సంపాదనం తతశ్చ స తథా । యద్వా సతాం
వేదానామర్థానాం క్రియాపరత్వాత్మపరత్వరూపాణాం ప్రతిపత్తిః పర్యాలోచనం తస్మాదపి తథా
సః। యద్వా సత్సు పితృదేవర్షిభూతాతిథిలక్షణసగుణాత్మమూర్తిषు వేదాధ్యయనశ్రాద్ధహోమబలి-
గ్రాసాదీనాం ప్రతిపత్తిరహరహః శ్రద్ధయా సంపాదనం తచ్చ ప్రారబ్ధోపశమకారి । యద్వా
సదర్థయోః ఆత్మదేహయోః ప్రతిపత్తిః ప్రకాశకత్వప్రకాశ్యత్వరూపేణ, సత్యత్వాసత్యత్వ-
రూపేణ, వివర్తత్వాధిష్ఠానత్వేన చ పరిచింతనం తతోఽపి స తథా । యద్వా సతో
బ్రహ్మణోఽర్థానాం సత్తాజ్ఞానానందానూరూపాణాం ప్రతిపత్తిః సద్విదానందరూపో ఽహమితిపాసనం
తతోఽపి స తాదృక్ యద్వా సతాం సగుణబ్రహ్మమూర్తీనాం హరిహరా దీనామర్థానాముపాస-
నావలంబనहेతునాం ప్రతిమానాం ప్రతిపత్తిః స్థాపనం అనన్యభావే నారాధనం తతోఽపి
ప్రారబ్ధోపశమోదయః।

తत्र हेतुः - भावस्य चित्तस्य प्रसादतो निर्मलत्वात् समत्वप्रतिभावेन
जीवात्मपरमात्मनोः प्रतिभावेन एकत्ववृत्त्युदयेन च सदर्थप्रतिपत्तिः उक्तकार्य-
कारणीत्यर्थः। अत्र समत्वप्रतिभान्-भावप्रसादयोर्हेतुहेतुमद्भावोऽवगन्तव्यः सदर्थ-
प्रतिपत्तिनिरूपितचित्तस्वच्छताप्रतिभातपरापरात्मैकत्वस्य किञ्चिदनुभवेन प्रारब्ध-
कर्मवशतो जायमानेष्वपि क्रियाकलापेषु न अहन्ताममतोदय इति भावः॥

అవతారికా:- ప్రారబ్ధోపశమోదయకారిషు వస్తుషు సదర్థప్రతిపత్తేరప్యసాధారణ-
కారణత్వం ప్రతిపాదయతి --

శ్లో॥ సమత్వప్రతిభానైవ భావస్యాపి ప్రసాదతః।

సదర్థప్రతిపత్తేర్హి భోక్తవ్యోపశమోదయః॥

56

వ్యాఖ్యా:- సమత్వప్రతిభానేనేతి । సదర్థప్రతిపత్తే: సత్సు సత్సాత్రేషు అర్థానాం గోభూహిరణ్యాదీనాం అకామితానాం ప్రతిపత్తి: సమర్పణం తతో భోక్తవ్యోపశమస్య ప్రారబ్ధోపశాంతేరుదయ ఉత్పత్తిర్భవతీతి శేషః యద్వా సతి బ్రహ్మణి అర్థానాం కర్మణాం ప్రతిపత్తిరర్పణం తతోఽపి తథా సః అథవా సదర్థానామ్ అనాయాసేనాననర్థతయా నదుపార్జనేన వోపలబ్ధానాం కపర్దికాని గజాంతానాం సమ్పదాం ప్రతిపత్తి: పరమేశ్వరప్రీతయే వేదోక్తయాగాదౌ సద్వినియోగేన సమ్పాదనం తతశ్చ స తథా యద్వా సతాం వేదానామర్థానాం క్రియాపరత్వాత్మపరత్వరూపాణాం ప్రతిపత్తి: పర్యాలోచనం తస్మాదపి తథా సః యద్వా సత్సు పితృదేవర్షిభూతాతిథిలక్షణ సగుణాత్మమూర్తిషు వేదాధ్యయనశ్రాద్ధహోమబలిగ్రాసాదీనాం ప్రతిపత్తిరహరహ: శ్రద్ధయా సమ్పాదనం తచ్చ ప్రారబ్ధోపశమకారి యద్వా సదర్థయో: ఆత్మదేహయో: ప్రతిపత్తి: ప్రకాశకత్వప్రకాశ్యత్వరూపేణ, సత్యత్వాసత్యత్వరూపేణ, వివర్తత్వాధిష్ఠానత్వేన చ పరిచింతనం తతోఽపి స తథా యద్వా సతో బ్రహ్మణోఽర్థానాం సత్తాజ్ఞానానన్దాను -రూపాణాం ప్రతిపత్తి: సచ్చిదానన్దరూపోఽహమిత్యపాసనం తతోఽపి స తాదృక్ యద్వా సతాం సగుణబ్రహ్మమూర్తీనాం హరిహరాదీనామర్థానాముపాసనావలమ్బన- హేతునాం ప్రతిమానాం ప్రతిపత్తి: స్థాపనం అనన్యభావేనారాధనం తతోఽపి ప్రారబ్ధోపశమోదయః

తత్ర హేతు: -- భావస్య చిత్తస్య ప్రసాదతో నిర్మలత్వాత్ సమత్వప్రతిభానేన జీవాత్మపరమాత్మనో: ప్రతిభానేన ఏకత్వవృత్త్యుదయేన చ సదర్థప్రతిపత్తి: ఉక్తకార్య- కారణీత్యర్థః అత్ర సమత్వప్రతిభాన-భావప్రసాదయోర్హేతుహేతుమద్భావోఽవగంతవ్య: సదర్థప్రతిపత్తినిరూపితచిత్తస్వచ్ఛతాప్రతిభాతపరాపరాత్మైకత్వస్య కిञ్చిదనుభవేన ప్రారబ్ధకర్మవశతో జాయమానేష్యపి క్రియాకలాపేషు న అహంతామమతోదయ ఇతి భావః॥

అవతారికా:- నను మౌన-సత్సङ్గ-సదర్థప్రతిపత్తినినామేకతమాశ్రయేణాపి ప్రారబ్ధశౌత్య- లక్షణపరమఫलोदయాద్ अनर्थोपशमनफलोदये किमिति न प्रवर्तन्ते लोका इत्याशङ्क्य मतिमान्द्य-श्रद्धाजाड्यादि एवाप्रवृत्तौ हेतुः, न पदार्थाशक्तिमत्त्वं प्रयोजक- मित्याशयेनाह -

श्लो॥ भावस्यापि प्रदोषेण संसर्गात्कर्मणोऽसतः।

अरुच्या परमार्थेषु न वृत्तिः सति वस्तुनि ॥

వ్యాఖ్యా- భావస్యేతి । సతి వస్తుని ప్రారబ్ధోపశమకే మౌనాదికర్మణి భావస్య చిత్తస్య ప్రదోషేణ మాలిన్యేన అసత్ఫలజనకస్య కర్మణః సంసర్గాత్ సమ్బంధాత్ పరమార్థేషు పరమార్థప్రతిపాదక-उपनिषदादिशास्त्रेषు అరుచ్యా శ్రద్ధాజాడ్యేన చ న వృత్తిః నరాణాం న ప్రవృత్తిః । వేదోక్త - ఆపాతరమణీయార్థవిసృష్టేంద్రియసకలవృత్తీనాం బహిర్ముఖానామసత్ఫలాచ్ఛాదితాంతఃకరణానాం త్రివిధక్రియావాసనాంతరోపలభ్యమాన-బ్రహ్మనందానుభవో ఽతీవ గఢన ఇతి భావః॥

అవతారికా:- నను మౌన-సత్సంజ్ఞ-సదర్శప్రతిపత్తీనామేకతమాశ్రయేణాపి ప్రారబ్ధ-శైథిల్యలక్షణపరమఫలోదయాద్ అనర్థోపశమనఫలోదయే కిమితి న ప్రవర్తంతే లోకా ఇత్యాశంక్య మతిమాన్వ-శ్రద్ధాజాడ్యాది ఏవాప్రవృత్తౌ హేతుః, న ఏదార్థాశక్తిమత్వం ప్రయోజకమిత్యాశయేనాహ --

శ్లో॥ భావస్యేతి ప్రదోషేణ సంసర్గాత్కర్మణోఽపతః

అరుచ్యా పరమార్థేషు న వృత్తిః సతి వస్తుని ॥

57

వ్యాఖ్యా:- భావస్యేతి । సతి వస్తుని ప్రారబ్ధోపశమకే మౌనాదికర్మణి భావస్య చిత్తస్య ప్రదోషేణ మాలిన్యేన అసత్సంజ్ఞనకస్య కర్మణః సంసర్గాత్ సంబంధాత్ పరమార్థేషు పరమార్థప్రతిపాదక-ఉపనిషదాదిశాస్త్రేషు అరుచ్యా శ్రద్ధాజాడ్యేన చ న వృత్తిః నరాణాం న ప్రవృత్తిః । వేదోక్త - ఆపాతరమణీయార్థవిసృష్టేంద్రియసకలవృత్తీనాం బహిర్ముఖానామసత్ఫలాచ్ఛాదితాంతఃకరణానాం త్రివిధక్రియావాసనాంతరోపలభ్యమాన-బ్రహ్మనందానుభవో ఽతీవ గఢన ఇతి భావః॥

అవతారికా:- నను త్రయాణామేవ ప్రారబ్ధోపశామకత్వే తత్రారుచీనామశక్తానాం వా ప్రారబ్ధానుపశాంత్యా సుఖదుఃఖోపస్థితౌ హర్షశోకాదేరుదయాత్ కర్మాంతరోదయస్య తదుపోద్వలకత్వేన కర్మసమాప్త్యా స్వప్రేఽపి అలభ్యా స్వరూపసంపదిత్యాశంకా, తతః సుగమతరతదుపశమకశక్తిమద్వత్త్వనంతరస్య భగవదాచార్యేరుక్తత్వాత్త శంకావసర ఇత్యాహ -

శ్లో॥ కౌటితారశ్రయేణైవ లక్షపౌరుషసేవనాత్ ।

అయతేశ్వర్యయోగేన ప్రారబ్ధోపశమోదయః॥

౪౮

వ్యాఖ్యా- కౌటితారశ్రయేణైవేతి । కౌటి సజ్జాకం యత్ తస్య తారస్య ప్రణవస్య శ్రయణం జపస్तेన ప్రారబ్ధస్య కర్మణః ఉపశమస్య హర్షశోకాదివృత్తిరాహిత్యస్య ఉదయ

ఉత్పత్తిర్भवतीति शेषः। प्रणवस्य त्रयी बीजत्वान्मात्रादित्रितयस्य च हरिहरब्रह्म-
वाचकत्वात् तत्सेवनेन तदुपासनासिद्धौ किम् अलभ्यमित्यर्थः। तथा च लक्ष-
सङ्घातं यत् पौरुषं पुरुषावतारप्रतिपादकं सूक्तं "सहस्रशीर्षा" इत्यादिलक्षणं
तस्य सेवनादर्थानुसन्धानेन पाठात् तदुपशमो भवति । तथा अयुतसङ्घातं
यदैश्वरमीश्वरसम्बन्धिसूक्तं "समस्तेरुद्र" इत्यादि लक्षणं तस्य योगेन सार्थानु-
सन्धानपाठेन तदुपशान्तिर्भवति । पुरुषसूक्तरुद्रयोर्वैराजोपासनत्वेन अदुष्करएव
तदुपशम इत्यर्थः।

अर्थानुसन्धानमात्रे सङ्ज्ञानवगमान्मानसिक उपांशुर्वा जप उच्चारणामात्रस्य
धात्वर्थेऽपि नैरवधानादिदोषाकरत्वेन वाचनिकत्वं नाभ्युपेयम् । प्रारब्धोपशमस्य
दृष्टत्वेऽपि हर्षशोकादिवृत्त्यनुदयोपशमोदययोः लक्ष्यलक्षणयोर्भावोऽवगन्तव्यः।
प्रचण्डसूर्यप्रकाशस्य घटकुड्यादिगतान्धकार-विनाशकत्वं न विचित्रम् ।

అవతారికా:- నను త్రయాణామేవ ప్రారబ్ధోపశామకత్వే తత్రారుచీనామశక్తానాం
వా ప్రారబ్ధానుపశాంత్యా సుఖదుఃఖోపస్థితౌ హర్షశోకాదేరుదయాత్ కర్మాంతరోదయస్య
తదుపోద్బలకత్వేన కర్మసమాప్త్యా స్వప్నేఽపి అలభ్యా స్వరూపసమ్బుదిత్యాశంజ్యతతః
సుగమతరతదుపశమకశక్తిమద్వస్త్వనంతరస్య భగవదాచార్యైరుక్తత్వాన్న శఙ్కావసర
ఇత్యాహ --

శ్లో॥ కోటితారశ్రయేణైవ లక్షపౌరుషసేవనాత్ ।

అయుతైశ్వర్యయోగేన ప్రారబ్ధోపశమోదయః॥

58

వ్యాఖ్యా:- కోటితారశ్రయేణైవేతి కోటి సజ్జ్వాకం యత్ తస్య తారస్య ప్రణవస్య
శ్రయణం జపస్తేన ప్రారబ్ధస్య కర్మణః ఉపశమస్య హర్షశోకాదివృత్తిరాపిత్యస్య ఉదయ
ఉత్పత్తిర్భవతీతి శేషః ప్రణవస్య త్రయీ బీజత్వాన్మాత్రాదిత్రితయస్య చ హరిహరబ్రహ్మ-
వాచకత్వాత్ తత్సేవనేన తదుపశాంతిని సిద్ధౌ కిమ్ అలభ్యమితి తథా చ లక్షసజ్జ్వాకం
యత్ పౌరుషం పురుషోపశాంతిప్రతిపాదకం సూక్తం "సహస్రశీర్షా" ఇత్యాదిలక్షణం
తస్య సేవనాదర్థానుసన్ధానేన పాఠాత్ తదుపశమో భవతి తథా అయుతసజ్జ్వాకం
యదైశ్వరమీశ్వరసమ్బుద్ధిసూక్తం 'సమస్ते రుద్ర' ఇత్యాది లక్షణం తస్య యోగేన సార్థాను-
సన్ధానపాఠేన తదుపశాంతిర్భవతి పురుషసూక్తరుద్రయోర్వైరాజోపాసనత్వేన అదుష్కర-
ఏవ తదుపశమ ఇత్యర్థః

అర్థానుసన్ధానమాత్రే సజ్ఞానవగమాన్మానసిక ఉపాంశుర్వా జప ఉచ్చారణా-
మాత్రస్య ధాత్వర్థేఽపి నైరవధానాదిదోషాకరత్వేన వాచనికత్వం నాభ్యుపేయమ్।
ప్రారబ్ధోపశమస్య దృష్టత్వేఽపి హర్షకోకాదివృత్త్యనుదయోపశమోదయయోః
లక్ష్యలక్షణ యోర్భావోఽవగంతవ్యః ప్రచణ్డసూర్యప్రకాశస్య ఘటకుడ్యాదిగతాంతకార-
వినాశకత్వం న విచిత్రమ్॥

అవతారికా:- నను సద్గురుపదిష్ఠానామేవ వేదమన్త్రాణాం ఫలప్రదత్వాత్ తావత్సజ్ఞాక-
జపస్య చ बहुकालसाध्यत्वात्, मालामङ्गलभूमिचित्तैकाग्र्यादीनां च जपाङ्गत्वात्
अतद्विधानां न तदुपशमप्रसङ्ग इत्याशङ्क्य अधिकारिभेदेन तदुपशामक-
विध्यन्तरस्यापि भगवदाचार्यैरभिहितत्वात् न शोचनीयमित्याशयेनाह -

श्लो॥ अर्कचक्राङ्कमूर्तीनां प्रत्यहं भावनाश्रयात् ।

वैधतोऽवैधतो वापि प्रारब्धोपशमो भवेत् ॥

५९

व्याख्या- अर्कचक्राङ्कमूर्तीनामिति । अर्कशब्दो द्वादशसङ्ख्यापरः। अर्कसङ्ख्याकाः
चक्राङ्काः सौम्यचक्रयुताः स्फुटितपिङ्गलत्वादिदोषहीनाः अयाचिता अचोरिताः
स्वयमुपार्जिता श्रद्धया अन्यदत्ता वा या हरिहरादिरूपाः सालग्राममूर्तयस्तासां
वैधतो वेदोक्तविधिना अवैधतो विज्ञकृतानुकरणविधिना वा यथामिलितोपचारैः
प्रत्यहं प्रतिदिनं भावनया भक्त्या आश्रयादाराधनात्प्रारब्धोपशान्तिर्भवति ।
भावनाश्रयादित्यनेन दम्भकृते प्रारब्धोपशमेतरपापक्षयादिफलं ज्ञेयम् । “न हि
कल्याणकृत् कश्चिद्दुर्गतिं तात गच्छति” इति भगवदुक्तेः। अवैधतोऽपीत्यनेन
भक्त्याकृते तु विधिविपर्ययेऽपि यथोक्तमेव फलं अव्याहतमिति बोध्यम् । विचित्र-
मतीनां तथाविधिरुचीनां जीवानां रुचिविषयस्य भावनाधिकरणत्वात् सगुणत्वं
चरस्थावरात्मकत्वं च ब्रह्मण इति भावः॥

అవతారికా:-నను సద్గురూపదిష్ఠానామేవ వేదమన్త్రాణాం ఫలప్రదత్వాత్ తావత్సజ్ఞాక-
జపస్య చ बहुकालसाध्यत्वात्, मालामङ्गलभूमिचित्तैकाग्र्यादीनां च जपाङ्गत्वात्
अतद्विधानां न तदुपशमप्रसङ्ग इत्याशङ्क्य अधिकारिभेदेन तदुपशामक-
विध्यन्तरस्यापि भगवदाचार्यैरभिहितत्वात् न शोचनीयमित्याशयेनाह --

శ్లో॥ అర్కచక్రాజ్కమూర్తీనాం ప్రత్యహం భావనాశ్రయాత్।

వైధతోఽవైధతో వాపి ప్రారబ్ధోపశమో భవేత్ ॥

59

వ్యాఖ్యా:- అర్కచక్రాజ్ఞమూర్తినామితి అర్కశబ్దో ద్వాదశసంఖ్యపరః అర్కసంఖ్యాకాః చక్రాజ్ఞాః సౌమ్యచక్రయుతాః సుటితపిష్టలత్వాదిదోషహీనాః అయాచితా అచోరితాః స్వయముపార్జితా శ్రద్ధయా అన్యదత్తా వా యా హరిహరాదిరూపాః సాలగ్రామమూర్తయస్తాసాం వైధతో వేదోక్తవిధినా అవైధతో విజ్ఞకృతానుకరణవిధినా వా యథామిలితోపచారైః ప్రత్యహం ప్రతిదినం భావనయా భక్త్యా ఆశ్రయాదారాధనాత్పారబ్ధోపశాంతిర్భవతి భావనాశ్రయాదిత్యనేన దమ్భకృతే ప్రారబ్ధోపశమేతరపాపక్షయాదిఫలం జ్ఞేయమ్ “న హి కల్యాణకృత్ కశ్చిద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతి” ఇతి భగవదుక్తే అవైధతోఽపీత్యనేన భక్త్యాకృతే తు విధివిపర్యయేఽపి యథోక్తమేవ ఫలం అవ్యాహతమితి బోధ్యమ్ విచిత్రమతీనాం తథావిధిరుచీనాం జీవానాం రుచివిషయస్య భావనాధికరణత్వాత్ సగుణత్వం చరస్థావరాత్మకత్వం చ బ్రహ్మణ ఇతి భావః॥

అవతారికా:- నను లక్షణవిహీనానాం తాదృశఫలప్రదానశక్త్యభావాత్ తదారాధనే చాధికారివిశేషస్యోక్తత్వాద్భావనాయాశ్చ సార్వదికత్వానియమాత్ తథా ప్రపన్నానాం న కర్మోపశమ ఇत्याశంక్య అధికారినियमरहितस्य परमेश्वराचलप्रतिमास्थापन लक्षणस्य कर्मणः प्रवृत्तोपशमकत्वं श्रीभगवतोक्तमित्याह -

శ్లో॥ సగుణబ్రహ్మమూర్తీనాం అజవిష్ణుకపర్దిनाమ్ ।

अचलार्चास्थितेः शान्तिः कर्मणो भावतोऽर्थतः॥ ६०

व्याख्या- सगुणब्रह्ममूर्तीनामिति । सत्त्वादिगुणाधिष्ठातृणां ब्रह्मविष्णुशिवानामचला या अर्चा सुवर्णादिपाषाणान्तैः घटिता प्रतिमा संवादिभ्रमोत्तमरूपा तस्याः स्थितिः स्थापनं ततः कर्मणः प्रारब्धस्य तस्यैव प्रकृतत्वादितरयोस्तु पूर्वमुक्तत्वात् शान्तिर्भोगशैथिल्यं भवति ।

तत्राङ्गमाह भावतः अस्यामर्चायां स्थापितायां कर्मशान्तिः भविष्यतीति भक्त्या स्थापनात् अर्थतः एतदर्चास्थापनकर्मणः कर्मोपशमकत्वं स्वतः प्रसिद्धमित्यर्थज्ञानात् स्थापितायाः सा नियता ।

यद्वा हरति कर्माणीति हरिः हरश्च न जायते इत्यजः त्रयाणामपि ब्रह्मण एव वाच्यत्वात् एतदर्चास्थापनेनाहमपि तथा स्यामित्यर्थतो यो भावः श्रद्धा तथा स्थापितायाः सा भवति । अथवा अर्चनप्रवाहकनिर्वाहकोपजीव्यार्पणेन अनुष्ठितायास्तस्यास्तथा शक्तिमत्वम् । लक्षणप्रतिपदोक्तयोरपि कर्मणोरङ्ग-

नैरपेक्ष्येमुख्यफलदातृत्वदौर्लभ्यादङ्गबाहुल्येऽपि भावनास्थानस्य बलवत्तरत्वं प्रकृत-
फलस्य अवश्यंभाव्यादिति भावः॥

అవతారికా:- నను లక్షణవిహీనానాం తాదృశఫలప్రదానశక్త్యభావాత్ తదారాధనే
చాధికారివిశేషస్వోక్తత్వాద్భావనాయాశ్చ సార్వదికత్వానియమాత్ తథా ప్రపన్నానాం
న కర్మోపశమ ఇత్యాశంభ్య అధికారినియమరహితస్య పరమేశ్వరాచలప్రతిమాస్థాపన-
లక్షణస్య కర్మణః ప్రవృత్తీపశమకత్వం శ్రీభగవతోక్తమిత్యాహ--

శ్లో॥ సగుణబ్రహ్మమూర్తీనాం అజవిష్టుకపర్వినామ్

అచలార్చాస్థితేః శాన్తిః కర్మణో భావతోఽర్థతః॥

60

వ్యాఖ్యా - సగుణబ్రహ్మమూర్తీనామితి సత్త్వాదిగుణాధిష్ఠానాం బ్రహ్మవిష్టుకీవానా-
మచలా యా అర్చా సువర్ణాదిపాషాణాస్తైః ఘడితా ప్రతిమా సంవాదిభ్రమోత్తమరూపా
తస్యాః స్థితిః స్థాపనం తతః కర్మణః ప్రారబ్ధస్య తస్మైవ ప్రకృతత్వాదితరయోస్తు
పూర్వముక్తత్వాత్ శాన్తిర్భగవైధిల్యం భవతి

తత్రాజ్ఞమాహ భావతః ఆస్యామర్చాయాం స్థాపితాయాం కర్మశాన్తిః భవిష్యతీతి
భక్త్వా స్థాపనాత్ అర్థతః ఏతదర్చాస్థాపనకర్మణః కర్మోపశమకత్వం స్వతః ప్రసిద్ధమిత్యర్థ-
జ్ఞానాత్ స్థాపితాయాః సా నియతా

యద్వా హరతి కర్మాణీతి హరిః హరశ్చ వ జాయతే ఇత్యజః త్రయాణామపి
బ్రహ్మణ ఏవ వాచ్యత్వాత్ ఏతదర్చాస్థాపనేనాహమపి తథా స్వామిత్యర్థతో యో భావః
త్రద్ధా తథా స్థాపితాయాః సా భవతి । అథవా అర్చనప్రవాహకనిర్వాహకోపజీవ్యార్పణేన
అనుష్ఠితాయాస్తస్యాస్తథా శక్తిమత్వమ్ లక్షణప్రతిపదోక్తయోరపి కర్మణోరజ్ఞనైరపేక్ష్యే-
ముఖ్యఫలదాతృత్వదౌర్లభ్యాదజ్ఞానాహార్యేన పి భావనాస్థానస్య బలవత్తరత్వం ప్రకృత-
ఫలస్య అవశ్యంభావ్యాదితి భావః॥

अवतारिका:- समाहितचेतसां त्वसाधारणं स्वभावसिद्धमजपाजपानुसन्धानं
प्रारब्धोपशमकमस्तीत्याह -

श्लो॥ नासासम्पुटलीलस्य मनोर्हसोदयात् पुरा ।

विनियोगानुसन्धानात् प्रवृत्तोपशमः परः॥

६९

व्याख्या- नासासम्पुटलीलस्येति । नासासम्पुटयोर्नासारन्ध्रयोर्लीला उच्छ्वास

निःश्वासलक्षणा यस्य तस्य मनोः मन्त्रस्य हंसोदयात् सूर्योदयात्पुरा ब्राह्मे मुहूर्ते इत्यर्थः। सामान्यप्राप्तावप्युक्तप्रकारस्यैव सत्फलदातृत्वात् । विनियोगसहितं यदनुसन्धानं तस्मात्परः उक्ताखिलप्रारब्धकर्मोपशामककर्मणाम् उत्तमः प्रवृत्तस्य प्रारब्धस्य उपशमो भवति । विनियोगो ब्रह्मरन्ध्रसप्तमकमूलाधारादिषट्चक्रस्थित-गणेशादि देवेभ्यो यथाभागं निवेदनम् ।

अनुसन्धानं च 'हम्' कारेण प्रविशतीति 'सः' कारेण बहिर्याति, हम् कारेण बहिर्याति सः कारेण प्रविशतीति वा । समगतौ षट्छताधिक-एकविंशति सहस्रसङ्ख्यावृत्तिः (२१,६००)। अधिके तावदायुक्षयो न्यूने तावदायुर्वृद्धिः। अत एव योगिनः कुम्भकाभ्यासेन आयुर्वृद्धिं लभन्ते इत्यादिचिन्तनम् ।

अथ निवेदनप्रकारः। ब्रह्मे उत्थाय रात्रिवासः परित्यज्य शुचिर्भूत्वा पूर्वोत्तरास्य आचम्य 'अद्येह पूर्वद्युरहोरात्राचरित-नासापुटनिःसृत-उच्छ्वास-निश्वासात्मकषट्छताधिक-एकविंशतिसहस्रसङ्ख्याक अजपागायत्रीजपं गणपति-ब्रह्मविष्णुरुद्रजीवगुरुपरमात्मभ्यो यथाभागं निवेदयामि' इति सङ्कल्प्य मूलाधारचक्रे रक्तवर्णचतुर्दलकमलस्थाय सिद्धिशक्तिसहिताय श्रीगणेशाय षट्छतमजपागायत्रीजपं निवेदयामि। स्वाधिष्ठानचक्रे विद्युन्निभषड्दलपद्मस्थाय सरस्वतीशक्तिसहिताय ब्रह्मणे षट्सहस्राजपागायत्रीजपं निवेदयामि। मणिपूरचक्रे इन्द्रनीलमणिनिभदशदलकमलस्थाय महालक्ष्मीशक्तिसमेताय श्रीमहाविष्णवे षट्सहस्रमजपागायत्रीजपं निवेदयामि । अनाहतचक्रे पीतवर्णद्वादशदलकमलस्थाय श्री गौरीशक्तिसमेताय श्रीशिवाय षट्सहस्रमजपागायत्रीजपं निवेदयामि। विशुद्धचक्रे श्वेतवर्णषोडशदलकमलस्थाय प्राणशक्तिसहिताय श्रीजीवात्मने सहस्रमजपागायत्रीजपं निवेदयामि । आज्ञाचक्रे धवलवर्णद्विदलकमलस्थाय ज्ञानशक्तिसमेताय श्रीगुरवे सहस्रमजपागायत्रीजपं निवेदयामि । ब्रह्मरन्ध्रचक्रे ऽनेकवर्णसहस्रदलकमलस्थाय विच्छक्तिसमेताय श्रीपरमात्मने सहस्रमजपागायत्रीजपं निवेदयामि। केचित्तु आज्ञाचक्रे परमात्मानं ब्रह्मरन्ध्रे गुरुं ध्यायन्ति । "ब्रह्मविद् ब्रह्मैव भवति" इति श्रुतिवचनात् शक्तिसाम्याच्चाविरोधः। इति निवेद्य पुनः "अद्य प्रातरारभ्य आगामिप्रातःपर्यन्तं नासापुटनिःसृतश्वासोच्छ्वासात्मकं षट्छताधिकएकविंशति सहस्रसङ्ख्याजपागायत्रीजपमहोरात्रेण करिष्ये" इति संकल्प्य स्वकृत्यमाचरेत्।

इदं चोपासनं विना सुकृतमतिदुर्लभम् । अनायासजातमपि प्रत्यक्षमपि जीवजीवनमपि अलौकिकगुणाधिकरणमपि व्यापकमपि परमात्मदैवतमपि, श्रीगुरुरूपसत्तिं विना सदुपासनं वा विना, तीर्थशुद्धिं विना परमेश्वरानुग्रहं विना नानुभूयते चैतदादिवस्तुसदिति भावः॥

అవతారికా: - సమాహితచేతసాం త్వసాధారణం స్వభావసిద్ధమజపాజపానుసన్ధానం ప్రారబ్ధోపశామకమస్తీత్యాహ --

శ్లో॥ నాసాసమ్పుటలీలస్య మనోర్థంసోదయాత్ పురా

వినియోగానుసన్ధానాత్ ప్రవృత్తౌపశమః పరః॥

61

వ్యాఖ్యా - నాసాసమ్పుటలీలస్యేతి । నాసాసమ్పుటయోర్నాసారస్థయోర్గీలా ఉచ్చాస-
నిఃశ్వాసలక్షణా యస్య తస్య మనోః మస్తస్య హంసోదయాత్ సూర్యోదయాత్పురా
బ్రాహ్మే ముహూర్తే ఇత్యర్థః సామాన్య ప్రాప్తావప్యక్తప్రకారస్యైవ సత్ఫలదాతృత్వాత్
వినియోగసహితం యదనుసన్ధానం తస్మాత్పరః ఉక్తాఖిలప్రారబ్ధకర్మోపశామకకర్మణామ్
ఉత్తమః ప్రవృత్తస్య ప్రారబ్ధస్య ఉపశమో భవతి వినియోగో బ్రహ్మరస్థస్సప్తమక-
మూలాధారాదిషట్చక్రస్థితగణేశాది దేవేభ్యో యథాభాగం నివేదనమ్

అనుసన్ధానం చ 'హం' కారేణ ప్రవిచలీతి 'సః' కారేణ బహిర్యాతి, హం
కారేణ బహిర్యాతి సః కారేణ ప్రవిచలీతి వా సమగతౌ షట్చతాధిక-ఏకవింశతి
సహస్రసంఖ్యావృత్తిః(21,600)। అధికే తావదాయుక్షయో న్యూనే తావదాయుర్వృద్ధిః అత
ఏవ యోగినః కుమ్భకాభ్యాసేన ఆయుర్వృద్ధిం లభంతే ఇత్యాదిచింతనమ్

అథ నివేదన ప్రకారః బ్రాహ్మే ఉత్తాయ రాత్రివాసః పరిత్యజ్య శుచిర్భూత్వా
పూర్వోత్తరాస్య ఆచమ్య'అద్యేహ పూర్వేద్యురహోరాత్రాచరిత-నాసాపుటనిఃస్పృత-
ఉచ్చాస-నిశ్వాసాత్మకషట్చతాధిక-ఏకవింశతీసహస్రసంఖ్యాక అజపాగాయత్రీజపం
గణపతి-బ్రహ్మవిష్ణురుద్రజీవగురుపరమాత్మభ్యో యథాభాగం నివేదయామి' ఇతి
సంఖ్య మూలాధారచక్రే రక్తవర్ణచతుర్దలకమలస్థాయ సిద్ధిశక్తిసహితాయ శ్రీ గణేశాయ
షట్చతమజపాగాయత్రీజపం నివేదయామి స్వాధిష్ఠానచక్రే విద్యున్నిభషడ్దలపద్మస్థాయ
సరస్వతీశక్తిసహితాయ బ్రహ్మణే షట్సహస్రజపాగాయత్రీజపం నివేదయామి
మణిపూరచక్రే ఇంద్రనీలమణినిభదశదళకమలస్థాయ మహాలక్ష్మీశక్తిసమేతాయ
శ్రీమహావిష్ణవే షట్సహస్రమజపజపాగాయత్రీజపం నివేదయామి అనాహత చక్రే
పీతవర్ణద్వాదశదలకమలస్థాయ శ్రీ గౌరీశక్తిసమేతాయ శ్రీశివాయ షట్సహస్రమ-

జపాగాయత్రీజపం నివేదయామి విశుద్ధచక్రే శ్వేతవర్ణషోడశదలకమలస్థాయ ప్రాణశక్తి-
-సహితాయ శ్రీ జీవాత్మనే సహస్రమజపాగాయత్రీజపం నివేదయామి అజ్ఞాచక్రే
ధవలవర్ణద్విదలకమలస్థాయ జ్ఞానశక్తిసమేతాయ శ్రీగురవే సహస్రమజపాగాయత్రీజపం
నివేదయామి బ్రహ్మరస్ట్రచక్రే నేకవర్ణసహస్రదలకమలస్థాయ చిచ్ఛక్తిసమేతాయ శ్రీ
పరమాత్మనే సహస్రమజపాగాయత్రీజపం నివేదయామి కేచిత్తు అజ్ఞాచక్రే
పరమాత్మానం బ్రహ్మరస్ట్రేగురుం ధ్యాయంతి “బ్రహ్మవిద్ బ్రహ్మైవ భవతి” ఇతి శ్రుతి-
వచనాత్ శక్తిసామ్యచ్ఛావిరోధః ఇతి నివేద్య పునః “అద్య ప్రాతరారభ్య ఆగామిప్రాతః
పర్వంతం నాసాపుటనిఃసృత శ్వాసోచ్ఛ్వాసాత్మకం షట్చతాధిక ఏకవింశతీసహస్ర-
సంఖ్యాకాజపాగాయత్రీజపమహోరాత్రేణ కరిష్యే” ఇతి సంకల్ప్య స్వకృత్యమాచరేత్.

ఇదం చోపాసనం వినా సుకృతమతిదుర్లభమ్ అనాయాసజాతమపి ప్రత్యక్షమపి
జీవజీవనమపి అలౌకికగుణాదికరణమపి వ్యాపకమపి పరమాత్మదైవతమపి,
శ్రీగురూపసత్త్విం వినా సదుపాసనం వా వినా, తీర్థశుద్ధిం వినా పరమేశ్వరానుగ్రహం
వినా నానుభూయతే చైతదాదివస్తుసదితి భావః॥

అవతారికా:- అచలప్రతిమాస్థాపనలక్షణేష్యపి కర్మసు శివలింగస్థాపనస్య ప్రవృత్తోప-
శమాదప్యధికం ఫలమస్తిత్యాహ --

శ్లో॥ భావिसञ्चितयोर्ध्वस्ति: ప్రవృత్తోపశమస్తథా ।

భవేత్సదङ्గసम्పత్తిర్జ్యోతిర్లిङ్గస్య ధారణాత్ ॥ ౬౨

వ్యాఖ్యా- భావिसञ్చితయోరिति । జ్యోతిర్లిङ్గస్య శివలింగస్య ధారణాత్
స్థాపనాద్భావिसञ్చీయమానం తస్య సञ్చితస్య చ ధ్వస్తిర్నిర్బీజత్వం ప్రవృత్తస్య ప్రారబ్ధస్య
చోపశమో భోగశౌథిల్యం భవేత్ । భోగశౌథిల్యం చ హర్షశోకవృత్తేరనుదయోఽనుత్కర్షో
వా । కిञ్చ సదङ్గసమ్పత్తిః సద్బ్రహ్మ సత్సంబంధిజ్ఞానాజ్ఞానాం పరోక్షజ్ఞానవైరాగ్యోపరతీనాం
సమ్పత్తిః కాత్స్యోదయశ్చ భవతి ।

యద్వా జ్యోతిర్లిङ్గస్య జ్యోతిః స్వరూపస్య బ్రహ్మణః ధారణం “సచ్చిదానందరూపో
ఽహమ్”, “బ్రహ్మహమస్మి” తి వా నిర్గుణోపాసనం తస్మాత్ సర్వమేవ సమ్పద్యతే ।
సంధృతార్థప్రవృత్తార్థయోః పరమార్థప్రకాశకయోః అవిశేషప్రవృత్తేరिति భావః॥

అవతారికా:- అచలప్రతిమాస్థాపనలక్షణేష్యపి కర్మసు శివలింగస్థాపనస్య ప్రవృత్తోప-
శమాదప్యధికం ఫలమస్తిత్యాహ --

శ్లో॥ భావిసజ్జితయోర్వస్తిః ప్రవృత్తోపశమస్తథా ।

భవేత్సదజ్గసమ్మత్తిర్జ్యోతిర్లిజ్గస్య ధారణాత్ ॥ 62

వ్యాఖ్యా:- భావిసజ్జితయోరితి । జ్యోతిర్లిజ్గస్య శివలిజ్గస్య ధారణాత్ స్థాపనాద్భావి-
సజ్జితయమానం తస్య సజ్జితస్య చ ధ్వస్తిర్నిర్భీజత్వం ప్రవృత్తస్య ప్రారబ్ధస్య చోపశమో
భోగశైథిల్యం భవేత్ । భోగశైథిల్యం చ హర్షశోకవృత్తేరనుదయోఽనుత్మర్షో వా
కింఞ్చ సదజ్గసమ్మత్తిః సద్బ్రహ్మ సత్సంబన్ధిజ్ఞానాజ్ఞానాం పరోక్షజ్ఞానవైరాగ్యోపరతీనాం
సమ్మత్తిః కాత్స్నేయదయశ్చ భవతి ।

యద్వా జ్యోతిర్లిజ్గస్య జ్యోతిః స్వరూపస్య బ్రహ్మణః ధారణం “సచ్చిదానందరూపో
-ఽహమ్”, “బ్రహ్మహమస్మి” తి వా నిర్గుణోపాసనం తస్మాత్ సర్వమేవ సమ్మద్యతే।
సన్న్యతార్థప్రవృత్తార్థయోః పరమార్థప్రకాశకయోః అవిశేషప్రవృత్తేరితి భావః॥

అవతారికా:- నను స్వల్పకాలాల్పద్రవ్యాల్పభావైరపి సాధ్యస్య लिङ्गस्थापनस्य
त्रिविधकर्मोपशमनात्मకफलकथनं स्वकपोलकल्पितमिति निरवधानमन्दमतीनामा-
शङ्कां शिवसम्मत्या परिहरति —

శ్లో॥ కాలకర్మగుణాస్తానాం కృపయా ప్రాక్ శరీరిణామ్ ।

కర్మశాంత్యై శివః సాక్షాత్లిङ्గस्थाపనముక్తవాన్ ॥ 63

వ్యాఖ్యా- కాలకర్మగుణాస్తానామితి । కాలకర్మగుణైః పూర్వముక్తలక్షణైః ఆస్తానాం
గ్రస్తానాం వశీకృతానామితియర్థః। ఆత్మజ్ఞానానుకూలకర్మకౌశలమజ్ఞానానాం శరీరిణాం
పాశ్చభౌతికశరీరసమ్బంధవతాం జీవాత్మనాం జన్మనిదానభూతపుण्याపుణ్యజన్మస్థానానాం
కర్మణాం శాంత్యై నాశార్థం లిङ्గस्थाపనం నామదాదిపాపాణాంతానాం శివలిङ్గానాం స్థాపనం
శివః పరమేశ్వరః సాక్షాదుక్తవాన్ । సాక్షాదిత్యనేన పరంపరాసమ్బంధోక్తిః నిరస్తా।
దంద్రహ్మమాన చతుర్విధజీవనికాయానుకంపయా వ్యాపి కరాలకాలకూటం కరతలీకృత్య
పిడితః స్వచ్ఛందమాయానగరవిహారేణ త్రిలోకీం కంపయంతం త్రిపురాధిష్టాతారం
ప్రబలదేవత్యసమూహమేకబాణేన సంహరతః జగదంబికానాథస్య కర్మపాశనిబద్ధజీవానాం
తదుపశమనద్వారా స్వరూపప్రాప్త్యుపాయకథనం నాశ్చర్యకరం, యోగ్యతరం చైవేతి భావః॥

అవతారికా:-నను స్వల్పకాలాల్పద్రవ్యాల్పభావైరపి సాధ్యస్య లిజ్గస్థాపనస్య త్రివిధకర్మోప-
-శమనాత్మకఫలకథనం స్వకపోలకల్పితమితి నిరవధానమన్దమతీనామాశజ్ఞాం
శివసమ్మత్యా పరిహరతి --

శ్లో॥ కాలకర్మగుణాస్తానాం కృపయా ప్రాక్ శరీరిణామ్।

కర్మశాస్త్రై శివః సాక్షాల్లిజ్ఞస్థాపనముక్తవాన్ ॥

63

వ్యాఖ్యా:- కాలకర్మగుణాస్తానామితి। కాలకర్మగుణైః పూర్వముక్తలక్షణైః ఆస్తానాం గ్రస్తానాం వశీకృతానామిత్యర్థః। ఆత్మజ్ఞానానుకూలకర్మకౌశలమజ్ఞానానాం శరీరిణాం పాఞ్చభౌతికశరీరసమ్బంధవతాం జీవాత్మనాం జన్మనిదానభూతపుణ్యాపుణ్యజన్మ స్థానానాం కర్మణాం శాస్త్రై నాశార్థం లిజ్ఞస్థాపనం నార్మదాదిపాషాణాంతానాం శివలిజ్ఞానాం స్థాపనం శివః పరమేశ్వరః సాక్షాదుక్తవాన్। సాక్షాదిత్యనేన పరమృరా- సమ్బంధోక్తిః నిరస్తా। దన్తహ్యమాన చతుర్విధజీవనికాయానుకమ్పయా వ్యాపి కరాలకాలకూటం కరతలీకృత్య పిడితః స్వచ్ఛన్దమాయానగరవిహారేణ త్రిలోకీం కమ్పయంతం త్రిపురాధిష్ఠాతారం ప్రబలదైత్యసమూహమేకబాణేన సంహరతః జగదమ్బికానాథస్య కర్మపాశనిబద్ధజీవానాం తదుపశమనద్వారా స్వరూప- ప్రాప్త్యుపాయకథనం నాశ్చర్యకరం, యోగ్యతరం చైవేతి భావః॥

అవతారికా:- స్వసంబంధిలింగస్థాపనప్రవర్తకస్య శివవచనస్య కిం ప్రమాణమిత్యశ్రుత- పరమేశ్వరమహిమ్రామాత్మభేదేకోపజీవ్యానాం మందతరాణామాశङ్కాం పరిహరన్ చతుర్వేదప్రవర్తక- చతుర్ముఖసమ్మతిం చ ప్రమాణయతి --

శ్లో॥ శివలింగస్థితేరన్యత్ కర్మక్షయకరం పరమ్ ।

జ్ఞానయోగవిహీనానాం నాస్తిత్యాహ ప్రజాపతిః॥

64

వ్యాఖ్యా- శివలింగస్థితేరिति । ప్రజాపతిః సకలజీవకర్మప్రవర్తకః ప్రకాశకో వా రజోగుణాధిష్ఠాతృదేవో జ్ఞానయోగాదిహీనానాం దేహినాం శివలింగస్థితేః శివలింగ- స్థాపనరూపాత్ కర్మణః సకాశాత్పరముత్కృష్టమన్యదపరం కర్మణాం త్రివిధానాం క్షయకరం నాస్తిత్యాహ । జ్ఞానయుక్తానాం జ్ఞానేన కర్మాणि నశ్యంతి, యోగినాం యోగేన చిత్తనిగ్రహ- ద్వారా కర్మాणि నశ్యంతి । కాలకర్మగుణాజగరగలితానాం మందమతీనామల్పాయుషాం కర్మకౌశలలేశమప్యజానానాం హఠయోగరాజయోగ-వైరాగ్య-వివేకోపరతిమార్గదౌర్లభ్యాత్ స్వరూపలాభస్య దుర్వృత్తత్వం మన్యమానః దయానిధిః సకలలोकపితామహః వేదార్థప్రణిహిత- మతిర్బ్రహ్మ స్వల్పకాలాల్పద్రవ్య-సర్వప్రయాసేరపి సాధ్యం సర్వకర్మక్షయకరం శివలింగ- స్థాపనమేవ సర్వాత్కర్షణ దర్శితవാനिति భావః॥

అవతారికా:- స్వసమ్బుద్ధిలిజ్జస్థాపనప్రవర్తకస్య శివవచనస్య కిం ప్రమాణమిత్యుచిత-
పరమేశ్వరమహిమ్నామాత్మభేదైకోపజీవ్యానాం మన్దతరాణామాశక్యాం పరిహరన్
చతుర్వేదప్రవర్తకచతుర్ముఖసమ్మతిం చ ప్రమాణయతి --

శ్లో॥ శివలిజ్జస్థితేరన్యత్ కర్మక్షయకరం పరమ్

జ్ఞానయోగవిహీనానాం నాస్తీత్యాహ ప్రజాపతిః॥

64

వ్యాఖ్యా:- శివలిజ్జస్థితేరితి॥ ప్రజాపతిః సకలజీవకర్మప్రవర్తకః ప్రకాశకో వా
రజోగుణాధిష్ఠాత్మదేవో జ్ఞానయోగాదిహీనానాం దేహీనాం శివలిజ్జస్థితేః శివలిజ్జస్థాపన-
రూపాత్ కర్మణః సకాశాత్పరముత్పృష్టమన్యదపరం కర్మణాం త్రివిధానాం క్షయకరం
నాస్తీత్యాహ॥ జ్ఞానయుక్తానాం జ్ఞానేన కర్మాణి నశ్యంతి, యోగినాం యోగేన చిత్తనిగ్రహ-
ద్వారా కర్మాణి నశ్యంతి॥ కాలకర్మగుణాజగరగలితానాం మన్దమతీనామల్పాయుషాం
కర్మకౌశలలేశమప్యజానానాం హఠయోగరాజయోగ-వైరాగ్య-వివేకోపరతిమార్గ-
దౌర్లభ్యాత్ స్వరూపలాభస్య దుర్బలత్వం మన్యమానః దయానిధిః సకలలోకపితామహః
వేదార్థప్రణిహితమతిర్బ్రహ్మ స్వల్పకాలాల్పద్రవ్య-సర్వపయాసైరపి సాధ్యం సర్వకర్మ-
క్షయకరం శివలిజ్జస్థాపనమేవ సర్వోత్కర్షేణ దర్శితవానితి భావః॥

అవతారికా:- లిङ్గస్థాపనకर्मणा సర్వాశేన సञ్చితసञ్చీయమానయోనివృత్తిమభినయేన
దర్శయతి --

శ్లో॥ జీవత్వావధికర్మాणि సోపకర్మాणि సర్వశః॥

స్థాపనాద్ బ్రహ్మలిङ్గస్య క్షయం యాన్తి శరీరిణామ్ ॥ 65

వ్యాఖ్యా- జీవత్వావధీతి । శరీరిణాం మాయాకల్పితశరీరసమ్బంధవతామ్ “అహం
సుఖీ, అహం దుఃఖీ” ఇत्याదిదేహాధ్యాసేన తద్దర్శనవతాం జీవాత్మనాం యావత్కాల-మారమ్య
బ్రహ్మణః జీవత్వవ్యవహారోదయః సోఽవధిర్యేషాం తాని కర్మాणि ఉపకర్మాणि పరేచ్ఛానిచ్ఛా
జాతాని తత్సహితాన్యపి సర్వశః త్రివిధాని కర్మాणि బ్రహ్మలిङ్గస్య శివలిङ్గస్య
స్థాపనాత్ క్షయం యాన్తి ।

యद्यపి మాయాయా అనాదత్వాజ్జీవత్వవ్యవహారోదయో వేదప్రవచనైరపి అనిర్ణతవ్యః,
తథాపి కర్మక్షయకరోపాయేషు శివలిङ్గస్థాపనస్యాసాధారణత్వప్రతిపాదనాయ జీవత్వా-
వధీత్యుక్తమ్ । సర్వశ ఇత్యుక్తేఽపి సञ్చితసञ్చీయమానయోనిర్బీజత్వం ప్రవృత్తస్య తు
శేథిల్యమితి వివేకః ప్రకృతావिरुద్ధార్థస్యేవ అమ్యర్హితత్వాదिति భావః॥

అవతారికా:- లింగస్థాపనకర్మణా సర్వాంశేన సజ్చితసజ్చీయమానయోర్నివృత్తి-
మభినయేన దర్శయతి --

శ్లో॥ జీవత్వావధికర్మాణి సోపకర్మాణి సర్వశః॥

స్థాపనాద్ బ్రహ్మలింగస్య క్షయం యాన్తి శరీరిణామ్॥ 65

వ్యాఖ్యా:- జీవత్వావధీతి శరీరిణాం మాయాకల్పితశరీరసమ్బంధవత్తామ్ “అహం
సుఖీ, అహం దుఃఖీ” ఇత్యాదిదేహధ్యాసేన తద్దర్శనవత్తాం జీవాత్మనాం యావత్కాల-
మారభ్య బ్రహ్మణః జీవత్వవ్యవహారోదయః సోఽవధిర్యేషాం తాని కర్మాణి ఉపకర్మాణి
పరేచ్ఛానిచ్ఛాజాతాని తత్సహితాన్యపి సర్వశః త్రివిధాని కర్మాణి బ్రహ్మలింగస్య శివలింగస్య
స్థాపనాత్ క్షయం యాన్తి.

యద్యపి మాయాయా అనాదిత్వాజ్జీవత్వవ్యవహారోదయో వేదప్రవచనైరపి
అనిర్దేశ్యః, తథాపి కర్మక్షయకరోపాయేషు శివలింగస్థాపనస్యాసాధారణత్వప్రతిపాద-
నాయ జీవత్వావధీత్వక్తమ్ సర్వశ ఇత్యుక్తేఽపి సజ్చితసజ్చీయమానయోర్నిర్భజత్వం
ప్రవృత్తస్య తు శైధిల్యమితి వివేకః ప్రకృతావిరుద్ధార్థస్యైవ అభ్యర్థితత్వాదితి భావః॥

అవతారికా:- నను నిమేషమాత్రేణ సావరణబ్రహ్మాండదాహకస్య జ్యోతిఃస్వరూపస్య
అనంతాపారశక్తేర్జగదీశ్వరస్య ప్రతిష్ఠితాచలప్రతిమాయా అవిచ్ఛిన్నం కర్మోపశామలక్షణం
కిమేతావదేవ ఫలమిత్యాశంక్య పరమేశ్వరారాధనలక్షణకర్మణోఽనంతమహిమత్వం ప్రదర్శయన్
కర్మత్రయోపశామఫలస్య మార్గతృణస్పర్శవిదానుషడ్భిక్తత్వం ప్రతిపాదయతి --

శ్లో॥ అనంతత్వాత్ప్రభావస్య లిङ్గస్థాపనకర్మణః॥

అనుషడ్భిక్తఫలం హ్యేతదప్రమేయం పరం ఫలమ్ ॥

౬౬

వ్యాఖ్యా- అనంతత్వాదिति । శివలిङ్గస్థాపనలక్షణకర్మణః ప్రభావస్య మహిమలక్షణ-
పరాక్రమస్యానంతత్వాదపరిచ్ఛిన్నత్వాద్ एतత్త్రివిధకర్మపరిశామనరూపఫలం तु అనుషడ్భి
అర్వాచీనమల్పమ్ ఉపక్రమమాత్రాదేవోత్పద్యతే, పరం ఫలం तु అప్రమేయం శ్రుతికదంబేనాపి
శేషప్రముఖముఖరైరపి ప్రమాతుమశక్యమ్ ఇత్యర్థః । “అత్యతిష్ఠదశాङ్గులమ్” ఇతివద-
పరిచ్ఛిన్నమపి వస్తువ్యవహరతయే పరిచ్ఛేదేన శ్రుతి పురస్కృత్య పరమాచార్యేరుపచర్యతే
ఇతి భావః ॥

అవతారికా:- నను నిమేషమాత్రేణ సావరణబ్రహ్మాణ్డదాహకస్య జ్యోతిఃస్వరూపస్య
అనంతాపారశక్తేర్జగదీశ్వరస్య ప్రతిష్ఠితాచలప్రతిమాయా అవిచ్ఛిన్నం కర్మోపశామలక్షణం
కిమేతావదేవ ఫలమిత్యాశజ్ఞ్య పరమేశ్వరారాధనలక్షణకర్మణోఽనంతమహిమత్వం
ప్రదర్శయన్ కర్మత్రయోపశామఫలస్య మార్గత్యుణస్పర్శవదానుషంగికత్వం ప్రతిపాదయతి-

శ్లో॥ అనంతత్వాత్ప్రభావస్య లింగస్థాపనకర్మణః

అనుషంగిఫలం హ్యేతదప్రమేయం పరం ఫలమ్॥ 66

వ్యాఖ్యా:- అనంతత్వాదితి శివలింగస్థాపనలక్షణకర్మణః ప్రభావస్య మహిమలక్షణ-
పరాక్రమస్యోనంతత్వాదపరిచ్ఛిన్నత్వాద్ ఏతత్త్రివిధకర్మపరిశమనరూపం తు అనుషంగి
అర్వాచీనమల్పమ్ ఉపక్రమమాత్రాదేవోత్పద్యతే, పరం ఫలం తు అప్రమేయం
శ్రుతికదమ్బేనాపి శేషప్రముఖముఖరైరపి ప్రమాతుమశక్యమ్ ఇత్యర్థః “అత్యతిష్ఠద్దశా-
జ్ఞులమ్” ఇతివదపరిచ్ఛిన్నమపి వస్తువ్యవహృతయే పరిచ్ఛేదేన శ్రుతిం పురస్కృత్య
పరమాచార్యైరుపచర్యతే ఇతి భావః॥

అవతారికా:- నను జీవపరమాత్మనోబ్రహ్మస్వరూపత్వాదప్రచ్యుతేవ స్వరూపసంపత్తిః కిమితి
కర్మనిర్హారకోలాహలప్రసర ఇత్యాశङ్క్య ఉపాధిసంయోగోత్యద్వైరుప్యభ్రమనిరాసార్థమితి
పరిహరతి --

శ్లో॥ ఉపాధివ్యాధిసంయోగాదేకస్యేవ ద్విరూపతా ।

బ్రహ్మణో దేవదత్తాదేరివ భేదో న వస్తుతః॥

౬౭

వ్యాఖ్యా- ఉపాధీతి । సత్త్వాదిగుణలక్షణోపాధిసంబంధేనైకస్యేవ బ్రహ్మణో ద్విరూపతా
పరమాత్మత్వజీవాత్మత్వరూపేణ ద్వైరుప్యం భాసతే । యథా వ్యాధిసంయోగవయోగామ్యాం “రోగీ
దేవదత్తః, నీరోగీ దేవదత్త” ఇతి । అథవా అవస్థోపాధినైకేవ వ్యక్తిః బాలకౌమార-
యువవృద్ధాదీవచసా నానా వ్యాహ్నియతే తద్బ్రహ్మాపీత్యర్థః । వస్తుతశ్చేతన్యస్యావిశేషాద్
భేదో నాస్తి । ప్రతీయమానగుణదోషత్వనిరాకరణపరాణ్యేవ శాస్త్రాణి ఇతి భావః॥

అవతారికా:- నను జీవపరమాత్మనోర్బ్రహ్మస్వరూపత్వాదప్రచ్యుతేవ స్వరూపసంపత్తిః
కిమితి కర్మనిర్హారకోలాహలప్రసర ఇత్యాశజ్ఞ్య ఉపాధిసంయోగోత్థద్వైరుప్యభ్రమ-
నిరాసార్థమితి పరిహరతి --

శ్లో॥ ఉపాధివ్యాధిసంయోగాదేకస్యైవ ద్విరూపతా ।

బ్రహ్మణో దేవదత్తాదేరివ భేదో న వస్తుతః॥ 67

వ్యాఖ్యా:- ఉపాధీతి సత్త్వాదిగుణలక్షణోపాధిసమ్బంధేనైకస్యైవ బ్రహ్మణో ద్విరూపతా పరమాత్మత్వజీవాత్మత్వరూపేణ ద్వైరూప్యం భాసతే యథా వ్యాధిసంయోగ-వియోగాభ్యాం “రోగీ దేవదత్తః, నీరోగీ దేవదత్తః” ఇతి అథవా అవస్థోపాధినైకైవ వ్యక్తిః బాలకౌమారయువవృద్ధాదివచసా నానా వ్యాప్రియతే తద్వద్భూషణీత్యర్థః వస్తుతశ్చైతన్యస్యావిశేషోద్ భేదో నాస్తి ప్రతీయమానగుణదోషత్వనిరాకరణపరాణ్యేవ శాస్త్రాణి ఇతి భావః॥

అవతారికా:- ననూపాధిపదార్థస్య సత్త్వాదిగుణస్య సంసర్గః సచ్చిదానందరూపస్య బ్రహ్మణః కథం వైగుణ్యకర ఇత్యాశంక్య, నిరతిశయానందసంవలితస్య ఆత్మనో గుణసంబంధోపస్థితసాతిశయానందయోగో న గుణావహ ఇత్యాశయేనాహ । --

శ్లో॥ న గుణో గుణసంబంధో నిర్గుణస్య పరాత్మనః ।

గుణినో గుణసంబంధో గుణకృచ్ఛాపరాత్మనః॥

౬౮

వ్యాఖ్యా- నేతి । నిర్గుణస్య గుణాధ్యాసరహితస్య పరాత్మనః గుణసంబంధః సత్త్వాది-గుణావయవకమాయాసంబంధః న గుణో గుణకృత్ న భవతి । సచ్చిదానందావరకత్వాత్ గుణినః గుణేషు ప్రతిబింబితస్యాపరాత్మనః జీవస్య గుణసంబంధః ఫలानుసంధానరహిత-కర్మానుష్ఠాన-సత్సద్గ-విరక్తి-వివేకాది-లక్షణగుణసంబంధః గుణకృత్ । సచ్చిదా-నందాత్మకస్వరూపస్ఫూర్తికర ఏవేత్యర్థః । చకార యార్థే । एतेन జీవాత్మనోంతఃకరణ-శుద్ధి-సత్సద్గ-వైరాగ్య-సదసద్వివేకోపరతయః సాక్షాత్ పరంపరయా వా కర్మ నిర్హారకత్వేన ఇష్టసాధనానీతి సిద్ధమ్ । एकमेव వస్తు అవస్థాభేదేన క్రియాభేదేన జాతిభేదేన వా గుణావహోఽగుణావహశ్చ భవతీతి భావః॥

అవతారికా:- ననూపాధిపదార్థస్య సత్త్వాదిగుణస్య సంసర్గః సచ్చిదానందరూపస్య బ్రహ్మణః కథం వైగుణ్యకర ఇత్యాశంక్య, నిరతిశయానందసంవలితస్య ఆత్మనో గుణ-సమ్బంధోపస్థితసాతిశయానందయోగో న గుణావహ ఇత్యాశయేనాహ॥

శ్లో॥ న గుణో గుణసమ్బంధో నిర్గుణస్య పరాత్మనః ।

గుణినో గుణసమ్బంధో గుణకృచ్ఛాపరాత్మనః॥

68

వ్యాఖ్యా:- నేతి నిర్గుణస్య గుణాధ్యాసరహితస్య పరమాత్మనః గుణసమ్మన్తః సత్త్వాదిగుణా-
-వయవకమాయాసమ్మన్తః న గుణో గుణకృత్ న భవతి సచ్చిదానన్దావరకత్వాత్ గుణినః
గుణేషు ప్రతిబిమ్బితస్యాపరాత్మనః జీవస్య గుణసమ్మన్తః ఫలానుసన్దానరహిత-
కర్మానుష్ఠాన-సత్సజ్జ-విరక్తి-వివేకాది-లక్షణగుణసమ్మన్తః గుణకృత్ సచ్చిదానన్దాత్మక-
-స్వరూపస్ఫూర్తికర ఏవేత్యర్థః చకార ఏవార్థే ఏతేన జీవాత్మనోంతఃకరణశుద్ధి-సత్సజ్జ-
వైరాగ్య-సదసద్వివేకోపరతయః సాక్షాత్ పరమృరయా వా కర్మనిర్వారకత్వేన ఇష్టసాధనా-
-నీతి సిద్ధమ్ ఏకమేవ వస్తు అవస్థాభేదేన క్రియాభేదేన జాతిభేదేన వా గుణావహోఽ-
-గుణావహశ్చ భవతీతి భావః॥

అవతారికా:- ప్రకరణార్థముపసంహరతి ఇతః పరం శ్లోకద్వయేన --

శ్లో॥ శ్రద్ధయా కर्मణోఽసజ్ఞాత్ కృతస్య ఫలసంపదః।

భవంతి కృతినః శుద్ధ్యా శాంతిశైథిల్యసంవిదః॥ ౬౯

వ్యాఖ్యా- శ్రద్ధయేతి । ఫలసంపదః ఫలानాం సంపదృదయః యస్మాత్తస్య, శ్రద్ధయా
కృతస్య కर्मణః అసజ్ఞాత్ ఫలानుసంధానరాహిత్యాత్ కృతినః కుశలస్య
యోగాపరపర్యాయకర్మకౌశలం జానతః పురుషస్య శుద్ధ్యా చిత్తశుద్ధిద్వారా శాంతిశైథిల్య
సంపదః భవంతి । శాంతిః సశ్చితసశ్చీయమానయోః కर्मణోరుపశమః కార్తస్యేన
శైథిల్యం, ప్రారబ్ధస్య కर्मణో భోగే హర్షశోకहेతుక-ఇష్టానిష్టలాభే తద్ వృత్తేః సామ్యేన
భానమనుత్కర్షో వా । సంవితృ పరోక్షాపరోక్షావభాసకం జ్ఞానం । కృతినా ఇత్యనేనేష్ట
సాధనతాజ్ఞానహీనస్య శాంత్యాదయ ఉపతిష్ఠంతే ఇత్యుక్తమ్ । శాంత్యాదీనాం ప్రాయః
శుద్ధ్యధీనత్వాత్ । శ్రద్ధయేత్యనేన అశ్రద్ధయా కృతేన కर्मణా చిత్తశుద్ధ్యభావః సూచితః ।
ఫలసంపద ఇతి అనేన కర్మఫలानంత్యముక్తమ్ । అథవా ఫలసంపద ఇతి తాటస్థ్యే
షష్ఠీ । కృతస్య కर्मణో యా ఫలసంపత్ తస్యా అసజ్ఞాత్ అననుసంధానాత్ ఇతి
సంవృతోఽర్థః । ప్రస్తుతార్థసజ్ఞాహే సంవృతార్థస్య చ వివృతార్థస్య చ అభ్యర్హితత్వాత్ ॥

అవతారికా:- ప్రకరణార్థముపసంహరతి ఇతః పరం శ్లోకద్వయేన --

శ్లో॥ శ్రద్ధయా కర్మణోఽసజ్ఞాత్ కృతస్య ఫలసంపదః।

భవంతి కృతినః శుద్ధ్యా శాంతిశైథిల్యసంవిదః॥

69

వ్యాఖ్యా:- శ్రద్ధయేతి । ఫలసంపదః ఫలానాం సంపదృదయః యస్మాత్తస్య, శ్రద్ధయా
కృతస్య కర్మణః అసజ్ఞాత్ ఫలానుసంధానరాహిత్యాత్ కృతినః కుశలస్య యోగాపర-

పర్యాయకర్మకౌశలం జానతః పురుషస్య శుద్ధ్యా చిత్తశుద్ధి ద్వారా శాంతిశైథిల్యసంపదః
భవంతి శాంతిః సజ్జితసజ్జీయమానయోః కర్మణోరుపశమః కార్తవ్యేన శైథిల్యం,
ప్రారబ్ధస్య కర్మణో భోగే హర్షశోకహేతుక-ఇష్టానిష్టలాభే తద్ వృత్తేః సామ్యేన
భానమనుత్కర్షో వా సంవిత్ పరోక్షాపరోక్షావభాసకం జ్ఞానం కృతినా ఇత్యనేనేష్ట-
సాధనతాజ్ఞానహీనస్య శాంత్యాదయ ఉపతిష్ఠంతే ఇత్యుక్తమ్ శాంత్యాదీనాం ప్రాయః
శుద్ధ్యధీనత్వాత్ శ్రద్ధయేత్యనేన అశ్రద్ధయా కృతేన కర్మణా చిత్తశుద్ధ్యభావః సూచితః
ఫలసంపద ఇతి అనేన కర్మఫలానన్త్యముక్తమ్ అథవా ఫలసంపద ఇతి తాటస్థ్యే
షష్ఠీ కృతస్య కర్మణో యా ఫలసంపత్ తస్యో అసంజ్ఞాత్ అననుసన్ధానాత్ ఇతి
సంవృతోఽర్థః ప్రస్తుతార్థసజ్జహే సంవృతార్థస్య చ వివృతార్థస్య చ అభ్యర్థితత్వాత్॥

శ్లో॥ సత్సజ్ఞాత్ శుద్ధితో జ్ఞానాదైరాగ్యాదస్మృతేః స్మృతేః।

సదృత్యా త్రిపుటీనాశాద్ ఐక్యమాత్మపరాత్మనోః॥ ౭౦

వ్యాఖ్యా- సత్సజ్ఞాదिति । సతామంతఃకరణశుద్ధివైరాగ్యాదీనాం సజ్ఞఃసంబంధో యత్ర,
అర్థాదసత్ఫలప్రసజ్ఞో యత్ర నాస్తి తాదృశాత్కర్మణః। శుద్ధిరంతఃకరణస్య అజ్ఞానావృత-
త్వాభావః సంపద్యతే । అథవా సతాం స్వధర్మాణాం సజ్ఞాత్ శ్రద్ధయా అనుష్ఠానాత్
శుద్ధిరుత్పద్యతే । అథవా స్వస్వధర్మోపాసనాచ్యుతిజన్యసకలాపరాధపాతకోచ్ఛోదక-
స్వస్వశాఖీయ-వేద-భగవద్గీతాపాఠః సచ్ఛందార్థః, తస్య సజ్ఞాత్ శ్రద్ధయాభ్యాసాత్
చిత్తశుద్ధిరుదేతి ।

శుద్ధితోఽంతఃకరణశుద్ధ్యా చ “బ్రహ్మాస్తితి, తదేవ సత్యమితియాకారకం జ్ఞానం
పరోక్షజ్ఞానముత్పద్యతే । జ్ఞానాదుక్తలక్షణాత్ సదసద్వివేకద్వారా వైరాగ్యమ్ అసదంశే
వీరకిరుత్పద్యతే । పదార్థలక్షణస్య పూర్వముక్తత్వానై జడత్వాపత్తిః। తాదృశవీరక్తేశ్చ
అస్మృతిః కృతకర్తవ్యాసత్ఫలజనకకర్మణాముపరతిభవతి । యదపి బ్రహ్మాకారాకారిత-
వృత్తుదయానంతరం సదసద్వివేకాదీనామపి సత్ఫలత్వం న ఉపయజ్యతే తథాపి పూర్వసోపాన-
మారుఢస్యారుఢమాణోత్తరసోపానస్య సత్ఫలత్వం అనన్తీకారే ఇష్టావాప్తేర్దుర్లభత్వాదంతః-
కరణశుద్ధ్యాదీనాం కర్మసత్ఫలత్వం ప్రతిపాద్యతే శ్రుతిభిః, తదేవాచార్యైరప్యన్తీక్రియతే।
తస్యా అస్మృతేః సకాశాత్ స్మృతిః “బ్రహ్మేవ ధ్యాతవ్యం నేతరత్” ఇతి ధ్యాన-
క్రియావలంబిని ధారణా సంపద్యతే ।

యదపి యోగశాస్త్రే ధ్యానధారణాలక్షణం వృత్తిద్వయముక్తం తథాపి ఆశ్రయ ఆశ్రయి-
భావేన ఐక్యత్వే న విరోధః, స్మృతేః ధ్యానధారణాఖ్యచిత్తవృత్తేః సకాశాత్ సదృత్తిః।

సద్భూత తదాకారాకారితాంతఃకరణవృత్తిరుదయతే । తत्रైవ సవికल्प సమాధేరంతర్భావః ।
అష్టాఙ్గయోగేఽపి సవికल्पసమాధేః యేవ సజ్జ్ఞావిషయత్వాత్ । నిర్వికल्प-
సమాధేరఙ్గత్వాఙ్గీకారే విశేష్యలోపాపత్తేః తస్యైవ శిరః సోపానత్వాత్ ।

సద్భూత్యా చ త్రిపుట్యాః ధ్యాతృధ్యానధ్యేయ-ద్రష్టృదర్శనదృశ్య-శ్రోతృశ్రవణ-శ్రోతవ్యాది
లక్షణాయా నాశో వినశ్టిః సంపద్యతే । అభావస్యాపి యథార్థత్వాఙ్గీకారాత్
క్రియాసంసర్గో న విరుద్ధ్యతే । తాదృశత్రిపుటీనాశాత్ ధ్యానక్రియాదీవ్యవధానహేతుపాధేః
తదాకారవృత్త్యా నిర్వికल्पసమాధిలక్షణాయా పరిమార్జనాత్ ఆత్మపరాత్మనో బింబప్రతి-
బింబరూపయోర్జీవాత్మపరమాత్మనోః యేకత్వం సచ్చిదానందరూపేణ స్థితిః సిద్ధయతీతి
శేషః । స్వరూపేణావస్థితేరేవ మోక్షపదార్థత్వాదఙ్గాఙ్గీభావవత్ జన్యజనకభావస్యాపి
పరమార్థత్వానఙ్గీకారాత్ । శాస్త్రాణామపి త్రిపుటీవిషయకత్వాత్ త్రిపుటీత్రైగుణ్యశబ్దయోశ్చ
సమానార్థత్వస్య ఆచార్యేః ప్రతిపాదితత్వాత్ । తదితరస్యోపాధిత్వాసంభవాత్ తదభావే
జలాద్యభావే చేంద్రైక్యవత్ ఆదర్శాద్యభావే ముఖైక్యవత్ యేకతా ఆత్మనోః స్వతః
సిద్ధయతీతి భావః ॥

శ్లో॥ సత్సజ్ఞాత్ శుద్ధితో జ్ఞానాద్వైరాగ్యాదస్మృతేః స్మృతేః ।

సద్వృత్త్యా త్రిపుటీనాశాద్ ఐక్యమాత్మపరాత్మనోః ॥ 70

వ్యాఖ్యానం - సత్సజ్ఞాదితి । సతామంత్రఃకరణశుద్ధివైరాగ్యాదీనాం సజ్ఞఃసమ్మన్తో యత్ర, అర్థాద-
-సత్సలప్రసజ్ఞో యత్ర నాస్తి తాదృశాత్మర్మణః శుద్ధిరంత్రఃకరణస్య అజ్ఞానావృతత్వాభావః
సమ్మద్యతే । అథవా సతాం స్వధర్మాణాం సజ్ఞాత్ శ్రద్ధయా అనుష్ఠానాత్ శుద్ధిరుత్పద్యతే
అథవా స్వస్వధర్మోపాసనాచ్యుతిజన్యసకలాపరాధపాతకోచ్ఛేదక-స్వస్వశాఖీయ-వేద-
భగవద్గీతాపాఠః సచ్చంద్రార్థః, తస్య సజ్ఞాత్ శ్రద్ధయాభ్యాసాత్ చిత్తశుద్ధిరుదేతి ।

శుద్ధితోఽంత్రఃకరణశుద్ధ్యా చ “బ్రహ్మాస్తీతి, తదేవ సత్యమిత్యాకారకం జ్ఞానం
పరోక్షజ్ఞానముత్పద్యతే । జ్ఞానాదుక్తలక్షణాత్ సదసద్వివేకద్వారా వైరాగ్యమ్ అసదంచే
విరక్తిరుత్పద్యతే । పదార్థలక్షణస్య పూర్వముక్తత్వాన్న జడత్వాపత్తిః । తాదృశవిరక్తేశ్చ
అస్మృతిః కృతకర్తవ్యాసత్సలజనకకర్మణాముపరతిర్భవతి । యద్యపి బ్రహ్మకారాకారిత-
వృత్త్యుదయానంతరం సదసద్వివేకాదీనామపి సత్సలత్వం న ఉపయుజ్యతే తథాపి
పూర్వసోపానమారూఢస్యోరుహ్యమాణోత్తరసోపానస్య సత్సలత్వం అనన్గీకారే ఇష్టావాప్తే-
ర్దుర్లభత్వాదంత్రఃకరణశుద్ధ్యాదీనాం కర్మసత్సలత్వం ప్రతిపాద్యతే శ్రుతిభిః, తదేవాచార్యై-

రవ్యక్షీక్రియతే తస్య అస్మతేః సకాశాత్ స్మృతిః “బ్రహ్మైవ ధ్యాతవ్యం నేతరత్” ఇతి ధ్యానక్రియావలంబిని ధారణా సమృద్ధతే ।

యద్యపి యోగశాస్త్రే ధ్యానధారణాలక్షణం వృత్తిద్వయముక్తం తథాపి అశ్రయ-
అశ్రయిభావేన ఏకత్వే న విరోధః, స్మృతేః ధ్యానధారణాఖ్యచిత్తవృత్తేః సకాశాత్
సద్వృత్తిః సద్బ్రహ్మ తదాకారాకారితాంతఃకరణవృత్తిరుదయతే తత్రైవ సవికల్ప
సమాధేరన్తర్భావః అష్టాంగయోగేఽపి సవికల్పసమాధేః ఏవ సజ్ఞావిషయత్వాత్
నిర్వికల్పసమాధేరజ్ఞత్వాక్షీకారే విశేష్యలోపాపత్తేః తస్మైవ శిరఃసోపానత్వాత్ ।

సద్వృత్త్యా చ త్రిపుట్యాః ధ్యాతృధ్యానధ్యేయ-ద్రష్టుదర్శనదృశ్య-శ్రోతృశ్రవణ-
శ్రోతవ్యాదిలక్షణాయా నాశో వినష్టిః సమృద్ధతే । అభావస్యాపి యధార్థత్వాక్షీకారాత్
క్రియాసంసర్గో న విరుద్ధతే । తాదృశత్రిపుటీనాశాత్ ధ్యానక్రియాదివ్యవధానహేతు-
పాదేః తదాకారవృత్త్యా నిర్వికల్పసమాధిలక్షణయా పరిమార్జనాత్ ఆత్మపరాత్మనో
బిమ్బప్రతిబిమ్బరూపయోర్ద్వీవాత్మపరమాత్మనోః ఏకత్వం సచ్చిదానందరూపేణ స్థితిః
సిద్ధతీతి శేషః స్వరూపేణావస్థితేరేవ మోక్షపదార్థత్వాదజ్ఞాజ్ఞాభావవత్ జన్యజనక-
భావస్యాపి పరమార్థత్వానక్షీకారాత్ శాస్త్రాణామపి త్రిపుటీవిషయకత్వాత్ త్రిపుటీ-
త్రైగుణ్యశబ్దయోశ్చ సమానార్థత్వస్య ఆచార్యైః ప్రతిపాదితత్వాత్ తదితరస్యోపాధిత్వా-
సమ్భవాత్ తదభావే జలాద్యభావే చేన్ద్రైక్యవత్ ఆదర్శాద్యభావే ముఖైక్యవత్ ఏకతా
ఆత్మనోః స్వతః సిద్ధతీతి భావః॥

అవతారికా:- महदनुग्रहसम्पन्नस्य निबन्धस्य महदेव फलमिति स्वोक्तं स्वशिष्योक्तं
वा प्रकरणार्थानुसन्धानफलम् आह --

श्लो॥ आचार्यानुग्रहादेव सूक्ता विज्ञानदीपिका ।

सिद्धपद्मपादाचार्यैर्धृत्यास्या मुच्यते कृतेः॥

७१

व्याख्या- आचार्यानुग्रहादिति । आचार्याणां शङ्करादीनामनुग्रहात् कृपाकटाक्षादेव
सिद्धैर्निरस्तदेहाध्यासैः पद्मपादाचार्यैः विज्ञानदीपिका फलानुसन्धानरहित-
कर्मानुष्ठानद्वारा साक्षात् क्रमेण वा विज्ञानं जायते इति तत्त्वज्ञानप्रकाशिका
सूक्ता संक्षेपेणोक्ता । अस्या विज्ञानदीपिकाया धृत्या अर्थानुसन्धानपूर्वकधारणेन
कृतेः त्रिविधादपि कर्मणो मुच्यते । योऽर्थानुसन्धानकर्ता स मुक्तो भवतीत्यर्थः ।

కాలకర్మగుణాధీనః స్వభావనిబద్ధో జన్తుః ఫలశ్రుతిమంతరేణ ప్రాయః సత్కర్మణి
న ప్రవర్తతే ఇతి సన్మార్గప్రవర్తకా ఆచార్యాః శబ్దార్థానుసంధానఫలం స్వముఖేన
స్వశిష్యద్వారా వా స్వనిబంధనాంతే సమారోపయంతీతి భావః॥

ఇతి శ్రీమच्छ్రీరభగవత్పాదాచార్యప్రియశిష్యయతీశ్వర పద్మపాదాచార్యేణ విరచితా
విజ్ఞానదీపికా తేనైవ కృతా వివృతివ్యాఖ్యా చ సంపూర్ణా

॥ శుభం భూయాత్ ॥

అవతారికా:- మహదనుగ్రహసంపన్నస్య నిబంధస్య మహదేవ ఫలమితి స్వోక్తం
స్వశిష్యోక్తం వా ప్రకరణార్థానుసంధానఫలమ్ అహం --

శ్లో॥ ఆచార్యానుగ్రహదేవ సూక్తా విజ్ఞానదీపికా

సిద్ధపద్మపాదాచార్యైర్భూత్యాస్య ముచ్యతే కృతేః॥

71

వ్యాఖ్యా:- ఆచార్యానుగ్రహదీపి । ఆచార్యాణాం శబ్దరాదీనామనుగ్రహత్ కృపా-
కటాక్షాదేవ సిద్ధిర్నిరస్తదేహాధ్యాసైః పద్మపాదాచార్యైః విజ్ఞానదీపికా ఫలానుసంధానరహిత-
-కర్మానుష్ఠానద్వారా సాక్షాత్ క్రమేణ వా విజ్ఞానం జాయతే ఇతి తత్త్వజ్ఞానప్రకాశికా
సూక్తా సంక్షేపేణోక్తా । అస్య విజ్ఞానదీపికాయా ధృత్యా అర్థానుసంధానపూర్వకధారణేన
కృతేః త్రివిధాదపి కర్మణో ముచ్యతే । యోఽర్థానుసంధానకర్తా స ముక్తో భవతీత్యర్థః ।

కాలకర్మగుణాధీనః స్వభావనిబద్ధో జన్తుః ఫలశ్రుతిమంతరేణ ప్రాయః సత్కర్మణి
న ప్రవర్తతే ఇతి సన్మార్గప్రవర్తకా ఆచార్యాః శబ్దార్థానుసంధానఫలం స్వముఖేన స్వశిష్య-
ద్వారా వా స్వనిబంధనాంతే సమారోపయంతీతి భావః॥

ఇతి శ్రీమచ్చక్రమభగవత్పాదాచార్యప్రియశిష్యయతీశ్వర-పద్మపాదాచార్యేణ విరచితా
విజ్ఞానదీపికా తేనైవ కృతా వివృతివ్యాఖ్యా చ సంపూర్ణా

॥ శుభం భూయాత్ ॥

पद्यानुक्रमणिका

श्लोकः	श्लोक सं.	श्लोकः	श्लोक सं.
अधोवृत्तिः	४	नावधारण	४९
अनन्त	६६	नासासं	६९
अनर्पणात्	२४	पक्षान्तराणां	४०
अफलं	३४	पुण्यक्षये	१९
अर्क	५९	पुण्यपापक्षयः	१७
अविद्याया	७	पुण्यपापाश्रयः	२०
अविद्यायाः	३२	पूर्वम्	१०
असत्	५४	प्रारब्धान्य	५३
आचार्यानु	७१	फलत्वात्	३७
आत्मप्रीतेः	३८	फलानुत्पत्तिः	३९
आनन्त्यं	६	फलाभावः	३०
इच्छानिच्छा	३३	ब्रह्मभिः	१
इष्टज्ञान	४७	भवेत्	३५
उपाधि	६७	भावस्य	५७
उभयोः	९	भावि	६२
एतेषां	५२	मुनीनाम्	२५
कर्मणः	४४	वन्दे	०
कर्मणो	१४	वाचे	२
कर्मणाम्	५	वासना	१२
कर्मतो	२२	वासनानाशतो	१३
कर्मनिर्हरणं	२१	विज्ञानात्	१५
कर्माभावः	२९	विधिना	२७
कालकर्म	६३	विसंवादि	४२
कृत्रिमो	५०	वेदानां	२६
कोटि	५८	वेदोक्तत्वात्	३१
क्षयः	२३	वैराग्या	४८
क्षये	१८	वैराग्यात्	१६
जन्ममूलम्	११	शिवलिङ्ग	६४
जीवत्वावधिकर्माणि	६५	श्रद्धया	६९
तीर्थतः	५१	सञ्चितम्	८
त्रैगुण्यात्	३	संवादि	४१
दृढवैराग्यतः	४५	सगुण	६०
दैवसम्पत्	४६	सत्सङ्गात्	७०
धर्माधर्मात्मकं	२८	समत्त्व	५६
न गुणो	६८	सर्वेषामेव	३६
नाफलं	४३	सुखदुःखादि	५५

పద్మానుక్రమణికా

శ్లోకము	శ్లోకసంఖ్య	శ్లోకము	శ్లోకసంఖ్య
అధోవృత్తిః	4	నావధారణ	49
అనన్త	66	నాసాసం	61
అనర్పణాత్	24	ఫక్షాన్తరాణాం	40
అఫలం	34	పుణ్యక్షయే	19
అర్క	59	పుణ్యపాపక్షయః	17
అవిద్యాయా	7	పుణ్యపాపాశ్రయః	20
అవిద్యాయాః	32	పూర్వమ్	10
అసత్	54	ప్రారబ్ధాన్య	53
అచార్యాను	71	ఫలత్వాత్	37
అత్మప్రేతః	38	ఫలానుత్పత్తిః	39
అనన్త్యం	6	ఫలాభావః	30
ఇచ్ఛానిచ్ఛా	33	బ్రహ్మభిః	1
ఇష్టజ్ఞాన	47	భవేత్	35
ఉపాధి	67	భావస్య	57
ఉభయోః	9	భావి	62
ఏతేషాం	52	మునీనామ్	25
కర్మణః	44	వన్దే	0
కర్మణో	14	వాచే	2
కర్మణామ్	5	వాసనా	12
కర్మతో	22	వాసనానాశతో	13
కర్మనిర్వరణం	21	విజ్ఞానాత్	15
కర్మాభావః	29	విధినా	27
కాలకర్మ	63	విసంవాది	42
కృత్రిమో	50	వేదానాం	26
కోటి	58	వేదోక్తత్వాత్	31
క్షయః	23	వైరాగ్యా	48
క్షయే	18	వైరాగ్యాత్	16
జన్మమూలమ్	11	శివలింగ	64
జీవత్వావధికర్మాణి	65	శ్రద్ధయా	69
తీర్థతః	51	సంచితమ్	8
త్రైగుణ్యాత్	3	సంవాది	41
దృఢవైరాగ్యతః	45	సగుణ	60
దైవసమ్పుత్	46	సత్సంగాత్	70
ధర్మాధర్మాత్మకం	28	సమత్వ	56
న గుణో	68	సర్వేషామేవ	36
నాఫలం	43	సుఖదుఃఖాది	55

శ్రీ:
శ్రీపద్మపాదాచార్యవिरचित
विज्ञानदीपिका नामैतत् ग्रन्थः
मया मनसा वाचा कर्मणा
श्री व्यासादिमहर्षीणां पदपद्मानां समर्पितम् ।

శ్రీశ్రీశ్రీ
స్వామి అరుణానందసరస్వతివారి
సంపాదకత్వములో వెలువడుతున్న
“ఆత్మజ్యోతి” లో ఆంధ్రప్రతిపదార్థతాత్పర్యవివరణములతో
ధారావాహికగా వెలువడుతున్న “విజ్ఞానదీపికా”
డి.15-06-2009 న పుస్తకరూపముగా వెలువడుటకు
ఆర్థిక సహాయము అందించినవారు
కీ॥శే॥ నడిపినేని కొండయ్య, భార్య మహాలక్ష్మమ్మ గార్ల స్మృత్యర్థం
వారి కనిష్ఠ పుత్రుడు
డా॥ సూర్యనారాయణ, ప్రిన్సిపల్ (రిటైర్డ్), కందుకూరు.

ఇయ్యది
శ్రీ వ్యాసాదిగురుపరంపరకు
భక్తితో సమర్పితము.

Check List

Book Number	2MR014128	Date	4/8/92
Front Cover	yes	Back Cover	yes
Blank Pages	CT, 97		
Missing Pages	no		
Prepared By	psalhyuha	Cutting By	psalhyuha
Scanned By	psalhyuha	Pages	101